

**LUKA OSTOJIĆ: PRIČA O POPU ŠIMI
SAMOBORSKA GLAZBENA JESEN
TEMAT: SEKULARIZAM**

9 771331 797006 04312

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

ODJAVE

Boris Postnikov 2

DRUŠTVO

Priča o popu Šimi Luka Ostojić 3

Razgovor s Ankicom Čakardić
Marks 21 4-5Demondijalizacija i uloga države
Christophe Ventura 6Razgovor s Biserkom Cvjetičanin
Nenad Perković 7Razgovor s Biljanom Mickov
Suzana Marjanić 8-9

Dug i kazna Ingo Stützle 10

Razgovor sa Jacques Rancièreom
Paula Corroto 11SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJAŽivot teatra: odnos umjetnika prema borbi
naroda Julian Beck 12-13

VIZUALNA KULTURA

Mašine, roboti i kuhana jaja
Ena Hodžić 14-15Kvart ili smisao života na splitskom
Trsteniku Julija Gracin 16-17Razgovor s Rafaelom Dražić
Čejen Čerčić, Kristijan Jerković
i Nevenka Šarčević 18-19Najava Sebaldove metode
Sandra Križić Roban 20TEMA BROJA:
Sekularizam

Priredio Saša Šimpraga

Sekularizam i ljudska prava
Marijana Bijelić 21-22Sekularna država i tendencije
klerikalizacije Lino Veljak 23Vjerska indoktrinacija u obrazovnom
sustavu

Vesna Mihoković Puhovski 24-25

Diskriminacija ateista u sekularnoj državi
Alan Sorić 26-28Razgovor s Milanom Polićem
Saša Šimpraga 29-30

GLAZBA

Svečano otvorenje
Ana Boban, Iva Nimac 31Debele riječi i mršava kuhinja
Nina Rašidović 31Malec zadivio više od klasičnih djela
Karmen Širović 31Odiseja u svemir
Magdalena Marija Meašić 32

Prohujali Rekvijem Dario Poljak 32

Sreća u Bersinim postolama
Trpimir Matasović 33Sinergija samosvojnosti
Trpimir Matasović 33Razgovor s Damirom Imamovićem
Trpimir Matasović 34

ESEJ

Lenjinove formule za revolucionarnu
partiju Darko Suvin 35

KAZALIŠTE

Kvalifikacije za umjetnost
Nataša Govedić 36-37

FILM

Oni drugi špijuni Tom Palinić 38

Tko je zapravo Marina Abramović?
Vanja Kulaš 39

KNJIGE

Zamke dječje perspektive
Višnja Pentić 40

Gubitnici u Australiji Nada Kujundžić 41

Od Galicije do Lipika i Lovrana
Jevgenij Paščenko i Mateja Hrgovan 42Razgovor s Bojanom Muckom
Darko Šeparović 43

POEZIJA

Semiotika mora Nada Crnogorac 44

NATJEČAJ

Čaša Marina Kuvedžić 45

Gde lilit rađa demone
Bojan Krivokapić 45

KOLUMNA

Aparat Neven Jovanović 46

NAJAVE

Jelena Ostojić 47

NOBELOVE...

Dodjela Nobelove nagrade za mir Baracku Obami 2009, sjećamo se, odmah je bila proglašena velikom greškom: ne mogu se pacifistički napori tenkovskih, avionskih i pješačkih mirovnih divizija u Iraku i Afganistanu pripisati samo SAD-u, ipak su svoj doprinos antiratnim raketnim akcijama i balističkom širenju koncilijantnosti dale i neke druge države. Na sreću, ove je godine Nobelov komitet propust donekle ispravio: nagrada je dodijeljena Evropskoj uniji, asocijaciji čije su se najmoćnije članice, osim u spomenute dvije zemlje, u međuvremenu angažirale i na izgradnji mira u Libiji, šaljući tamošnjem narodu poruke ljubavi i nade u vidu laserski navođenih avionskih bombi. Unija, naravno, nagradu nije dobila samo zbog vanjske politike tolerancije i nenasilja, nego i zbog unutrašnjih mjera za razvijanje društvene solidarnosti i prevazilaženje ekonomskih podjela, mjera koje već nekoliko godina na spontanom masovnim okupljanjima učestalo i razdragano slave stanovnici Atene, Lisabona, Madrida, Rima, Londona...

Nije samo Nobel za mir ove godine bio – kako se to diplomatski kaže – kontroverzan. Nagrada za ekonomiju uručena je Alvinu E. Rothu i Lloyd Shapleyu za istraživanja tržišta i strategija njihovog usavršavanja. Poznati američki ekonomist Richard Wolff na svome je blogu ironično prokomentirao činjenicu da se priznanje dodjeljuje proučavanju baš te teme, i to u petoj godini globalne kapitalističke krize, koju "tržišta – baš poput ekonomista koji misle da su tržišta predmet ekonomske znanosti – nisu uspješno predvidjeli, razumjeti, spriječiti niti prevazići". Šire i obuhvatnije objašnjenje takvog izbora švedskih sudaca ponudio je u vrlo zanimljivom tekstu "There Is No Nobel Prize in Economics" novinar i urednik Yasha Levine. On podsjeća da Nobelova nagrada iz ekonomije, prije svega, nije Nobelova nagrada: osnovala ju je tek 1969, skoro 75 godina nakon inauguracije "pravog" Nobela, Švedska centralna banka, zapravo se zove "Nagrada Švedske centralne banke za ekonomske znanosti u sjećanje na Alfreda Nobela", medalja koja se dodjeljuje dobitnicima samo podsjeća na one "originalne", a Nobelovi potomci već je godinama uzaludno pokušavaju zabraniti. Ali zato je odigrala vrlo značajnu ulogu u medijskoj promociji niza znanstvenika, uglavnom ortodoksnih ekonomista, pa se i veliki globalni uspon danas dominantne

slobodnotržišne, neoliberalne doktrine krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih može dijelom pripisati Nobelima uručenicima Friedrichu von Hayeku 1974. i Miltonu Friedmanu 1976. Rasprave su se, uobičajeno, vodile i oko ostalih ovogodišnjih dobitnika; zbog nedostatka prostora, morat ćemo ih zaobići. Pa samo notiramo laureate: priznanje za fiziku primili su Serge Haroche i David J. Wineland, za kemiju Robert J. Welfkowitz i Brian K. Kobilka, za psihologiju i medicinu John B. Gurdon i Shinya Yamanaka, za književnost Mo Yan.

...KNJIŽEVNE
NAGRADE

Nastavljamo u revijalnom tonu. Man Booker, jednu od najuglednijih nagrada za književnost na engleskom jeziku, dobila je ove godine jednoglasnom odlukom žirija Hilary Mantel za roman *Bring Up the Bodies*. I postavila dvostruki presedan: postala je prva autorica koja nagradu prima drugi put – do sada, lauretima su dva puta proglašavani samo Peter Carey i J.M. Coetzee – a nikada ranije u četrdesetdvogodišnjoj povijesti nagrade nije se dogodilo ni da pobijedi nastavak već nagrađenog romana. *Bring Up the Bodies* je, naime, drugi dio planirane povijesne trilogije o Thomasu Cromwellu, savjetniku i ministru kralja Henrika VIII; za prvi, *Wolf Hall*, prigodna statua i 50 tisuća funti uručeni su Mantel na pozornici londonskog Guildhalla 2009. Ona je do tada bila napisala deset romana i neki su od njih popraćeni nominacijama, priznanjima, pohvalnim kritikama; ipak, tek je pobjeda na Bookeru inicirala veću svjetsku slavu britanske autorice. Uslijedili su intervjui, pripremaju se ekranizacije, *Wolf Hall* je u SAD-u prodan u pola milijuna primjerala, nešto slično dogodit će se zasigurno njegovom nastavku... A kako ovdajšnji izdavači popise prijevodne literature nerijetko slažu prepisujući liste laureta razvikanijih svjetskih nagrada, realno je očekivati da ćemo, nakon prošle godine objavljenog prvog dijela, uskoro na hrvatskom moći čitati i *Bring Up the Bodies*. Istodobno, poljski čitatelji imaju znatno bolji uvid u opus Miljenka Jergovića nego što ga hrvatski imaju u djela Hilary Mantel: Magdalena Petrynska prevela je do sada pet njegovih knjiga, a uskoro će i šestu, *Volga, Volga*. Formalni vrhunac recepcije Jergovića u Poljskoj zbio se, ipak, u subotu, 20. listopada: tada mu je u Wrocławu uručena nagrada Angelus za srednjoevropsku

književnost, priznanje koje su prije njega dobivali iznimno ugledni pisci poput Josefa Škvo-reckog, Petera Esterhazyja, Jurija Andruhovića... Jergović je Angelusa osvojio romanom *Srda pjeva, u sumrak, na Duhove*, a dio javnih priznanja i novčanog iznosa dobila je, zasluženo, i Petrynska. Kratku kroniku književnih svečanosti završavamo na Pulskim danima eseja: tradicionalno, otvoreni se dodjelom Nagrade Zvane Črnja za najbolju knjigu eseja objavljenu u Hrvatskoj u prošlih godinu dana. Žiri odabrao *Lijepe krajeve*, zapise o suvremenim hrvatskim književnicama Dunje Detoni Dujmić.

REZOLUCIJA
PROTIV
PRIVATIZACIJE
VISOKOG
OBRAZOVANJA

Sindikata visokog obrazovanja i znanosti Akademska solidarnost i Visokoškolski sindikat Slovenije pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani objavili su zajedničku, dvojezičnu *Rezoluciju protiv privatizacije javnog visokoškolskog obrazovanja*. Prenosimo dio:

"Financijska sredstva koja vlade Republike Hrvatske i Republike Slovenije namjenjuju javnom školstvu prelijevaju se u privatne projekte (privatna učilišta) i spin-off poduzeća koja se danas uz njega vezuju, kao i u korist novouspostavljenog privatnog školskog sistema. Na taj način neoliberalna država namjerno reže i sustavno smanjuje sredstva javnim sveučilištima i stvara umjetnu krizu na području njihovog financiranja jer samo tako može prisiliti javna sveučilišta da se otvore i podrede interesima privatnog kapitala te da se i sama pretvore u komercijalne ustanove.

Radi se o tihoj privatizaciji javnih sveučilišta koja se manifestira kroz drastično reduciranje javnih proračunskih sredstava. U tom kontekstu sveučilišta se prisiljavaju da izgubljena sredstva nadoknade:

– uvođenjem školarina, čime se, između ostalog, stvara novo tržište za privatne banke;

– sklapanjem 'javno-privatnih partnerstava' s privatnim kapitalom, koja stavljaju javna sveučilišta u podređen položaj. Svjedoci smo, dakle, komercijalizacije javnog dobra. Školarine ograničavaju dostupnost obrazovanja i pritom nerijetko radikalno transformiraju obrazovni i istraživački proces jer uvode ekonomsku logiku u prostor javnog dobra i u sferu stjecanja znanja. Javno-privatna partnerstva praktično djeluju u izričitu korist privatnih poduzeća jer ona, prijenosom zahtjevnijih i skupljih istraživačkih projekata na sveučilišna središta, više ne trebaju financirati vlastitu, sve skuplju, istraživačku infrastrukturu (kao što su, primjerice, razvojni laboratoriji) ni

vlastitu radnu snagu. Budući da se privatna sveučilišta financiraju novcem poreznih obveznika, s kojim pokrivaju troškove održavanja infrastrukture i/ili skupih studijskih programa te eventualnih istraživačkih projekata – od školarina i drugih komercijalnih izvora ostaje im više čiste dobiti koju, naravno, ne vraćaju nazad u zajedničku državnu blagajnu." Integralni tekst rezolucije možete pročitati na stranicama Akademске solidarnosti.

IN MEMORIAM
BRANKO ČRNAC
TUSTA

U nedjelju, 14. listopada, u pedeset i sedmoj godini preminuo je Branko Črnac Tusta: frontmen KUD Idijota, panker, antifašist. Osnivač Idijota, Sale Veruda, objavio je odmah nakon toga da bend prestaje postojati. Ostaju nam albumi – *Legendarni uživo*, *Lutke na koncu*, *Hoćemo cenzuru*, *Bolivia R'N'R*, *Glupost je neuništiva*, *Istra ti materina*... – ostaje nam sjećanje na kulturno-umjetničko društvo koje je osamdesetih bilo jedan od najvažnijih pank-bendova u Jugoslaviji, a devedesetih javno i glasno napadalo Tuđmanov režim, pa ga je medijski pogon poslušnika uspješno i dosljedno ignorirao, zabranjivao, cenzurirao. Među brojnim posljednjim pozdravima, izdvajamo onaj našeg urednika Marka Pogučara, koji je Tusti salutirao u tekstu objavljenom na portalu *Booksa*: "I to je to; nema se pred smrću mnogo za reći. Ondje jezici prestaju, uzmiču pred sjećanjima i mutnom natruhom onog što slijedi. Thank you Tusta, hvala ti Tusta. Pozdravljamo te, pamtimo. Ma šta nam uradili..."

PRIČA O POPU ŠIMI

Slučaj franjevačkog lopova opet nas vraća na stara pitanja: kako se država treba postaviti prema crkvi? I ima li crkva ikakvu svrhu u današnjem društvu?

Luka Ostojić

“**J**ebač, a ne zločinac!” “Fra Šime zvan Prč!” “Fra Šime je naš James Bond!” “Fra plejboj!” Posljednjih dana slučaj fra Šime Nimca, bjegunca iz župe Basta – Baška voda, neizmjerljivo zabavlja lokalne ljude, novinare i internetske korisnike. Kako je fra Šime postao javna ličnost? Sudeći po napisima u medijima, 34-godišnji franjevac brzo je stekao reputaciju u lokalnim župama zbog svojih neskrivenih afiniteta prema luksuzu i lijepim ženama. Kada govorimo o luksuzu, govorimo o ozbiljnim stvarima: svećenik je volio i posjedovao Armanijeva odijela, skupe satove, moderne mobitele, neko vrijeme je vozio Chyrlera, a navodno je imao i jahtu (simbolično nazvanu) Lucky Me. Kad se tome pridodaju ljubavne afere, jasno je kako je fra Šime postao poznat na lokalnom nivou. Međutim, franjevac je privukao nacionalnu pozornost nedavnim podvigom u kojem je bez znanja crkve prodao 40 000 m² crkvenog zemljišta za 9,8 milijuna kuna, uzeo novce i pobjegao s ljubavnicom. Takav potez zatekao je čak i hrvatsku javnost, naviklu na stalne vijesti o milijunskim krađama u državi.

Nije bitno što crkva ne postupa u skladu s evanđeljem, nego što ne postupa u skladu sa zakonom

STARA PRIČA Ipak, kao i brojni drugi skandali vezani uz crkvu, ova vijest teče predvidljivim i već viđenim tokom. Fra Šime je novac podigao iz banke u tri navrata, posljednji put početkom srpnja. Crkva je, očekivano, mjesecima pokušavala zataškati cijeli slučaj. Slučaj je ipak procurio u medije (navodno preko Šimine bivše ljubavnice), a onda je crkva, očekivano, putem isprike obavijestila javnost kako se radi o egoističnom kukolju u posvećenom žitu. Javnost, očekivano, nije povjerovala priči crkve. Prvo, u cijeloj priči nije jasno kako si je fra Šime, župnik malene župe, uopće mogao priuštiti silni luksuz tokom svoje službe. Fra Šime je vjerojatno obilato trošio novce iz (enormnog) budžeta svoje župe, bez straha od kontrole ili sankcije nadređenih. Očito je takvo ponašanje bilo uvriježeno, a ne ekscenno. Druga rupa u priči je razlog zbog kojeg je fra Šime uopće odlučio pobjeći iz crkve. Ako je mogao normalno krasti unutar crkve, zašto je odlučio na kraju ukrasti od crkve? Fra Šime, koji je naposljetku uhapšen i pušten iz pritvora, navodi kako se zapravo radi o međusobnom obračunu unutar župe. Tako je crkva, očekivano i već viđeno, na kraju priče ispala korumpirana organizacija unutar koje se skrivaju najteži prijestupi i borbe za moć. Očekivano, dio javnosti se nad time zgražao, a dio je cijelu priču dočekao sprdnjom.

KAKO (O)SUDITI CRKVU? Ono o čemu vrijedi razmisliti je zapravo reakcija javnosti na priču: zgražanje i sprdnja. Jesu li

te reakcije adekvatne za ovakve slučajeve? Krenimo od zgražanja. Ta reakcija sastoji se od pomalo iznenađenog zaključka kako ponašanje crkve nije u skladu s kršćanskim moralom. Tako Hrvoje Cirkvenac, komentator T-portala, pravilno primjećuje da je slučaj fra Šime Nimca odraz stanja i atmosfere u crkvi te zaključuje kako njeno ponašanje “nema puno veze s evanđeljima i naukom Isusa Krista na kojima se nalaze temelji kršćanstva.” Problem s ovakvim nazorom je u tome što se crkva pokušava promatrati kao moralna vertikala, kao zajednica koja bi trebala biti krajnje dosljedna svojim idealima, a ona to nikada nije bila niti može biti. Čak ni u biblijskoj priči o Isusovim apostolima ne nalazimo takvo što. Među apostolima, koji su formirali kršćansku crkvu, ističu se nevjerni Toma, Petar koji je zanijskao Krista, izdajica Juda, dva zapisničara i ostali o kojima ne znamo previše. To je, dakle, skupina ljudi koji su skloni podlostima, hirovima, slabostima i zločestoći, a ponekad i dobrim djelima. Taj opis vrijedi za crkvu kroz cijelu njezinu povijest. Njezini djelatnici su radili najgore zločine, a neki od njih su radili i dobra djela. Crkvu čini fra Šime zvan Prč, čine je pedofili, a čine je i svećenici koji ne pokušavaju seksualno iskoristiti žene i djecu. Crkva je organizacija koja je puna prljavština (što je veća moć, to su veće prljavštine u pitanju), ali koja sadrži i neke pozitivne pojave. Ukratko, to je organizacija kao i svaka druga.

Zašto je to bitno naglasiti? Zato što trebamo prestati mjeriti crkvu kršćanskim moralom i početi je gledati kao sve druge organizacije. Nije bitno što se svećenik – pedofil ogriješio o svećeničku dužnost, nego što je pedofil. Nije bitno što je fra Šime krao, a nije kršćanski krasti, nego je bitno što je fra Šime ukrao 10 milijuna kuna poreznih obveznika i treba mu suditi zbog toga. Nije bitno što crkva ne postupa u skladu s evanđeljem, nego što ne postupa u skladu sa zakonom. Pitanje moralnosti tiče se samo njezinih vjernika i njihovog povjerenja u crkvu. Pitanje na koji način crkva troši javni novac – to je ono što čini crkvu javnom stvari. I to pitanje treba postaviti javno, direktno i bez suvišnog moralnog zgražanja.

S CRKVENOG KONJA NA SELF HELP MAGARCA Iako je tokom povijesti činila razne gluposti, teško se prisjetiti kad je crkva (u ovom slučaju domaća, ali i strana) bila izložena ovolikoj količini opće sprdnje. Ovdje ne govorimo o nekoliko pisaca, nego o svim medijima, Facebook grupama i lokalnim pričama koje izvrgavaju hrvatsku crkvu ruglu. Bez sumnje, crkva je za to sama odgovorna. Njezino tvrdoglavo desničarenje, očita korumpiranost i loši pokušaji zataškavanja vlastitih prijestupa učinili su od nje sprdačinu. Kako očekivati da će se ljudi iskreno obratiti takvoj organizaciji za pomoć? Zašto bi netko izdvajao svoje vrijeme da bi slušao mise o ustašama i partizanima? Tko bi želio ući u malenu, drvenu sobicu i izreći svoje intimne grijehe, sumnje i probleme osobi koju cijelo selo zove “fra Prč”? Lakoća s kojom dobar dio javnosti prima vijest o fra Šiminoj krađi pokazuje da je hrvatsko društvo u bitnoj mjeri postalo sekularno. Ono što je neobično u toj rastućoj sekularnosti je trenutak u kojem se

Egoizam i manjak solidarnosti fra Šime je barem i dalje grijeh u okvirima crkve. U okvirima self helpa, to je temeljan stav

to događa. Naime, u kriznim vremenima, građani su obično skloniji religioznosti, a ne distanciranju od crkve. Nazvali mi to “opijumom za mase” ili “duhovnim utočištem”, građani naprosto imaju potrebu za nečim izvan nelagodne ekonomske stvarnosti: trebaju nešto što će im dati smisao, utjehu, nadu. Trebaju neku zajednicu koja razumije i dijeli njihove probleme.

Tu potrebu nekad je ispunjavala crkva, ali danas u sve manjoj mjeri. Tako imamo neispunjenu društvenu potrebu koja se, u svijetu kapitalizma, pretvara u neispunjenu tržišnu potrebu što za sobom povlači pojavu nove tržišne ponude. Tako se na tržištu duhovne potpore posljednjih godina pojavio veći broj različitih “self helpova”, “life coacheva”, duhovnih gurua i sekularnih proroka. Bitna razlika između crkve i autora kao što je Bruno Šimleša, ujedno i razlog za zabrinutost, je pitanje socijalne osjetljivosti.

U svojoj ideji, dijelom i u provedbi, crkva je svjesna svoje društvene uloge. Sudjelovanje u životu crkve je besplatno, a crkva čak i financijski pomaže najsiromašnijim građanima. Funkcija lokalnih župa nije samo služenje mise, nego i formiranje lokalne zajednice vjernika koji će dijeliti osjećaj zajedništva i za koje će župa skrbiti. Toga nema kod self help gurua. Da bi sudjelovali u self helpu, trebate kupiti knjigu ili platiti kartu za predavanje. Samo iskustvo self helpa je izolirano i strogo privatno budući da se sastoji ili od čitanja knjige, ili od pohađanja jednokratnih seminara na kojima se teško razvija dublja interakcija između polaznika. Nadalje, sadržaj self helpa vidi krizu kao stvar psihološkog stanja, a ne kao dio šire društvene strukture. Tako pojedinci

ne trebaju mijenjati međusobne odnose ili društvo, nego trebaju mijenjati sebe – uz “moć pozitivnog razmišljanja”, pojedinci mogu sami prebroditi svaku krizu. Naposljetku, sam njegov koncept pokazuje koliko autori malo drže do zajednice – “self help” praktički poručuje čovjeku da treba pomoći sam sebi kako ne bi gnjavio nekog drugog da mu pomogne. Egoizam i manjak solidarnosti fra Šime je barem i dalje grijeh u okvirima crkve. U okvirima self helpa, to je temeljan stav.

DESEKULARIZACIJA Dolazimo do dva zaključka: prvi govori o tome kako treba prestati gledati crkvu kao svetu kravu. Drugi zaključak je da koncept kršćanske crkve treba zaštititi jer je bolji od duhovnih pojava koje pokušavaju preuzeti njezine vjernike. U duhu takvih kontradikcija i trenutne ekonomske krize, zaključio bih da sada, više nego ikada, treba razmišljati o desekularizaciji. S jedne strane, u teškim vremenima crkva se najviše treba uključiti u zaštitu svojih ugroženih članova, bilo kroz mikropolitiko djelovanje u zajednici, bilo kroz otvoreno zagovaranje solidarnosti i socijalne politike. S druge strane, budući da crkva i dalje ima veoma bitnu ulogu u društvu, država treba paziti što crkva radi i djelovati kako bi javno financiranje crkve bilo zaista korišteno u prave svrhe.

Može li se to dogoditi u Hrvatskoj, u društvu s korumpiranom crkvom i državom koja joj je godinama zdušno pomagala da postane tako bogata i korumpirana? To je teško pitanje vrijedno 245 milijuna kuna godišnje što crkva dobiva od države, ali i vrijednije od toga. Suočeni s takvim pitanjem, postaje nam jasnija odluka fra Šime da naprosto unovči “milijunčić” eura, sakrije ih na švicarskom računu i pobjegne s ljubavnicom daleko od hrvatskih problema. ■

ANKICA ČAKARDIĆ IZMEĐU SPOLA I KLASE

O feminizmu u kriznom kontekstu, problemima ženskog rada, odnosu spola i klase, postjugoslavenskom feminizmu i drugom govori dugogodišnja aktivistica te docentica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Marks 21

Prvi dio razgovora prethodno se pojavio u beogradskom listu *Solidarnost*.

Koji je uticaj mera štednje na porodicu i ulogu žene u njoj? Kako se u tim uslovima menja uloga žene u porodici?

— Kada su se mjere štednje počele provoditi ne bi li stabilizirale krizu državnih dugova sub/perifernih zemalja (ponašanje onih koje EU, ECB, MMF i SB kontrolirano integriraju u euro-svjetsku ekonomiju), uslijedili su prepoznatljivi ishodi koji nadalje bitno određuju smjer kretanja ekonomske politike: nadziranje nacionalnih proračuna (usprkos činjenici da ne postoji ozbiljniji ekonomski program koji bi pažljivije razradio plan monetarnog ujedinjenja različitih nacionalnih privreda), smanjenje "tradicionalnih" radničkih prava i širenje siromaštva, privatizacija javnog sektora, rezanje troškova unutar njega, tj. racionalizacija broja zaposlenih, stopiranje industrijskog razvoja; uglavnom, meta su ostaci welfare i drugi troškovi socijalnog sektora.

Iz lijevo-feminističkog konteksta i posve ugrubo govoreći, udar na javni sektor znači nekoliko stvari: rušenje materijalnih prava koja su žene stekle izlaskom na tržište rada, krizu društvene reprodukcije, reprodukciju klasa, financijsko opterećenje kućanstava, promjenu intimne razine odnosa između bračnih partnera i osnaživanje patrijarhalnosti. Svih šest razina utječe na promjenu postojećeg tradicionalnog okvira obitelji, a uloga žena pomalo se vraća na onu u predindustrijskoj fazi kapitalizma. To je problem, rekla bih, i esencijalne i egzistencijalne naravi. Kada su žene postale dijelom tržišta rada, taj je pomak automatski transformirao suštinu "ženskog" života, dotadašnju strukturalnost svakodnevlja obitelji i ulogu žena u društvenoj reprodukciji. Budući da su žene mahom zaposlene u javnom sektoru, deindustrijalizacija, deregulacija, privatizacija, rezovi direktno se tiču njihovih modernosteačenih modusa života u kojima su izborile konkretna materijalna prava. Egzistencijalno govoreći, kriza je uvjetovala snažni udar na život žena radi ponovnog reduciranja ženskog rada na neprogresivni koji obavljaju u domaćinstvu/obitelji, što je samohrane, nezaposlene majke bespredmetno dovelo u najtežu poziciju. S jednu stranu, "feminizacija rada" u javnim i uslužnim djelatnostima govori o spolnoj podjeli rada, ali s druge strane taj analitički fokus nije potpun ako paralelno ne uzima u obzir klasnu predisponiranost rada. Žene (još uvijek u najvećem broju) obavljaju neplaćeni dio rada u kućanskoj sferi bez kojega akumulacija viška vrijednosti nije moguća. Funkcija kućanstva nije samo potrošnja, već i proizvodnja. Klasičnim jezikom govoreći, žene su dvostruko opresionirane – kao radnice i prema spolnoj osnovi, klasa u tijelu radne snage žene. Kada je riječ o radu, mjere štednje su klasno-spolna politika koja najjače pogađa žensku radnu snagu.

KRPAJJE DUGOVA

Kako se na porodicu odražava nezaposlenost muškaraca?

— S obzirom da su tradicionalno žene vodile brigu o "mikro gospodarstvu", tj. troškovima kućanstva i o obitelji, načini suočavanja s teretom krize koji trpe domaćinstva u cijelosti mijenjaju mikrofunkcionalnost obitelji, a unutar

Što će ženama kvote u najplaćenijim sektorima ili vodećim funkcijama u politici ako je pristup obrazovanju ograničen? Dakle, ovdje se ne radi tek o izoliranoj identitetskoj politici, pitanje spola je strukturne naravi

nje i restrukturaciju uloga muškaraca i žena. Snalaženje u "krpanju dugova" pretpostavlja dodatna neformalna zaposlenja i zaduženja (koja su često i ilegalna pa država naplaćuje velike kazne ako ih otkrije; primjerice žene iz tekstilnih industrija koje nakon otkaza rade u svojim kućama, frizerke, mehaničari i sl.), rjeđi boravak muškarca u sferi doma koji radi "na crno", sve češće ostajanje žene u okruženju doma, još veću snalažljivost u organiziranju ekonomije kućanstva bez dostatnih materijalnih sredstava. Na koncu, i fizički i psihosocijalni razlozi (od umora, stresa, sve lošije prehrane) utječu na slobodno vrijeme i seksualnost među partnerima, kao i na porast muškog nasilja prema ženama. Neoliberalna ideologija nije samo paradigma koja se tiče odnosa države i tržišta, ona osigurava i poziciju individualizma koji u strateškom smislu označava i parcijalizaciju otpora, ruši koncepte zajedništva i zajedničkih dobara, taktizira s individualističkim kompetitivizmom koji je pak sjajno opremio uvjete za krizu sindikalizma.

Sindikalizam je tradicionalno muški (uz neke izuzetke poput samoupravnog sistema, ali i on je morao aktivirati ženske kvote), tako da je i muška-radnička solidarnost u krizi. S obzirom da liberalizam računa s obitelji i njezinim pojedinačnim članovima kao temeljnim društvenim jedinicama (i prema toj logici obitelji snose teret krize), u konačnici se zbivaju tri ne posve istovjetna slučaja: a) kriza zapravo funkcionira kao moment reprodukcije konzerviranja muško-ženskih uloga unutar obitelji i

snažne reafirmacije patrijarhalnosti (kao što sam već i istakla, uz porast muškog nasilja unutar obitelji, o čemu primjerice izvještavaju grčke aktivistkinje), b) budući da je treću fazu kapitalizma (kako to u historijskoj analizi faza odnosa kapitalizma i obitelji predlaže Ben Fine) obilježio porast broja razvoda, samohranih roditelja i jednočanih domaćinstava, nezaposleni muškarci veoma teško uspostavljaju veze s praksama društvene odgovornosti i c) s obzirom na financijalizaciju tržišta i zaobilazanje klasične proizvodnje u tržišnom sistemu, sve veći broj žena emigrira obavljajući njegovateljske poslove (starijih i bolesnih), što nezaposlene muškarce stavlja u ponešto novu poziciju u kojoj ovisi o radu svojih supruga/partnerica. S krizom i nezaposlenošću pratimo i porast čitavoga niza psihosomatskih bolesti, neuhranjenosti djece i odraslih, kraćeg životnog vijeka siromašnijih i rasta stope samoubojstava kod muškaraca. Zato ni ne čudi silna rasprostranjenost primjene sintagme "socijalna eutanazija".

Kako na žene utiče seča državnih izdavanja na zdravstvo?

— Već prepoznatljiv napad na javni sektor i socijalne servise možemo pratiti od 70-ih naovamo, uz ranu neoliberalnu ideologiju i svjetsku ekonomsku stagnaciju. Posljedično su otada njega djece i odraslih sve manje "socijalizirane", a žene ponovno samorazumljivo postaju zadužene za taj dio careworka. Dakako, to postaje velikim opterećenjem za žene koje su pritom i zaposlene.

Klasičnim jezikom govoreći, žene su dvostruko opresionirane – kao radnice i prema spolnoj osnovi, klasa u tijelu radne snage žene. Kada je riječ o radu, mjere štednje su klasno-spolna politika koja najjače pogađa žensku radnu snagu

Konkretno, to znači da se ili traže privatne usluge njege/čuvanja ili netko od roditelja radi pola radnoga vremena, najčešće majke. Ova situacija je možda najočitija u Velikoj Britaniji gdje su obitelji spremne u prosjeku potrošiti trećinu svojih neto prihoda na skrb o djeci. Slična je stvar posrijedi i kada imamo u vidu mirovinske reforme – budući da žene najčešće imaju prekide u radnom vijeku, uz skraćeno radno vrijeme i plaće niže od plaća muških radnika, ciklus ženske eksploatacije sve je očitiji u aktiviranju neoliberalnih reformi. Da skratim, kad se “brižni rad” tretira kao posao koji se tiče beneficija ili ekstratroška (jer je on “prirodno” ili “tradicionalno” ženski i neproduktivan), znači da se on ne razmatra kao nužan dio društvene reprodukcije (o čemu su krajem šezdesetih marksističke feministkinje povele kritičku raspravu u “debatu o kućanskom radu”).

Pored tog problema, rezovi u javnom zdravstvu imaju i izrazito biopolitičke potencijale pa utječu i na ženska reproduktivna prava, potrebu za seksom (u razlici seksa kao biološke reprodukcije i “iz užitka”) i fizičku organizaciju života radnika u slobodno vrijeme bez čega dril i navika rada nije moguća (reprodukcija radne snage). Dakle, sve su to razlozi koji ukazuju na činjenicu da je otpor protiv mjera štednje u kontekstu ortodoksnog poimanja rada i kapitalizma centralno pitanje feminističke političke ekonomije i feminističke ekonomike. Uz to, i čini mi se nimalo manje važno, mjere štednje se ne tiču samo rezova i financijskog povlačenja države, radi se i o tomu da je pružanje financijske pomoći komodificirano, uvedeni su troškovi subvencija, kao i konkurencija unutar sektora socijalnih usluga koje su okrenute primarno prema tržišnoj logici. Individualizacija kolektivne potrošnje znači napad na one o kojima ovisi klasni nerazmjerni plaća, na siromašne, etničke manjine, umirovljenike, osobe s invaliditetom, žene.

PROBLEM ŽENSKOG RADA

Možeš li nam reći nešto o učešću žena u radnoj snazi, kakvim se poslovima bave, na koji način se njihovi uslovi na radu i njihove plate pored sa uslovima i platama muškaraca?

— Kad je riječ o ženskoj radnoj snazi, tu bih izdvojila dva problema bez kojih teško da možemo analizirati problem ženskoga rada: a) na tržištu rada postoje mehanizmi društvenog isključivanja koji se ne aktiviraju na isti način kako to čine izvan njega i b) postoji tvrdokorna tradicija zanemarivanja empirijskih podataka o nejednakom položaju muške i ženske radne snage. Uz to, strukturni uzroci podjele na ženska i muška zanimanja i sektore (occupational segregation), feminizacija siromaštva, privatizacija neplaćenog rada, troškovi alokacije slobodnog vremena, egzogeni faktori koji utječu na elemente strukturne diferencijacije radne snage i transformacijski modusi kapitalističkog sistema proizvodnje bitni su u analizi nejednako značajnih uzroka dvostruke subordinacije ženske radne snage.

Odnos rada i kapitala u zaokretu prema neoliberalnoj paradigmi svjetske ekonomske politike utječe na dva paralelna procesa. U razvijenim zemljama se ekonomska restrukturacija odvija alokacijom resursa što posebno pogađa mušku radnu snagu (prebacivanje industrijske proizvodnje u zemlje jeftine radne snage) gdje su uvjeti rada u fizičkom smislu loši, uz pravno-društveni odnos prema strancima i migrantskim radnicima i ekspanzijom uslužnoga sektora u kojem mahom rade žene, dok je u zemljama periferije na snazi proces smanjenja ograničenja radnoga zakonodavstva i prekarizacija, što najviše pogađa žensku radnu snagu u vidu part timea i neizbjegnosti fleksibilizacije rada. Kada je riječ o ženskoj

radnoj snazi i diskriminaciji, u vidu imamo četiri razine: stupanj kontrole pri zapošljavanju (monopol na zapošljavanje), statističku diskriminaciju (predulazna, gdje se podjela rada odvija prema spolnoj razlici i postulazna, tj. unutarsektorska), diskriminacija na temelju osobnih pretpostavki (bračni status, roditeljstvo, obiteljske relacije, obrazovanje) i eksploatacija rada (koja se kod žena ogleda i u tzv. “namjerno” razlici u plaći i to dvostruko: različita plaća za istu efikasnost i različita plaća za različitu efikasnost). Za analizu problema ženske radne snage je veoma korisna dvosistemska teorija (dual sistem theory) koja kritizira ideju “neutralnog” tržišta istovremeno kroz spolnu i klasnu poziciju, kako je to razradila Heidi Hartmann.

Tek uz navedene procese, programe strukturne prilagodbe i varijante fleksibilizacije rada možemo jasnije razumjeti trenutnu poziciju ženske radne snage. Najgrublje i najsazetije govoreći, žene rade poslove koji su slabije plaćeni (uslužni servis, javne i administrativne službe, njega i obrazovanje) i koji su izgubili na simboličkom kapitalu, kao primjerice obrazovanje ili opća medicinska praksa. Proces feminizacije rada indikator je slabije plaćenih poslova i lošijih uvjeta rada. Neki od podataka UN-a: žene obavljaju 67% svjetskoga rada (dakle, žene su proletarijat), zarađuju 10% svjetskog dohotka, vlasnice su 1% svjetskog imetka, širom svijeta zarađuju 20-50% manje za jednak rad nego muškarci, od 1,3 milijarde ljudi koji žive u potpunom siromaštvu 70% su žene, one obavljaju između 10 i 20% direktorskih i upravnih poslova, zauzimaju 10% mjesta u parlamentima i 5% predsjednica država su žene. Samo da još jednom podvučem, ove podatke valja analizirati uz strukturne elemente koje sam maločas spomenula jer sami ne zadovoljavaju eksplanatornu razinu slučaja. Bilo bi posve suludo reći da bi ekonomija ili politika bile “bolje” ako bi njima naprosto rukovodile žene. Tom tipu esencijalizacije su sklone liberalne feminističke frakcije kojima nije u fokusu promjena kapitalističkih odnosa u proizvodnji i distribucije kapitala. Hoću reći, stvar nije samo spolne prirode, već i klasne.

KOMERCIJALIZACIJA OBRAZOVANJA

Na koji način neoliberalne mere u visokom školstvu utiču na studentkinje?

— Reforme u znanosti i visokom obrazovanju (u postjugoslavenskom kontekstu) uvode se kao nepripremljena komercijalizacija školstva koja se odvija mehaničkim povezivanjem znanosti i visokog obrazovanja s gospodarstvom. Na taj se način ruši koncept obrazovanja kao javnoga dobra, a socijalno-materijalni status postaje preduvjetom za pristup visokom obrazovanju. Time se priprema financijska penalizacija studenata i u sve manjem broju im je omogućeno pravo na besplatno obrazovanje. Budući da je kriza uvjetovala osnaživanje patrijarhalnosti, s jedne strane se od studentica manje očekuje uspješnost studiranja ili upisivanje fakulteta, a s druge se – posve suprotno – osnažuje koncept “uspješne žene” koja se samostalno “poduzetničkim duhom” bori za svoju poziciju. Taj fetišizam individualizma jedan je od razloga koji još jače utječe na produbljenje nerefleksije studentica o vlastitoj eksploatiranosti i opresioniranosti. Kad je riječ o obrazovanju i neoliberalnim mjerama koje su odgovorne za napad na javno školstvo, tada je pojava “slabe proizvodnje” (lean production) neobično važna. To je praksa rada vrlo specifično vezana za sektor obrazovanja u kojem dominiraju žene.

Ono što ovu proizvodnju razlikuje od drugih oblika je tzv. stresni pristup menadžmentu (management by stress approach) gdje se planirano izazivaju stresne situacije na radnom mjestu ne bi li se prosvjetne/i radnice/i iscrpile/i i ne bi li se opravdano izlučio rad koji nije efikasan, točan, koji je slabo produktivan i gubi vrijeme. Ovo je još jedan od razloga zašto je u obrazovnom sektoru nužno osigurati rad na određeno vrijeme, tj. “fleksigurni” rad. Poznato je da se ovaj oblik ugovora o radu počeo primjenjivati s ideologijom sredine 1970-ih godina i da su ga mahom afirmirale žene koje tada masovno izlaze na tržište rada. Žene čine 70% nepismenih u svijetu s tendencijom rasta, jednom kada obrazovanje postane luksuz (a tendencija je komercijalizacije školstva upravo takva), za očekivati je da će se žene manje obrazovati i, kolikogod to preuzetno zvučalo, vratiti se historijskom položaju izvan tržišta rada. Mislim i da efekt “staklenog stropa” dosta govori o poziciji u kojoj se nalaze studentice i one koje su diplomirale. Premda žene u većem

postotku završavaju fakultete, one rijeđe od muškaraca nastavljaju karijeru, najčešće radi zasnivanja obitelji. S obzirom da je njega djece i odraslih sve manje socijalizirana (ili to nije uopće), studentice sve rijeđe nastavljaju poslijediplomsko obrazovanje, ulažu u karijeru i sl. No opet, to što je, primjerice, jako mali broj žena u tehnomenadžerskom sektoru i što bi kvote tobože riješile postojeće probleme spolne diferencijacije rada, ne govori mnogo o strukturnim uzrocima postojećih spolnih razlika u zanimanjima. Drugim riječima, što će ženama kvote u najplaćenijim sektorima ili vodećim funkcijama u politici ako je pristup obrazovanju ograničen; dakle, ovdje se ne radi tek o izoliranoj identitetskoj politici, pitanje spola je strukturne naravi. Kvote u postojećem obliku bez prakse koja inzistira na sistemskoj promjeni nemaju smisla.

FEMINISTIČKI ODGOVORI KRIZI

Kako radnice i ženske organizacije artikuliraju politički odgovor krizi? Na koji način misliš da je danas potrebno voditi borbu za žensku emancipaciju?

— Ako uzmemo u obzir postjugoslavenski kontekst, feministički odgovori krizi su nedopustivo rijetki. S jednu stranu, ženske grupe su fokusirane na čitavi niz relevantnih rodnih problema (iako, treba reći, ima i grupa koje diskreditiraju ozbiljnost feminizma, o čemu u nekoj drugoj prilici), ali, po mom sudu, nedovoljno ulaze u historijsko-materijalističke analize koje su nužne za pojašnjenje strukturnih razloga ženske podređenosti. Možda ću zvučati neodmjereno, ali mislim da feminizam nema vremena za zaobilazanje empirijske strogosti ili reduciranje na kulturno-identitetske teorije. Da budemo jasni, bez rodnoteorijskih diskursa, nema feminističke teorije, ali isto tako, artikulacija najtežih pitanja o odnosu spola i klase ne može se iscrpiti iz njih. S druge strane, stvar nije puno bolja ni s ljevicom.

U progresivnim političko-ekonomskim analizama rijetko nalazimo feminističku perspektivu rada, mjera štednje, patrijarhata i sl. Mislim da je historijsko-materijalistička, dakle, marksistička i anarhistička reartikulacija feminističkih pitanja nužna jer jedino u tom vidu može dati ozbiljne odgovore krizi. Zanimljivo je i da najprogresivnije ljevičarske struje poput Syrize u svoj program nisu bitno uključile feminističke odgovore krizi (poznato nam je da u 40 točaka Syrizinog oficijelnog programa samo jedna artikulira feministički zahtjev, ona 21., o jednakim plaćama muškaraca i žena). U međuvremenu, područje feminističke ekonomike je sve sustavnije u kritikama ekonomskog konstruktivizma, a budući da ona predstavlja stanoviti zbir napora heterodoksnе političke ekonomije, ne vidim drugu mogućnost emancipatorske prakse nego iz pozicije ljevice koja može ispuniti zahtjev za progresivnošću jedino ako funkcionira prema feminističkim principima. ■

DEMONDIJALIZACIJA I ULOGA DRŽAVE

Tijekom 2011. godine, tema "demonđijalizacije" preplavila je političku i medijsku scenu. Ona otada na ljevici potiče debatu o transformaciji društva i altermondijalističkom pokretu

Cristophe Ventura

Je li demonđijalizacija ime za politički projekt utemeljen na ideji da bi, pred sistemskom krizom kapitalizma, bilo uputno predvidjeti nacionalne odgovore u okviru država na štetu novih solidarnosti klasa koje bi valjalo izgraditi na međunarodnoj razini? [1]

U stvarnosti, demonđijalizacija je poziv na promišljanje dijalektike između dvije dimenzije. I to, počevši od refleksije usmjerene na pitanje koje društveni pokreti i značajan dio političke ljevice najčešće zanemaruju: na pitanje države. U kapitalističkom režimu, država i njezini oblici upravljanja tvore politički i pravni poredak u službi vlasništva, kapitala i interesa dominantnih društvenih klasa. Ali, u isto vrijeme, osvajanje države predstavlja u našim društvima ulogu permanentne demokratske borbe. Putem nje i progresivne transformacije državnog poretka, političke sile mogu, ako se oslone na trajnu implikaciju narodne suverenosti u toj dinamici, nametnuti granice ekonomskoj i financijskoj moći te raditi na emancipatorskim potraživanjima za društvo u cijelosti koje bi bile od općeg međunarodnog interesa.

Demondijalizacija tiče se uloge države u mondijalizaciji i stvaranju odnosa političkih sila naspram kapitala na međunarodnoj razini, a uključuje strategije osvajanja državne moći kako bi ga se promijenilo

DEMONDIJALIZACIJA U SKLOPU TEORIJE SVJETSKOG SISTEMA

Stavljajući se u tu perspektivu, demonđijalizacija postavlja hipotezu da bi države, čije bi vlade "postavile politiku na zapovjedno mjesto nad tržištima" [2], bile kadre presjeći geopolitičku i geoeonomičku hegemoniju financijskog kapitalizma, postavljajući – kada je riječ o slobodi kretanja kapitala i slobodnoj razmjeni – kooperativne i restriktivne politike tamo gdje im je mjesto, i to u okviru njihovih teritorijalnih granica te međunarodnih suradnji, ugovora ili sporazuma u koje su uključene. One time započinju proces akumulacije političkih snaga koje se oslanjaju na narodnu povezanost naspram pritiska ekonomskih i financijskih sila. To bi, zauzvrat, omogućilo produbljivanje transformacije ekonomskog modela i nametanje, na regionalnoj i međunarodnoj ljestvici, onakvog odnosa snaga između kapitala i naroda koji bi najviše išao u korist potonjima.

Strateška orijentacija koju donosi demonđijalizacija upisuje se u analizu "svjetskih sistema" i uloge koju države imaju u njemu. "Svjetski sistem" određuje se istovremeno kao ekonomski sistem kojega karakterizira režim beskrajne akumulacije kapitala te kao sistem sve više i više međusobno zavisnih međudržavnih odnosa u kojem bjesni permanentna konkurencija među državama pri izvlačenju ultra-volatilnih kapitala koji se sada mogu poremetiti brzinom svjetlosti.

Kombinacija tih dviju dinamika – sustava akumulacije i međudržavnih odnosa – oblikuje kratke i duge evolucije. Ovdje demonđijalizacija poziva da zajedno promislamo sustav akumulacije kapitala i državne strategije spram njega. Ona tvrdi da, kako države uslijed mondijalizacije postaju sve više međuovisne, njihovo djelovanje može savršeno i na konkretan način poticati progresističku transformaciju.

NOVO PROMIŠLJANJE ULOGE DRŽAVE

Ona si kao horizont daje progresivnu izgradnju nove organizacije međunarodnog tržišta. U okviru toga, i u okviru istog tog pokreta, valja promisliti odnose među narodima, zatim između naroda i velikih regija svijeta, pa velikih regija među sobom te između naroda i tkanja kojeg su oblikovale te velike regije. Iz tog gledišta, demonđijalizacija se ne bi mogla sažeti u jednostavnu opoziciju "narodnog pitanja" i "svjetskog pitanja".

Strukture kapitalizma oblikovane su tim trajnim trenjem između akumulacije kapitala i državnih strategija. Iz tog gledišta, te strukture razlikuju se u vremenu i prostoru. Akumulacija uvijek počiva na prostornoj i društvenoj proizvodnji ostvarenoj na nekom području. Drugim riječima, kapital pronalazi svoj prvi izvor akumulacije – kojega potom reproducira kako bi njegov višak pretvorila u prihod – u prvom redu u okviru prostora koje strukturira država, u okviru javnih službi, infrastruktura, putem fiskalnih i bankarskih politika države, itd. Bilo ono dobro ili loše, političko i ekonomsko usmjerenje neke države može imati strukturalni utjecaj na razvoj kapitala, kao i na njegovo djelovanje na društvo.

Demondijalizacija tako nastoji analizirati ulogu države u tom procesu i domisliti se načinu na koji bi mogla, suprotno tome, stvoriti temelj za prijedloge koje donosi društveni pokret i za mobilizacije koje ovaj stvara. Kako bi u tome uspjela, ona prepoznaje da divergencije koje mogu postojati među državama na međunarodnoj sceni predstavljaju jedan od pokretača – naravno, ne jedini – neoliberalne mondijalizacije. Utemeljene na odbijanju dominacije financijskih tržišta i slobodne razmjene, takve divergencije mogle bi utjecati na tijek svijeta-sistema prema orijentaciji koja bi bila povoljnija narodnim potraživanjima. Pri tom valja uzeti u obzir da se ne radi o upućivanju naloga državama da se odupru kapitalističkom poretku, već o stvaranju dinamične

artikulacije među društvenim pokretima, političkim silama i akcijama vlada spram ovog potonjeg.

Iz tog gledišta, promišljanje demonđijalizacije obraća se širokim sektorima društvenih pokreta i političke ljevice po pitanju skupa problema koje je nemoguće zaobići kako bi se stvorio "mogući drugačiji svijet": uloge države u mondijalizaciji i stvaranju odnosa političkih sila naspram kapitala na međunarodnoj razini, strategije osvajanja državne moći kako bi ga se promijenilo, itd.

POČETAK DUGOTRAJNOG PROCESA Demondijalizacija predstavlja orijentaciju koja ima za cilj konkretno preuzeti, u ekonomskoj i financijskoj sferi, posredstvom političke akcije kao i javnim implikacijama, golemu moć koju je zakaparila jer su joj je političke instance svjesno prepustile.

Određeni broj pokušaja na tim područjima traje već čitavo desetljeće, naročito u Latinskoj Americi. Oni promiču politike koje u velikoj mjeri donosi altermondijalistički pokret (prehrambena suverenost, djelomično povlačenje međunarodnih financijskih institucija, narodna kontrola prirodnih resursa, stvaranje regionalnih financijskih i monetarnih alatki, itd.)

Govorimo li o nacionalnom i regionalnom stupnju, oba su utemeljena na zajedničkoj strategiji u kojoj vlade predstavljaju instrumente konkretnih raskida s liberalnom hegemonijom, a društvene mobilizacije demokratski pokretač koji državama omogućuje da se suoče, u proizvodnom i prodajnom procesu, s moći nacionalnih oligarhija i njihovim međunarodnim rejelijama.

Promišljanje demonđijalizacije početak je dugotrajnog procesa. U okviru pozicionog rata spram snaga financijskog kapitalizma, koje su razine demokratske kontrole koje pripadaju javnim politikama i financijskim tržištima? Kako artikulirati premještanja suverenosti izvan okvira nacionalne države – i njoj svojstvene teritorijalne logike – i njihovu demokratsku kontrolu?

Pokret međuovisnosti nacionalnih ekonomija stvorio je proces rastuće internacionalizacije državnih politika i njihovih međudnosa u svjetskom sistemu – ponovni pregovori o moći. Postoje također nove problematike koje iziskuju zajedničku regulaciju država jer se njima ne može upravljati u isključivo nacionalnim okvirima: sukobi, klima, zagađenje, organizirani kriminal, itd.

Demondijalizacija želi ustanoviti dobre razine intervencije te taktičkih i strateških saveza, korak po korak, temu po temu. Kako bi ispunila te ciljeve, ima li ona konkretan program? Demondijalizacija se prije sastoji od programatskih elemenata. Dio njih su raspoložive i operacionalne mjere protiv delokalizacije,

U kapitalističkom režimu, država i njezini oblici upravljanja tvore politički i pravni poredak u službi vlasništva, kapitala i interesa dominantnih društvenih klasa. Ali, u isto vrijeme, osvajanje države predstavlja u našim društvima ulogu permanentne demokratske borbe

prevlasti dioničara u poduzeću; druge služe jačanju moći radnika u poduzeću i na teritoriju, konvergenciji društvenih i environmentalnih normi, oblicima solidarnog protekcionizma, kontrole ulaganja i kretanja kapitala, itd.

Ti elementi iziskuju važna istraživanja (naročito kada se radi o definiranju alternativnog modela proizvodnje i konzumacije), kao i artikulaciju pitanja radničke kontrole sredstava za proizvodnju [3].

Ova pitanja moraju biti produbljena kako bi demonđijalizacija u nekom roku postala istinski politički projekt i metoda koja će političkim, društvenim i intelektualnim akterima preobrazbe omogućiti solidariziranje društvenih snaga sposobnih za mobilizaciju radi razvijanja stvarnog odnosa snaga protiv oligarhija i financijskog kapitala. ■

S francuskoga prevela Sana Perić

Bilješke:

[1] Ovaj tekst oslanja se na autorov prilog djelu *Démondialiser?*, ur. Louis Weber, Editions du Croquant/Espaces Marx, Pariz, 2012. Proizašlo iz simpozija kojeg je organizirao Espaces Marx u ožujku 2012., ovo djelo nam nudi sintezu postojećih pozicija spram *demondijalizacije* na ljevici i u altermondijalističkom pokretu.

[2] Prema izrazu kojega često koristi Bernard Cassen.

[3] Vidi: Pierre Rimbart, "L'histoire de repasse pas les plats", Le Monde diplomatique, travanj 2012.

BISERKA CVJETIČANIN

UMJESTO “OPROŠTAJNOG” TEKSTA

S DUGOGODIŠNOM KOLUMNISTICOM NAPRAVILI SMO INTERVJU U POVODU NJEZINA ANGAŽMANA U ZNANSTVENOM VIJEĆU UNESCO-A, ŠTO ZNAČI DA SE ZA NEKO VRIJEME I OPRAŠTA OD STRANICA ZAREZA I NJEGOVIH ČITATELJA

NENAD PERKOVIĆ

Najprije, radi konteksta, nešto o povijesti kulturne politike?

— Kada se u današnje vrijeme razgovara o kulturnoj politici, ponekad se pitam sjeća li se netko “ranih radova” iz osamdesetih godina prošlog stoljeća, radova Johna Myerscougha i Roberta Wangerméa, koji su u okviru europskog programa komparacije i evaluacije nacionalnih kulturnih politika Vijeća Europe na primjerima Švedske (Mayerscough) i Francuske (Wangermé) prezentirali poredbene rezultate svojih istraživanja o razvoju kulturnih praksi i ulaganju u umjetnost i kulturu u ovim zemljama. Premda su komparacija i evaluacija kulturnih politika nakon toga postale važan aspekt međunarodne kulturne suradnje, ova istraživanja su pokazala da međunarodna kulturna suradnja nije imala mjesto u kulturnoj politici mnogih zemalja. Tako je analiza kulturnih politika bila značajni korektiv, jer su zahvaljujući tim analizama koje su otkrile nedostatak međunarodne dimenzije u njima, tu dimenziju u vidu međunarodne kulturne suradnje počele više razvijati. Dotad se ta suradnja ponajviše odvijala preko ministarstava vanjskih poslova, manje obrazovanja ili turizma, o čemu govori i istraživanje iz devedesetih godina o stanju i tokovima u kulturnim politikama u svijetu za koje je UNESCO angažirao Institut za razvoj i međunarodne odnose u Zagrebu. Ekipe stručnjaka među kojima su bili Nada Švob-Đokić, Zrinjka Peruško, Sanjin Dragojević, Žarko Paić, Tomislav Car, Dolores Libanore, Boris Jurinić, Krunoslav Leko – uh, sjajna ekipa! – analizirala je promjene koje su se izrazile u novim odnosima kulture i razvoja, odnosno razumijevanju važnosti kulturne dimenzije razvoja, u kulturnoj komunikaciji, tj. “civilizaciji mreža”, jačanju kulturnih industrija i naglasku na regionalnom razvoju. Stvarao se novi pristup kulturnoj politici.

NOVE INTERKULTURNE KOMUNIKACIJE

Deset godina pisali ste kolumnu o kulturnoj politici na stranicama Zareza. Što možete reći, koliko se na tom polju promijenilo tijekom zadnjeg desetljeća?

— Promjene su brojne i brze. Najprije su procesi globalizacije ubrzali ne samo transnacionalnu razmjenu kulturnih dobara i usluga, već i migracije i transnacionalna kretanja ljudi u svim pravcima. Zatim je ekonomska/financijska kriza usmjerila Europljane na “nove svjetove”, na nova migracijska kretanja. Svjedoci smo stalnog rasta raznolikosti stanovništva, osobito u gradovima koji stvaraju mreže interkulturnih gradova. Nastaju novi, dinamični oblici mobilnosti i interkulture komunikacije, novi izrazi kulturne raznolikosti koji predstavljaju istinski izazov za kulturne politike.

Europska unija ističe u svojim dokumentima da je “kulturna raznolikost u srcu europskog projekta”. Istraživanja pokazuju da se u kulturnim politikama brojnih zemalja sve važnije mjesto daje kulturnoj raznolikosti i interkulturnom dijalogu. Zatim, kulturne politike sve se više percipiraju ne kao odvojeni sektor, već kao integralni dio javnih politika koje su intersektorski povezane i kojima je zajednički cilj održiv razvoj. Ono što mi se čini osobito značajno u evoluciji kulturne politike i što sam češće naglašavala u kolumni *Zareza*, jest njezina međunarodna dimenzija: sve što se danas tiče kulturne politike prožeto je međunarodnom komunikacijom i suradnjom. Tako je u tridesetak godina prijedan put od kulturne politike u kojoj nije figurirala međunarodna suradnja, do kulturne politike u kojoj svaki segment, bilo da je riječ o kulturnoj baštini, knjizi ili izvedbenoj umjetnosti, legislativi ili financijama, ima međunarodnu dimenziju. To je, bez sumnje, važna, pozitivna promjena. Međutim, ono što uznemirava jest isključivo zalaganje u proteklom desetljeću i početkom novog, za “realnu ekonomsku korist”, naročito u području kulturnih i kreativnih industrija.

Koji je uzrok trenutnom stanju?

— Uzrok je prije svega u još uvijek postojećoj ekonomskoj/financijskoj krizi. Navest ću za primjer program Europske unije *Kreativna Europa* koji će obuhvatiti razdoblje 2014.–2020. i koji je stoga i za nas važan, jer ćemo u njemu sudjelovati kao punopravna zemlja članica. Taj se program u svojoj prvoj verziji zalaže za ekonomsku ulogu kreativnih i kulturnih industrija, a nedovoljno inzistira na socijalnoj dimenziji, na snazi stvaranja novih društvenih odnosa koji će motivirati ljude da koriste svoje sposobnosti i budu kreativni. Stalno se naglašava perspektiva da one postanu jedan od najdinamičnijih sektora svjetske ekonomije, ali svodenje potencijala kreativnih i kulturnih industrija na njihovu ekonomsku ulogu, najčešće shvaćenu kao funkcija rasta profita, nije u javnom interesu kojem je važan prije svega način na koji te industrije podupiru kulturni, održiv razvoj, time i društveno blagostanje. Da li su ciljevi Kreativne Europe prioritarno ekonomski u tom užem, komercijalnom smislu, ili postoje i oni drugi, općerazvojni, koji će pridonositi boljoj interkulturnoj komunikaciji, dijalogu kultura, socijalnoj koheziji? Proširimo li problematiku kulturnih i kreativnih industrija na druge kontinente, evidentna je odsutnost mnogih zemalja u razvoju u međunarodnoj razmjeni kulturnih dobara i usluga – cijeli jedan kontinent, afrički, sudjeluje sa svojim kulturnim dobrima u svjetskoj razmjeni tek s 1%. To jasno pokazuje koliko je potrebna implementacija UNESCO-ve *Konvencije o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza*, usvojene 2005. godine.

STRATEGIJE BEZ STRATEŠKIH CILJEVA?

U tom smislu bi bila zanimljiva usporedba s europskim odnosno svjetskim trendovima u implementaciji kulturne politike ili kulturnih politika?

— Velika, prava usporedba s europskim i svjetskim trendovima dogodila se u okviru Europskog programa vrednovanja nacionalnih kulturnih politika Vijeća Europe kada su na poticaj Ministarstva kulture RH 1998. godine izrađeni nacionalni izvještaji *Kulturna politika Republike Hrvatske*, voditelj Vjeran Katunarić, i izvještaji europskih stručnjaka *Hrvatska kulturna politika: Od prepreka do mostova*, voditelj Charles Landry. Kulturna politika obranjena je pred velikim auditorijem Vijeća Europe i dobila je najviše ocjene. Suradnici na projektu bili su brojni: Grozdana Cvitan, Sanja Crnković Požaić, Naima Balić, Ivo Josipović, Josip Kolanović, Mato Kukuljica, Ivančica Marković, Višnja Zgaga, suradnici iz Instituta za razvoj i međunarodne odnose... Ponovno sjajna ekipa! Zatim je slijedila *Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvika* (2001.) u kojoj je kulturno održiv razvoj određen kao glavni dugoročni cilj i koja je zamišljena barem za razdoblje do 2015., ali je nakon 2003. njezina implementacija prestala. U razdoblju 2001.–2003. smjernice kulturne politike bile su jasne: afirmacija shvaćanja kulture kao razvojne snage društva, demokratizacija, decentralizacija i demonopolizacija odlučivanja u kulturi (kulturna vijeća), digitalizacija. U sljedećem razdoblju pa do danas, teško je spoznati što je hrvatska kulturna politika i strategija. Definiramo li kulturnu politiku kao oblik svjesnog reguliranja odnosa između ciljeva kojima društvo teži i praktičnih sredstava i nastojanja za njihovu realizaciju, onda smo u problemima: kako danas institucije kulture mogu izraditi vlastite strategije a nemaju strateške ciljeve kojima ova zemlja teži?

Koji ste raspon tema obuhvatili i možete li se prisjetiti nekih značajnijih događaja na području kulturne politike?

— Najveći broj tema zadirao je, prirodno, u samu kulturnu politiku, osobito što se s njom događa na svjetskom i europskom planu, koje se inovacije uvode, kako se mijenja. I pokušala sam reći što je važno za Hrvatsku. Značajnih događaja u području kulturne politike bilo je doista mnogo pa mi dozvolite da izdvojim jedan: usvajanje prve europske kulturne strategije, *Europske agende za kulturu u globaliziranom svijetu* 2007. godine. Po prvi put su svi partneri – europske institucije, države-članice i civilno društvo u kulturi – koncentrirali napore na zajedničke strategijske ciljeve: promicanje kulturne raznolikosti i interkulturnog dijaloga, što je prvi strategijski cilj, promicanje kulture kao katalizatora kreativnosti te jačanje položaja kulture kao vitalnog elementa u međunarodnim odnosima Europske unije. Već su se pokazali rezultati prve implementacijske faze *Europske agende za kulturu* (2008.–2010.), na primjer, strategijsko ulaganje u kulturu snažnije se orijentiralo na regionalni i lokalni razvoj, odnosno jačanje lokalnih kulturnih politika kao faktora održivog razvoja.

Kako komentirate činjenicu da su u mnogim slučajevima vaši tekstovi bili jedino mjesto gdje se medijski popratilo pojedina zbivanja na tom polju?

— Najprije bih htjela reći da u svijetu postoji znatan interes za kulturne politike: izlaze časopisi namijenjeni isključivo toj problematiki, vrlo je živa izdavačka djelatnost (dovoljno je posjetiti renomiranog izdavača SAGE), organiziraju se međunarodni skupovi, provode istraživanja. Uz europski *Compendium* kulturnih politika, pokrenut je projekt svjetskog kompendija kulturnih politika *WorldCP* koji predstavlja novu razvojnu fazu u proučavanju kulturnih politika na globalnoj razini. Kod nas je slab interes medija, jer im se problematika vjerojatno ne čini dovoljno atraktivna, ali neki portali, na primjer, *culturenet* i *kulturistra*, sustavno prate što se događa na području kulturnih politika.

Čeka Vas mjesto u Znanstvenom vijeću UNESCO-va Regionalnog ureda za znanost i kulturu u Europi sa sjedištem u Veneciji. Kakve vas dužnosti očekuju?

— Cijeli moj radni vijek vezan je uz UNESCO, bilo kroz projekte i istraživanja, bilo sudjelovanje na skupovima i rad u tijelima UNESCO-a, kao što su, na primjer, UNESCO-v Međunarodni fond za promicanje kulture i Vijeće UNESCO-a za Svjetski izvještaj o kulturnoj raznolikosti. Konačno, UNESCO i Vijeće Europe odredili su prije dvadesetak godina Institut za razvoj i međunarodne odnose kao sjedište svjetske mreže za istraživanje i suradnju u području kulturnog razvoja – Culturelink, što je još i danas. Sudjelovanje u UNESCO-vom Znanstvenom vijeću samo je nastavak evaluacije znanstvenih projekata i istraživanja u cilju jačanja regionalne suradnje u znanosti i kulturi. ■

BILJANA MICKOV

O POLITICI U SEKTORU KULTURE

O kulturnoj politici govori stručnjakinja za suvremeni menadžment u kulturi i urednica časopisa *Nova misao* iz Novoga Sada

Suzana Marjanić

Molim Vas, kratko nam predstavite ciljeve kulturne politike Agende 21 za kulturu, koja je usvojena 2004. godine, a do sada ju je usvojilo više od 700 gradova.

— Agenda 21 za kulturu je “sredstvo” za kulturni razvoj u gradovima i regionima. Agenda 21 za kulturu je prvi dokument sa misijom širom sveta koji pruža osnovu da se gradovi i lokalne vlasti angažuju na kulturnom razvoju. Agendu 21 za kulturu su ugovorili gradovi i lokalne vlasti iz celog sveta kako bi očuvali svoju posvećenost prema ljudskim pravima, kulturnoj raznolikosti, održivosti, participirajućoj demokratiji i stvaranju uslova za mir. Sama Agenda 21 je podržana i ima potpisan ugovor sa UNESCO-om i UN-om.

Kreator Agende 21 za kulturu je Jordi Pascual sa Instituta za kulturu grada Barcelone. Motiv je promovisanje kulture u lokalnim politikama. Glavni cilj je da promoviše ulogu kulture kao centralne dimenzije lokalnih politika putem širenja i sprovođenja Agende 21 za kulturu.

Ovo je jako bitan momenat. Cilj je utemeljivanje kulture u srce razvoja. Sam odbor ujedinjenih gradova i lokalnih vlasti za kulturu, koji organizuje sastanke tokom godine, je tačka za susrete gradova i regiona, lokalnih vlasti i mreža koji kulturu postavljaju u srce svojih razvojnih procesa. Ciljevi su kreiranje kulturne politike regiona i gradova, formiranje strateškog plana koji podrazumeva i akcioni, analiza stanja institucija kulture u gradovima, sinteza kulturnih aktivnosti, mreža institucija kulture, ulaganje u tehnološku opremljnost institucija – digitalizacija, sa tačke urbanizma koristiti prazne prostore kao što su prazne hale, napuštene fabrike itd. Uključivanje većeg broja stanovništva u kulturne aktivnosti koje grad nudi kroz edukativne programe i bolji tehnološki pristup (galerije, biblioteke, kulturni centar, muzeji, festivali, multimedijalni kulturni centri). To rezultira promenom vrednosnog stava kod stanovništva, razumevanje, povećanje sposobnosti, uživanje, inspiracija, kreativnost, akcija, progresija, mobilnost. To su kratko ciljevi i mislim da su značajni za građane.

KULTURNA POLITIKA

Koliko sama sintagma kulturna politika teži spojiti “nespojivo” – kulturu i politiku, umjetnost i strategiju samopromocije te kako to u praksi izgleda u Novom Sadu; dakle, na koji način kao stručnjakinja za suvremeni menadžment u kulturi provodite strategije kulturne politike?

— Ako kažete kultura i politika, to su dva odvojena pojma a mi ovde pričamo o politici u sektoru kulture. Svaki grad treba da uradi procenu stanja situacije i postavi smernice – strateški plan, plan kako pomeriti kulturu sa ivice ka centru društvenog razvoja – tačnije koji su to pomaci koje treba napraviti da bi se kultura prepoznala kao resurs društvenog i ekonomskog razvoja. Mogu dati primer situacije u Novom Sadu. Tačnije umetnička produkcija je dobra, ali ono na čemu treba raditi je infrastruktura, zatim maksimalna digitalizacija koja bi se rukovodila od Uprave za kulturu prema svim institucijama, participacija kulture u urbanom planiranju grada, povećanja evropskih partnerskih projekata, a ne samo uvoz – izvoz kulture. Za sada su to pomaci koji treba da se urade na nivou grada. Takođe bitna su i aktivna učešća na konferencijama koje se bave pitanjima savremenog menadžmenta i kulturne politike u Evropi radi povećanja vidljivost grada.

Što se tiče termina koji se nalaze u proglasima kulturne politike Agende 21 za kulturu, zamjetno je da dominiraju politički i ekonomski termini – strategija, politika, menadžment... Koliko navedene strategije prisiljavaju i same umjetnike da postanu kulturni menadžeri?

— Rekla bih da su to termini koji jasno preciziraju organizaciju sistema u kulturi koja nam je svima potrebna u Evropi. Živimo u vremenu stalnih i brzih promena i

moramo naći način da odgovorimo na te izazove. Treba de se koriste takvi pojmovi, mada su većinom preuzeti iz engleskog jezika; to su “pragmatični izrazi” koji kulturu postavljaju na jedno vrlo ozbiljno mesto u društvu kakvo ima ekonomija. A svi ovi elementi doprinose kvalitetu umetničke produkcije na svim nivoima i kvalitetnijoj ponudi za građane. Umetnici ne moraju nužno biti i menadžeri; suština je u jačanju institucija. Ali moram istaći da se plan za razvoj kulture gradi, i vidljivi pomaci se vide posle 5 do 10 godina konstantnog rada na razvoju. Novi Sad je potpisao Agendu 21 za kulturu pre dve godine i već se vide određeni pomaci, doduše sporo, ali idu u pozitivnom smeru. Sve naravno zavisi i od afiniteta čoveka koji je zadužen za kulturu u gradskom veću.

Što se tiče ex-YU, koje institucije pružaju mogućnost usavršavanja za stručnjake/inje za suvremeni menadžment u kulturi, i koja je razlika između suvremenoga i klasičnoga menadžmenta u kulturi?

— Za sada su to univerziteti i neke od institucija koje imaju u programu konferencije na teme menadžmenta u kulturi i nove trendove. Ono što je veliki problem na ex YU prostorima, to je implementacija koja ide jako sporo ili je uopšte nema, t.j. završava se sve na teoriji.

Moje mišljenje je da muzeji, galerije, kulturni centri moraju da uvedu programe edukacije za ljude koji rade unutar institucija i da podržavaju međunarodne partnerske projekte, da organizuju međunarodne konferencije i da se paralelno sa time radi implementacija. To je jako bitno.

Na primer, neke od vaših institucija kulture bi mogle da postavje projekat međunarodnog karaktera za istraživanje u sektoru menadžmenta u kulturi. Zavod za kulturu Vojvodine je imao sličan projekat koji sam priredila prošle godine; razmena iskustva sa stručnjacima je bitna. Ono što hoću da kažem je da ne treba da budemo zatvoreni u tom sektoru.

ODRŽIVI RAZVOJ KULTURE

Autorica ste knjige Održivi razvoj kulture: Novo rukovođenje u kulturnom sektoru, koja je nedavno objavljena u Londonu. U nju ste uključili vodeće evropske stručnjake/inje u ovom području.

— Izdanje koje sam uradila za izdavača u Velikoj Britaniji, a čija su ciljna grupa univerziteti, je istraživačkog karaktera. Ono što je važno to je koncept po temama (naslovima) jer knjiga može da se sagleda sa nekoliko nivoa, uključujući i intersektorni.

Bitan je koncept po naslovima, od moguće kulturne politike koju sprovodi Agenda 21 preko implementacije iste na teritoriji grada Barcelone koju su fantastično opisali Jordi Marti Grau i Carles Ginner, preko objašnjenja zašto je Agenda 21 za kulturu neophodna do toga kakav grad mi želimo da vidimo 2030. godine. Luc Braconnier vrlo konstruktivno prikazuje regionalno-gradsku kulturnu politiku Luksemburga, a Bologna se nadovezuje kao primer kreativnog grada. Sa gradskog nivoa po temama, t.j. naslovima knjiga vodi do institucija kulture, konkretno do muzeja i globalizacije Fabrica Thuriot, zatim novih izazova za muzejske izložbe, pa preko još nekih primera u Evropi kao što su Helsinki, Cork, Dublin, Cambridge. Zatim Ekatarina Khramkova bavi se teorijom, ali je veoma bitna u sledu tema, jer je dizajn (u svim formama, pri tome mislim na urbani dizajn, potrošački pa sve do dizajniranja svakodnevnog života) sve više bitan faktor naravno i

Svaki grad treba da uradi procenu stanja situacije i postavi smernice - strateški plan. Plan kako pomeriti kulturu sa ivice ka centru društvenog razvoja

u sektoru kulture. I na kraju tu je i Eindhoven kao Grad laboratorija u kulturi. Knjiga ima jedan zanimljiv tok sa jasnim konceptom šta treba i kako se različite prakse mogu implementirati u lokalnoj sredini.

Naravno nije bitna samo jedna od tema, bitna je celina koje te teme t.j. naslovi zajednički daju. Vrlo jedan kompleksan ali zanimljiv koncept.

Htela bih istaći da sam slično u malo manjem formatu uradila izdanje za Zavod za kulturu Vojvodine sa kolegom Draganom Iličem i ono je dostupno dvojezično i pristupačno je publici u Hrvatskoj.

KREATIVNI CENTRI

U TV emisiji Halo, predsedniče naveli ste primjer Barcelone kao grada koji se već tridesetak godina posvećuje razvoju kulture kao četvrtim stupom razvoja društva. Kako se te kulturne strategije provode u Barceloni? Osim toga u svome članku o kreativnim centrima u Evropi, objavljenom u časopisu Nova misao (broj 17, 2012), navodite i slučaj Matadero Madrida kao primjer kreativnoga centra, međutim, ne navodite primjer nijednog kreativnoga centra u Barceloni.

— Isključivo gledam evropski koncept. Namerno sam predstavila kreativne centre koje sam nedavno posetila. Matadero Madrid ima odličan koncept i fantastičan je primer kako je lokalna vlast Madrida stvorila jedna takav centar uz sve elemente koje taj centar sadrži. Pored toga Kopenhagen ima odličan Kreativni centar, zatim Berlin.

Barcelona ima art fabrike Fabra i Coats (www.bcn.cat), na primer, koja predstavlja jedan dobar kreativni centar. Uglavnom su to napuštene fabričke zgrade koje su u funkciji kulture. Zatim CCCB Centar za savremenu kulturu Barcelone vrlo je inovativna insitucija (www.cccb.org).

Postoje potencijali i u Novom Sadu za kreativni centar, i to je čuvena Kineska četvrt u poznatom delu grada koji se zove Liman.

Kako je moguće razvijati Agendu 21 za kulturu na ex-YU prostorima kada su brojne knjige koje je objavio npr. Muzej savremene umjetnosti Vojvodine još uvijek nedostupne u knjižnicama i knjižarama Hrvatske?

— Individualnim kontaktima, konferencijama regionalnog i evropskog prostora. Iskreno insistiram na evropskom prostoru jer mislim da je regionalna saradnja neophodna, ali je mnogo efikasnije raditi u evropskom kontekstu. Prvo se povećava vidljivost, te je razmena ideja mnogo bolja.

Koje su izložbe za ovu i sljedeću godinu planirane u Muzeju savremene umjetnosti Vojvodine?

— Do kraja godine predstoji realizacija međunarodnog art projekta "Europe n". Naziv izložbe u Novom Sadu je *Asimetrična Evropa* i izložbe će pored Leipziga biti realizovane u sledećim prostorima: Sint-Lukasgalerie, Brussels; SALT, Istanbul; Muzeum Sztuki, Łódź; Royal College of Art, London; European Humanities University, Vilnius; Galerie Y, Minsk; Muzej savremene umjetnosti Vojvodine, Novi Sad; Henie-Onstad Kunstsenter, Høvikodden/Oslo; Vitamin Creative Space, Peking; Art World, Šangaj.

Slede retrospektivne izložbe Andreja Tišme, Rastislava Škuleca, Živka Grozdanica Gere i retrospektiva Grupe 143; izložbe gostujućih umjetnika – Bojana Bema i Neše Paripovića, Uroša Đurića kao i međunarodni projekti sa umetničkom grupom *Zero* iz Makedonije te izložbe *Cargo East* – savremena umetnost Tajvana; od prezentacija se izdvajaju projekti *Teorijskog performansa* Miška Šuvakovića i grupe autora; *VideoTurn* – prezentacija video radova – Ljubljana, Graz, Rijeka, Novi Sad...

KREATIVAN GRAD

U TV emisiji Halo, predsedniče spomenuli ste koncept kreativnoga grada; smatrate li da je Novi Sad kreativan grad? U kontekstu navedenoga, molim Vas, ukratko nam predstavite projekt Novi Sad – grad kulture?

— Novi Sad treba da ide ka kreativnom gradu, to je jedan od ciljeva. Postoje inicijative za kreativne centre i mislim da nisu neizvodljive. *Novi Sad – grad kulture* je inicijativa gradske vlasti koja je pokrenuta pre dve godine; svakako se radi na tome, mada je put dugačak. U svakom slučaju podizanje sistema funkcionisanja institucija kulture, digitalizacija, više međunarodnih partnerskih projekata i pojavljivanje grada na evropskim konferencijama – to je sve u planu a u kontekstu evropske prestonice kulture.

Kakva je danas situacija s kolektivom Led Art i njegovim centrom?

— Ja se zalažem za sistemsko rešavanje u sektoru kulture. Mislim da individualni potezi ne mogu da utiču na rešavanje problema, mogu samo da povećaju vidljivost. Sistemom se postiže nivo funkcionisanja, a samim tim i rešavanje situacija sa art centrima. Razmena iskustva sa drugom sredinama je

jako korisna. Znači, jačanje odnosa između uprave za kulturu ka institucijama, organizacijama u kulturi, nevladinim organizacijama itd.

MUZEJI I MENADŽMENT

Da li je menadžerski pristup kulturi zaživio u Vojvodini? U spomenutoj emisiji naveli ste da u Louvreu 90 posto posjetilaca dolazi zbog menadžerskih projekata, npr. zbog performansa koji se odvijaju ispred slike Mona Lise. O kakvim je performansima riječ?

— Mislim da se stvari pokreću s obzirom da su postojeći načini funkcionisanja neodrživi. Izdvojila bih Vršac i Pančevo; oni rade projekte preko granične saradnje u kulturi. Vršac je aktivan u tome. Zrenjanin je potpisnik Agende 21 za kulturu, zatim Subotica je u procesu pristupanja. Naravno, sve bi moglo brže da se odvija, ali mislim da i mali pomaci znače puno s obzirom da se sektor kulture nije podržavao poslednju deceniju.

Muzej Louvre uključuje savremeni art u svoj program, kombinujući savremeni art sa klasičnim. Konkretno su uključili "dance" predstavu u programu Muzeja. Sve je to zbog boljeg pristupa publike. To imate i po većim muzejima u Evropi. Na pr. Pardo u Madridu mnogo radi na menadžmentu i imaju uspeha.

OD PERIFERIJE KA CENTRU – CENTAR KA PERIFERIJU

U navedenoj ste emisiji spomenuli umjetnički projekt koji se odvija i u centru i na periferiji Novoga Sada; o čemu je tačno riječ?

— To je muzički projekat – muzička radionica. Projekat se zove *Od periferije ka centru – centar ka periferiji*. Suština je uključivanje svih delova stanovništva na teritoriji grada u radionicu. To je jedan od principa Agende 21 za kulturu, a odnosi se na participaciju projekata u kulturi na celoj teritoriji grada. Radionica uključuje širi sloj građanstva, što nam je bio cilj. Autor projekta je profesor na Akademiji umetnosti Andrej Bursać.

Jednako tako spomenuli ste i projekt Nomad Ljubice Milović. Na koji bi se način njezina dizajnerska kocka trebala kretati Novim Sadom?

— To je mobilna arhitektonska kocka koja bi se vrlo lako kretala sa jednog dela grada na drugi. Služila bi za izložbe, promocije, radionice, dizajn. Taj projekat je u procesu. Box koji se kreće i uključuje sve delove grada tako postaje kreativan prostor za umetnike i građane.

Kako su koncipirane konferencije Agende 21 i koliko je hrvatska kultura vidljiva na tim konferencijama?

— Konferencije Agende 21 za kulturu su koncipirane na nivou razvoja kulturne politke i lobiranja za gradove koji su potpisnici. Iskreno, nisam vidala hrvatske predstavnike.

Ono što znam da je Grad Rijeka imala kontakte sa Agendom 21, ali dokle su stigli sa tim procesom ne bih znala reći.

EVROPSKE PERSPEKTIVE ODRŽIVOG RAZVOJA KULTURE

I završno, molim Vas, ukratko nam predstavite projekt Evropske perspektive održivog razvoja kulture, čija ste i autorica.

— Perspektive održivog razvoja kulture zasnovan je na tekstovima, kao izvoru za istraživanje na polju razvoja kulturnih politika u regijama i gradovima Evrope. Ova knjiga u mnogome doprinosi razumevanju održivog razvoja kulture i razmenu znanja i iskustava između različitih sredina u Evropi. Značajno je istaći koncept koji jasno pokazuje vertikalno povezivanje različitih iskustava od plana razvoja kulture koji ustvari jačaju horizontalno upravljanje kulturom, preko kulturnih politika regija i gradova, te odnosa urbanizacije i novog dizajna u podizanju standarda i pokretanju razvoja, novog mišljenja, odnosa lokalnih vlada prema institucijama kulture, značaja umrežavanja i partnerske saradnje te razvoja na polju kreativnih industrija i evaluacija projekata u kulturi.

Važno je postaviti smernice i ustanoviti temelje stabilnog i održivog razvoja kulture. Ovo izdanje obuhvata niz prezentacija i tekstova na temu održivog razvoja kulture u regijama i gradovima; predstavljeni su primeri održivosti u skladu sa sredinom, i teorije i iskustva o održivom razvoju.

Današnje vreme i ova dekada sigurno će biti vreme umrežavanja, agendi i platformi koji razmatraju razvoj i istraživanje u kulturi. To je prostor gde se okreću informacije u znanje, znanje u inovacije, laboratorije sadašnjeg trenutka. Održavanje takvih kontakata i mreža je teško i zahteva permanentnu komunikaciju, ali predstavlja zasigurno pozitivan rad u današnjem vremenu kao i mogućnost razvoja na osnovu iskustava drugih sredina.

Zato platforme, mreže regija i gradova postaju konceptualne, programske i organizacione za novo rukovođenje sektorom u kulturi. Rukovođenje ova tri elementa u sektoru kulture nose sa sobom određenu kompleksnost. Mi zaista još uvek trebamo prostor za istraživanje i laboratorije.

Drugačije ne možemo očekivati da umetnička kreacija održava inovaciju i standard, te da će razvoj društva biti izbalansiran.

GLAS ZA GRAĐANE

Inače, John Holdan na predavanju u Novom Sadu, koji ste Vi organizirali, kao moto svoga predavanja uzeo je prilično kritičnu rečenicu u odnosu na kulturnu politiku: "Kulturna politika je zatvoreni razgovor među ekspertima. Ono što je kulturi potrebno jeste demokratski mandat od strane javnosti..."

— John Holden je vrhunski teoretičar u kulturi. Bio je direktor DEMOS-a *think thank* organizacije iz Londona. Ono što on želi da kaže da se kulturna politika formira u korist građana, a ne zadržava u krugu profesionalaca. Bitna je veća participacija građana u tom procesu, demokratizacija. Slično je i u muzejima da kustosi prave izložbe za sebe, ali to prosto više nije tako i da pored profesionalnog ukusa moraju da se više uključe i približe publici. Ja glasam za građane. ■

BILJANA MICKOV je urednica i istraživačica u kulturi. Diplomirala je na Sveučilištu u Novom Sadu. Također je stekla i evropsku diplomu iz projekta menadžment u kulturi (Marsel Hieter fondacija), Bruxelles (podržana od strane UNESCO-a i Evropske komisije). Urednica je časopisa za suvremenu kulturu pod nazivom *Nova misao*. Angažirana je na projektima za Muzej savremene umetnosti u Novom Sadu i Zavodu za kulturu Vojvodine. Nadalje, suraduje sa evropskim Institutima za kulturu. Njeni radovi su objavljeni u Institutu za kulturu u Barceloni, na Sveučilištu u Bordeauxu i u Velikoj Britaniji.

DUG I KAZNA

Kritička recenzija knjige *Dug: prvih 5000 godina Davida Graebera*

Ingo Stützle

Provođenje kriznih politika tijekom posljednjih nekoliko godina savršen je primjer kako se s jedne strane profiti privatiziraju dok se, s druge strane, gubici socijaliziraju. Duboka kriza kapitalizma za sobom je ostavila krizu državnog duga. Politička klasa odgovorila je fiskalnom konsolidacijom. Država jamči potraživanja financijskog kapitala i za njega ubire dobit. Nevidljivoj ruci tržišta pridružila se vidljiva pesnica države. Središnja bojišnica u idućih će nekoliko godina biti borba oko državnih financija.

Nema sumnje kako je to pogodovalo euforiji kojom je čak i buržuski tisak dočeka objavljivanje knjige *Debt: The First 5,000 Years* Davida Graebera. U *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*-u, Frank Schirrmacher piše kako Graeber "otvara čitatelju oči pred onim što se trenutno događa", kao i da je "Graeberov tekst pravo otkriće, budući da sâm poredak više nismo prisiljeni tretirati u okviru sistema površne ekonomske racionalnosti". *Der Spiegel* nudi svoje mišljenje: "Njegova knjiga o prirodi i ekonomskim te moralnim temeljima duga već se smatra standardnim anti-kapitalističkim djelom novih društvenih pokreta proizišlih tijekom svjetske ekonomske krize". Pod time se misli na Occupy prosvjede. Čak je i glavni ekonomist Deutsche Bank grupacije, u mjesečnom časopisu za ekonomsku politiku *Wirtschaftsdienst* (4/2012), pozitivno recenzirao Graeberovu knjigu s obzirom na pitanje budućnosti centralnog bankarstva. Od svibnja 2012., knjiga je dostupna i u njemačkome izdanju.

OBEĆANJA POSTAJU DUGOVI

Antropolog i anarhist, David Graeber je profesor na Goldsmiths Collegeu Sveučilišta u Londonu. Do 2007. godine predavao je etnologiju na prestižnom sveučilištu Yale. Njegov ugovor nije obnovljen iz političkih razloga – Graeber je politički aktivist. Od prosvjeda protiv Svjetskog ekonomskog foruma u New Yorku 2002. godine postao je značajna figura. Njegova uloga u pokretu Occupy to potvrđuje: ne samo da je sudjelovao, već je i objavljivao knjige o pokretu.

Kao polazišnu točku Graeber postavlja pitanje: zašto se u kapitalizmu ljudsko shvaćanje moralnosti i pravde svodi na ekonomsku kvantitetu i jezik poslovne transakcije – dug? Upečatljivo je da na različitim jezicima riječ "dug" ima dvostruko, moralno-ekonomsko značenje. Kako su se moralne obveze i obećanja između ljudi pretvorila u ekonomski dug, i kakve to posljedice ima po društvo?

Za Graebera, dugovi predstavljaju obećanje – takoreći, moralnu obvezu – koja je postojala i prije kapitalizma, i neovisno o novcu. Novac pretvara uzajamno obećanje između ljudi u nešto bezlično i prenosivo – dug. Na taj su način ljudska suradnja, zajedništvo i mogućnost novih formi pregovaranja o danim obećanjima narušeni, a postojeći odnosi moći i dominacije zapečaćeni.

Novac na taj način omogućava da se "moralnost pretvori u pitanje bezlične aritmetike", pomoću koje se obećanja mogu međusobno uspoređivati. Poravnanje računa otpisom duga, novim pregovaranjem ili putem odnosa nekomercijalne razmjene (darivanjem ili donacijama), kakvo je još prevladavalo u predkapitalističkim društvima, na taj način postaje nemoguće.

Graeber se tako koncentrira na klasično pitanje političke ekonomije, kojim i započinje knjigu: što je novac? U prvom dijelu, Graeber ispravno kritizira ekonomski teorijski mainstream. Udžbenici iz ekonomije uvijek započinju trampom, razmjenom proizvoda bez posredovanja novca. Ekonomisti kao polaznu točku obično uzimaju nehistorijske modele u kojima ljudi slijede svoje "prirodne sklonosti", među kojima je i njihov poriv za trampom i razmjenom.

NOVAC - DRŽAVNI IZUM Graeber se svemu ovome suprotstavlja povijesnim argumentom. Zapčinje pretpostavkom kako dug, a samim time i odnos između zajmodavca i dužnika, povijesno prethodi novcu. "Monetarnu povijest obično se prikazuje upravo suprotnim redosljedom", tj. nizom koji započinje razmjenom, nastavlja izumom novca i završava u razvijenom kreditnom sustavu. Graeber dodatno brusi svoj argument: novac nije tek stvar, već sredstvo da se stvari učine sumjerljivima. No, što se to ovdje zapravo mjeri i uspoređuje? Graeberov pojednostavljeni odgovor glasi: dug. Njemu su novac i zajam (to jest, obećanje o podmiranju duga) *de facto* ista stvar.

Graeber kroz različite povijesne faze rekonstruira genezu novca iz obećanja. Od vremena ranih urbanih civilizacija (Egipat, Mezopotamija, Kina) negdje oko 3000. do 800. godina p. n. e., preko Srednjeg vijeka (600.-1450. n.e.), sve do "doba velikih kapitalističkih carstava" od 1450. (do 1971.).

Graeber smatra kako je država odgovorna za nastanak novca, koji uvodi u svrhu plaćanja vojnika. Istovremeno, država na taj način uspostavlja i "valutu" kojom će prikupljati poreze te popularizira upotrebu novca. Usporedno s vojarnama i masovnom ratnom proizvodnjom nastaju i tržišta, što dovodi i do jačanja uloge koju na tim tržištima zadobiva novac. Državna sila, novac/dug i dominacija tržišta po Graeberu su usko isprepleteni.

Graeberov prikaz ukazuje na poprilično nejasno razumijevanje kapitalizma i, u skladu s anarhističkom tradicijom, pridaje dominantnu ulogu državi. Istovremeno, ta je uloga podređena ekonomiji ugovornih obveza. Isto vrijedi i za ostala obilježja kapitalizma. Monetarni fenomeni postojali su puno prije tvornica i najamnog rada. Međutim, bilo bi uzaludno u Graeberovu djelu tražiti preciznije poimanje onoga što kapitalizam uistinu jest. Jedna od karakteristika koju navodi je beskonačan rast i proizvodnja "beskonačne ekspanzije opsega materijalnih dobara". Državna promocija "interesne ekonomije" također je centralna; povijest kapitalizma je povijest "postepene transformacije moralnih mreža prodorom bezlične – i često osvetoljubive – moći države". S obzirom na ovakvu podlogu, ne čudi da Graeber zaključuje kako će tržišta i novac postojati i nakon kapitalizma.

Nije teško uočiti da se Graeber u razumijevanju kapitalizma razilazi s Marxovim poimanjem istog. Međutim, ma tko da se bori protiv kapitalističkih odnosa, ipak bi trebao/la imati nekakav pojam o tome protiv čega se bori. U budućnosti, ovime se mora pozabaviti unutar radikalne ljevice. Upravo kod ove točke valja pristupiti kritici Graeberove knjige.

ODNOSI BEZ KLASA U načelu, Graeber polazi od društveno-ekonomskog odnosa koji generira kamatu – odnosa između vjerovnika i dužnika; no klasni odnosi, odnos između najamnog rada i kapitala te oblik proizvodnje, nisu u središtu njegove pažnje. Stoga, brojni odnosi, karakteristični za kapitalizam, u Graeberovu prikazu postaju nejasni.

Različiti akteri uključeni su u kreditne odnose. Dužnici mogu biti države, najamni radnici ili poduzeća – iz različitih razloga. Država, budući da ne ubire dovoljno poreza ili zbog toga što provodi nacionalizaciju bankovnih gubitaka; najamni radnici, jer ne zarađuju dovoljno; poduzeća, kako bi stvorila što je moguće više profita. Iz perspektive duga, međutim, svi se oni čine jednakima; povod za ulaženje u dužnički odnos doima se nebitnim.

Ovakvo zamagljivanje društvenih odnosa očituje se i u upotrebi kategorija novca, duga i kapitala, koje su u Graeberovu poimanju međusobno nerazlučive. Prema Marxu, s druge strane, radi se o oblicima koji posreduju posve specifične odnose. Novac ispunjava obećanje o plaćanju, on je stoga i sâm "opći ekvivalent". Novac prihvaćaju i koriste svi, neovisno radi li se o najamnim radnicima ili kapitalistima. Novac posreduje u robnoj razmjeni. Radna snaga također biva namirena u formi novca.

Kada bi novac, kao što Graeber smatra, bio istovjetan dugu, morali bismo postaviti sljedeće pitanje: na koji bi se "stvaran" čin monetarne naknade on mogao odnositi? Kapital je valorizirana vrijednost. Kada se novac koristi kao kapital, to uvijek pretpostavlja klasni odnos. Novac se upotrebljava s ciljem stvaranja profita. Istodobno, ovakav odnos pretpostavlja postojanje ljudi koji, oslobođeni sredstava za proizvodnju, kao i personalnih odnosa zavisnosti, nemaju ništa za prodati osim vlastite radne snage. Kada kapital preuzima formu imovinskog potraživanja poput dionice, obveznice, ili druge vrste vrijednosnog papira, Marx ga naziva "fiktivnim kapitalom". Prema Graeberu, radi se opet tek o dugu. Kako ne pridaje pažnju ovakvim razlikovanjima, njemu su "sve mačke sive".

UKINUTI SAV DUG Ista stvar vrijedi i za njegova povijesna opažanja. Graeber ne prepoznaje što novac i dug znače u predkapitalističkim društvima, po čemu se međusobno razlikuju. Barata transhistorijskim fenomenima, bez postavljanja pitanja o njihovoj društveno-historijskoj formi. Pri tom se radi o značajci koju dijeli s ekonomskim mainstreamom, kojeg inače kritizira. Graeber piše kako su sustavi kreditiranja i računovodstva stari koliko i sama civilizacija. Priznaje kako nailazi na poteškoće pri razlikovanju između darivanja i duga; no, u takav se problem zapada isključivo kada se o ovim oblicima društvenih odnosa raspravlja neovisno o njihovim odgovarajućim dominantnim oblicima proizvodnje, kada se ne pojašnjava po čemu je točno kapitalizam karakterističan, što ga čini kapitalističkim te stoga i po čemu se razlikuje od drugih društvenih formacija.

Povijesno gledajući, društvena obveza nije istovjetna dugu, a čak ni dug nije isto što i dug. Ovu opservaciju se može pronaći u Marxovu djelu: "Posuđivanja i davanja

Otpis duga je, doduše, ispravan zahtjev, ali samo uz ukidanje i društvenih odnosa koji neprekidno dovode do zaduženosti

zajmova bilo je i u prijašnjim situacijama, a lihvarjenje je, dapače, i najstariji od pretpotopnih oblika kapitala. No posuđivanje i davanje zajmova ne predstavlja dug, isto kao što obavljanje rada ne predstavlja *industrijski rad* ili *slobodni najamni rad*" (*Grundrisse*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch10.htm>). Što Marx pod time podrazumijeva? U predkapitalističkim odnosima, gdje se proizvodnja obavlja u svrhu zadovoljenja potreba, dug je sredstvo osiromašenja. Za razliku od toga, u kapitalizmu, dug je sredstvo povećanja novca – maksimizacije profita. Slično tome, industrijski rad (ili tvornice, u slučaju Graeberove knjige) ne može se tek tako poistovjetiti s kapitalističkom profitnom logikom.

Iako se često tvrdi da je povijesni pristup u stanju pokazati kako je nešto postojalo i prije kapitalizma te kako možemo učiti iz povijesti, razlike između kapitalističkih i predkapitalističkih društava često bivaju izbrisane (i to ne samo u Graeberovoj knjizi) ako u startu ne pojasnimo po čemu je kapitalizam specifičan, i to upotrijebimo kao polaznu točku poniranja u povijest – umjesto obrnuto¹.

Prema Graeberu, svaka revolucija započinje dugom kojeg društvo više ne može plaćati. "Otpišite dugove i ponovno razdijelite zemlju." Ova rečenica, koju je izrekao povjesničar antike Moses Finley, jedini je revolucionarni program, koji se stoljećima iznova pojavljuje. A većini revolucija je pretodio (pretjerani) dug. Međutim, prije nego što možemo početi razmišljati o revoluciji, prvo bismo se morali složiti oko toga što točno treba revolucionirati. Otpis duga je, doduše, ispravan zahtjev, ali samo uz ukidanje i društvenih odnosa koji neprekidno dovode do zaduženosti. Čini se kako je teško doći do sporazuma s Graeberom oko točnog sadržaja tih društvenih odnosa. ■

S engleskoga preveo Martin Beroš.
Izvorno objavljeno u časopisu *analyse & kritik*, 18. svibnja 2012. / Oprema teksta redakcijska.

Bilješke:

¹ Iz tog razloga, povijesna istraživanja pod Marxovim utjecajem osporavaju Graeberov prikaz tržišta, duga i novca. O nametanju tržišta kao imperativa, vidi Ellen Meiskins Wood *The Origin of Capitalism*. O novcu, vidi Jacques LeGoff *Your Money or Your Life: Economy and Religion in the Middle Ages*. O dugu, vidi Karl Polanyi *Primitive, Archaic, and Modern Economies: Essays*.

JACQUES RANCIÈRE

PROBLEM JE DANAŠNJA VRSTA "DEMOKRACIJE"

Francuski filozof govori o trenutnoj krizi Europske unije i demokracije kao takve, uspjehu pokreta poput Indignadosa i Occupy Wall Street te ponovnom preuzimanju moći od strane građana

Paula Corroto

KRIZA EUROPE I PROTUPOKRETI

Živimo li u Europi u "političkom trenutku"? Kako biste opisali ovaj trenutak?

— Radije bih kazao da su postavljeni uvjeti za trenutak u onoj mjeri u kojoj se nalazimo u situaciji u kojoj svakoga dana postaje sve očitije da nacionalne države djeluju samo kao posrednici koji ljudima nameću volju međudržavne moći, što pak usko ovisi o financijskim moćima. Gotovo svugdje u Europi, vlade – lijeve, kao i desne – primjenjuju isti program sustavnog uništavanja javnih službi i svih oblika solidarnosti i socijalne zaštite koji su jamčili minimum jednakosti u strukturi društva. Tada se gotovo svugdje otkriva brutalni kontrast male oligarhije financijera i političara te mase ljudi podvrgnutih sustavnom prekaritetu i lišenih svoje moći donošenja odluka, kao što je istaknuto naročito po pitanju planiranog i odmah potom otkazanog referenduma u Grčkoj. Tada se javljaju uvjeti za politički trenutak, to jest, za scenarij narodnih demonstracija protiv aparata dominacije. No, da bi do takvog trenutka došlo, nije dovoljno da su tu samo okolnosti: potrebno je također da ih prepoznaju snage koje će ih vjerojatno pretvoriti u demonstracije, intelektualne i materijalne, snage koje će te demonstracije pretvoriti u polugu koja je kadra izmijeniti ravnotežu snaga mijenjanjem same slike onoga što je vidljivo i onoga što je zamislivo.

Što mislite o slučaju Španjolske?

— U Europi dolazi do vrlo različitih situacija. Španjolska je definitivno zemlja u kojoj je prvi uvjet ispunjen na najočitiiji moguć način: 15-M pokret je učinio očitom udaljenost između stvarne moći ljudi i skupa institucija koje se nazivaju demokratskima, ali su u stvari potpuno pod kontrolom međunarodne financijske oligarhije. Drugi uvjet tek se treba stvoriti: sposobnost da se prosvjedni pokret transformira u autonomnu snagu koja će biti ne samo neovisna od državnog i predstavničkog sustava, već će u isto vrijeme biti kadra podvući taj sustav pod vodstvo javnosti. U većini europskih zemalja još uvijek smo daleko od prvog uvjeta.

Jesu li pokreti 15-M i Occupy Wall Street politički pokreti?

— Ovi pokreti nesumnjivo predstavljaju odgovor na najosnovniju ideju politike: ideju o moći koju posjeduju oni kojima nikakav osobiti motiv ne određuje da trebaju vršiti moć, ideju o očitovanju sposobnosti koja je bilo čija sposobnost. Oni su i materijalizirali tu moć na način koji je također u skladu s tom temeljnom idejom: afirmiranjem te moći naroda kroz subverziju normalne raspodjele prostora: obično postoje prostori, kao što su ulice, predodređeni za cirkulaciju pojedinaca i roba, te javni prostori, kao što su parlamenti ili ministarstava, namijenjeni javnom životu i tretiranju zajedničkih pitanja. Politika se uvijek očituje kroz iskrivljenje te logike.

OD POKRETA DO FILOZOFIJE: "SARTRE, BUDI KRATAK!"

Što bismo trebali učiniti sa sadašnjim političkim strankama?

— Političke stranke kakve danas poznajemo su jednostavni aparati namijenjeni uzimanju moći. Preporod politike uključuje postojanje kolektivnih organizacija koje se isključuju iz te logike, koje definiraju svoje ciljeve i vlastita sredstva za djelovanje neovisno o državnim agendama. Neovisno ne znači gubljenjem interesa ili djelovanjem kao da te agende ne postoje. To znači izgradnju vlastite dinamike, prostora za raspravu i načina kruženja informacija, pri čemu bi motivi i načini djelovanja bili prije svega usmjereni prema razvoju autonomne moći da misle i djeluju.

U svibnju 1968. ljudi su raspravljali o Marxovim idejama..., ali ne čini se da u pokretima 15-M ili u Occupy Wall Street postoji ijedan filozof?

— Koliko ja znam, oba se pokreta zanimaju za filozofiju. A moramo se sjetiti i preporuke koju su okupatori Sorbone u svibnju 1968. dali filozofu koji se pojavio kako bi podržao njihovu stvar: "Sartre, budi kratak!" Kada se kolektivna inteligencija potvrđuje u pokretu, to je trenutak kada se rješavamo filozofa koji nude objašnjenja ili parole. To zapravo nije stvar prisustva ili odsustva filozofa. To je pitanje postojanja ili nepostojanja vizije svijeta koji prirodno strukturira kolektivno djelovanje. Premda je u svibnju '68. oblik pokreta bio daleko od kanona marksističke politike, marksističko objašnjenje svijeta funkcioniralo je kao obzor pokreta: unatoč tome što nisu bili marksisti, svibanjski militanti svoje su djelovanje smjestili u okvir vizije povijesti u kojoj je kapitalistički sustav primoran nestati pod udarcima pokreta kojega je vodio njegov neprijatelj, organizirana radnička klasa. Prosvjednici danas više nemaju prostora niti perspektive koja daje historijsku valjanost njihovoj bitki. Oni su u prvom redu bijesni ljudi, ljudi koji odbacuju postojeći poredak, a da nisu u stanju smatrati se agentima u povijesnom procesu. Upravo to je ono što neki ljudi iskorištavaju kako bi na sebičan način prokazali svoj idealizam ili moralizam.

POVRATAK DEMOKRACIJE

Napisali ste da smo posljednjih trideset godina živjeli u kontrarevoluciji. Je li se ta situacija promijenila s ovim narodnim pokretima?

— Dakako, nešto se promijenilo od Arapskog proljeća i pokreta Indignadosa. Došlo je do prekida logike rezignacije prije historijske nužnosti, koju su zagovarale naše vlade, a podržavala intelektualna mišljenja. Od raspada Sovjetskog saveza, intelektualni diskurs pridonio je podržavanju napora fi-

nancijskih i državnih vlasti da unište kolektivne strukture otpora tržišnoj moći. Ovaj diskurs naposljetku je nametnuo ideju da je pobuna ne samo beskorisna, nego i štetna. Bez obzira što im donosi budućnost, nedavni pokreti će u najmanju ruku dovesti u pitanje tu navodnu historijsku fatalnost. Oni će poslužiti kao podsjetnik da ne moramo vidjeti stvari kao krizu naših društava, već kao ekstremni trenutak ofenzive koja namjerava posvuda nametnuti najbrutalnije oblike eksploatacije – te da je moguće da se glas onih koji tvore 99% čuje kada se suoči s ovom ofenzivom.

Što možemo učiniti kako bismo vratili demokratske vrijednosti?

— Za početak ćemo se morati složiti oko toga što nazivamo demokracijom. Mi u Europi navikli smo se na identificiranje demokracije s dvostrukim sustavom predstavničkih institucija i institucija slobodnog tržišta. Ta idila danas je stvar prošlosti: slobodno tržište može se sve više sagledati kao snaga ograničavanja koja predstavničke institucije pretvara u jednostavne provoditelje svoje volje i smanjuje slobodu izbora građana na varijacije iste temeljne logike. U ovoj situaciji ćemo ili prokazati samu ideju demokracije kao iluziju, ili ćemo potpuno nanovo promisliti što demokracija, u snažnom smislu riječi, znači. Demokracija, za početak, nije oblik države. Ona je u prvom redu realnost moći naroda koja se nikada ne može podudarati s formom države. Uvijek će postojati napetost između demokracije kao vršenja zajedničke moći razmišljanja i djelovanja te države, čiji sâm princip je da tu moć prisvoji. Država očito opravdava tu prisvajanje ukazujući na složenost problema, na potrebu za dugoročnošću, itd. Ali političari su zapravo puno više podvrgnuti sadašnjosti. Obnoviti vrijednosti demokracije u prvom redu znači reafirmirati postojanje kapaciteta da sudimo i odlučujemo protiv ove monopolizacije – a taj kapacitet imamo svi. To također znači reafirmirati nužnost da se taj kapacitet vrši kroz vlastite institucije, različite od državnih institucija. Prva vrlina demokracije je vrlina povjerenja u svačiju sposobnost.

ODGOVORNOST GRAĐANA?

U predgovoru svoje knjige kritizirate političare i intelektualce, ali koja je odgovornost građana u trenutnoj situaciji i u ekonomskoj krizi?

— Kako bismo okarakterizirali pojave našega doba moramo, prije svega, dovesti u pitanje koncept krize. Govori se o krizi društva, krizi demokracije, i tako dalje. To je način u kojem se za trenutnu situaciju okrivljuju žrtve. Ova pak situacija nije posljedica bolesti civilizacije, već nasilja s kojim gospodari svijeta usmjeravaju svoj napad na narod. Velika greška građana i dalje je ista ona greška koja je prisutna oduvijek:

greška dopuštanja da nas se liši naše moći. Moć građana je prije svega moć njihovog djelovanja za sebe, njihovog konstituiranja u autonomnu snagu. Građanstvo nije prerogativ povezan s činjenicom da je netko registriran kao stanovnik i birač u zemlji. Ono je, prije svega, zadatak (exercise) koji se ne može delegirati. Stoga je nužno jasno suprotstaviti ovaj zadatak građanske akcije moralizirajućim diskursima, koji se mogu čuti gotovo svugdje, o odgovornosti građana u krizi demokracije: ti diskursi žale zbog nedostatka interesa građana za javni život i za to krive individualistička skretanja pojedinaca-potrošača. Ovi takozvani pozivi na građansku odgovornost imaju u stvari samo jedan učinak: svaljivanje krivnje na građane kako bi ih se što lakše uhvatilo u institucionalnu igru koja se sastoji samo od odabira, među članovima vladajuće klase, onih kojima bi radije no drugima dopustili da ih liše njihove moći da djeluju.

Vi ste također poklonik filma i književnosti. Koje su posljedice ove krize na kulturu?

— Trenutna situacija je kriza zajedničkih vrijednosti, gdje se moć kapitala nad društvima manifestira u potrošačkom individualizmu. U tom okviru, kultura se predstavlja u isto vrijeme kao ugroženo tkivo zajedničkog iskustva, preplavljeno tržišnim vrijednostima, i kao instanca optužena za pružanje lijeka za učinke te invazije, postavljanjem zahtjeva za autonomijom umjetnosti spram komercijalnih estetika ili ponovnim preplitanjem pokidanih mreža društvenih veza. Iz mog gledišta, kapitalistička moć vrši se prvo od vrha prema dolje, putem državne politike koja, pod izlikom borbe protiv sebičnosti privilegiranih radnika i individualističkih demokrata, u ime krize nameće program podređenosti svih aspekta života zakonima tržišta. Rezultat toga je da se kulturi kao globalnom entitetu ne može dodijeliti neka posebna uloga. Ono što danas dominira na sceni su, u velikoj mjeri, službena kulturna slavlja i intelektualni diskursi koji su navodno kritični, ali su zapravo podređeni službenoj logici. ■

S engleskoga prevela Sana Perić / Izvorno objavljeno 15. listopada 2012. u *Público*, prema teksta redakcijska

ŽIVOT TEATRA: ODNOS UMJETNIKA PREMA BORBI NARODA

DONOSIMO NEKOLIKO POLU/DNEVNIČKIH ZAPISA IZ KNJIGE JULIANA BECKA ŽIVOT TEATRA: ODNOS UMJETNIKA PREMA BORBI NARODA (SAN FRANCISCO, 1972.), U SKOROM IZDANJU DAF-A (UREDNIK: ZORAN SENTA), 2012., A U PRIJEVODU BILJANE ROMIĆ I IVANE BARBARIĆ STRAŽA

JULIAN BECK

1. BIJEDA, TEATAR, POBUNA I REVOLUCIJA

Postoji jad tijela i jad duše; pa i kad bi zvijezde, svaki put kad pogledamo u njih, lijevale nektar u naša usta, a trava postajala kruh, ljudi bi ipak bili tužni. Živimo u sustavu koji proizvodi tugu, prosipa je iz svojeg mlina, mora tuge, oceane, oluje, i mi tonemo, utapamo se, prebrzo.

Teatar je poput čamca, samo toliko je velik, ali pobuna je prevrat sustava, a revolucija je mijena plime i oseke.

— *Ouro Preto, Brazil, 6. svibnja 1971.*

2. JA SAM ROB Ja sam rob došao iz Egipta. Imam rop-sku narav. Izišao iz kuće ropstva, ušao u kuću službe. Kakva iluzija; prije tri tisuće petsto godina, kada smo preselili iz jedne kulture u drugu, mislili smo da ćemo od tada nadalje biti vlastiti gospodari! Riješili smo se političkog gospodara, a bili smo previše neiskusni da bismo shvatili pravu svrhu Blagajnika, Ravnatelja policije, Stupova društva.

Proročanstvo (dok smo plesali oko Zlatnog teleta): drago kamenje, ratni brodovi, rasipnost, usud, itd. Još nismo prestali plesati oko tog lažnog boga, metala, koji ne osjeća, Mamona, idola bogatih, i zbog toga smo još uvijek u pustinji. Kada smo ušli u Obećanu zemlju, unijeli smo sa sobom Zlatno tele, ne na svojim plećima, nego u svojim srcima, i pretvorili Obećanu zemlju u pustinju koja je jedino mjesto na kojem Zlatno tele uvijek živi: jer blještavilo zlata (isijavanje) suši lišće, isušuje rijeke (krv) i krvne žile našeg srca. Zlatno tele je lažno obećanje.

Medu mojom braćom mnogo je onih koji opijeni sanjaju osam stotina boli i poniženja, ali ja sam druge vrste: ja sam rob koji sanja o bijegu za bijegom, sanjam jedino o bježanju, penjanju, o tisuću mogućih načina da napravim rupu u zidu, o tome da stalim rešetke, bijeg, bijeg, o tome da spalim, ako treba, cijeli zatvor.

— *Croissy-sur-Seine, Francuska, travanj 1970.*

91. ZAUZEĆE ODÉONA

Zauzeće Odéona. Dio I.

Bilo je važno zauzeti Odéon upravo zato što je baš u *Théâtre de Franceu* vlada dala priliku Glumačkoj družini Barrault-Renaud da postavi Becketta, Adamova, Ionesca i Geneta. Geneta! Jer su studenti i njihovi drugovi odbili u svibnju 1968. dati vladi povlasticu da laskanjem navede sebe i publiku da povjeruju da država podržava renomiranu avangardnu *contra-sistemo* umjetnost. Svaku umjetnost koju sustav podržava sustav i izrabljuje, svaka umjetnost koju sustav podupire već je zaražena. Tako su snažne klice pokvarenosti. Borimo se s kugom. Zauzeće Odéona bilo je pokušaj da se osvoji jedan od mehanizama kooptiranja.

Bilo je važno iznaći životan način kojim će se pokazati da znamo da svaka umjetnost stvorena da bi privilegirala jednu klasu (one koji mogu platiti ulaznicu) djeluje protiv drugih klasa. Ne damo buržoaziji povlasticu da oštri svoj duh na Genetu i Beckettu na račun siromašnih koji su lišeni primjerene prehrane za primjeren biološki razvoj mozga kao i osnovnih društvenih i kulturnih potreba.

Važno je bilo reći da teatri – čak i oni ponajbolji – trebaju služiti narodu pri čemu se ljudi neće okupljati da gledaju uprizoreni život svojih mitskih nadređenih, nego da ritualno odigraju dramu revolucije, gdje svaki gledalac sudjeluje u planiranju i stvaranju revolucionarnih promjena koje bi mogle promijeniti svemir.

Teatar za osobu s ulice mnogo je smisleniji od teatra koji udomljuje Shakespearea, Claudela, Gidea i Geneta. Svu moć narodu.

To što se dogodilo u noći 15. svibnja 1968. u Odéonu najljepša je stvar koju sam dotad vidio u teatru.

Zauzimanje Odéona imalo je sve elemente velikoga teatra: ekipu živih likova, velike poetske tirade, sukob ideja, sraz moćnih ideologija, zbilju koja nadilazi trikove dramatičara, izranjanje naroda kao junaka, i kraj koji je nastupio mjesec dana poslije kao neugodna tragedija upadom policije,

tragičnim poput cijele priče o Francuskoj u svibnju, poput Španjolske, poput Kronštata, poput svih velikih anarhističkih drama.

Bit tragedije: upravo u trenu kad junak sve zna, i ono muško i ono žensko, i ono unutar i ono izvana, istinu, baš kad je najspremniji živjeti, djelovati, on umire, jer ga je izbola civilizacija, kao nepotrebna žrtva naše umjetne sudbine.

Zauzeće Odéona. Dio II.

potkazivačkom revolucijom *folies bergère* je izabran i natjeran da postavi ionesca fašističkim *coup d'état comédie française* nije mogla postaviti

antigonu ili *bakhantice* socijalističkom revolucijom u francuskoj eksperimenti barraulta bit će ohrabreni jer će značiti prestiž kod kuće i u inozemstvu ali političko stajalište uvijek treba prikriti no to što se događalo u francuskoj u svibnju 1968. nije bila revolucija protiv staljinizma bila je to revolucija protiv kapitala i njegovih dobrotvornih poza

Francuska pobuna 1968. svakog je uzdrimala jer su idol najizvršnijeg reprezentativnoga primjerka (izvršnijeg od američkoga jer je "kulturniji") zapadnoga-francuskoga-kapitalizma osporili vlastiti građani, vlastiti je narod vrisnuo i djelovao. Rekli su

želimo čudo: raj sada!

i sanjali su da će se to dogoditi i pokušali su taj san ostvariti...

11 000 000 u štrajku u zemlji od 50 000 000 stanovnika – i bilo je jasno da su na svakog štrajkaša išla još 2-3 simpatizera – više od polovice zemlje bilo je u transu, stvarnom transu, zbog ideje da će se dogoditi čudo nad čudima: da će, nakon što život nepravde i poniženja postane prošlost, početi nova faza ljudskoga razvoja.

S golemom tugom svi su saznali da mi, narod, nismo bili spremni. Ali svi su, uključujući policiju, i ministre, dopustili da traje sve dok su to mogli pustiti jer je svekoliko ljudsko nesvjesno željelo da se pojavi *deus ex machina*, ono nemoguće: da se nesprijetna Francuska iznenada odrekne kapitalizma izbjegavajući osakaćujuću bolest Državnoga Socijalizma, i postane komunalno proizvodno društvo u kojemu će svi davati i primati prema svojoj moći i svojim potrebama.

Teatar toga proljeća u Francuskoj bio je najuzvišenija i najopojnija stvar koju je francuski narod toga stoljeća doživio: igrali su, igrali velike uloge.

Bilo je to jasno u Odéonu. Drama se zbivala u publici, ne na pozornici, nego u teatru u kojemu su gledaoci postali protagonisti i odigrali su Tribinu Revolucije, veliku dramu u 30 dana. Svaki grozni govor koji bi potrajao sat vremena dosadnoga slušanja bio je važniji u povijesti naših besmrtnih duša i smrtnih tijela, nego velike slavljene tirade Racinea i Corneillea.

Te su drame upisane u Knjigu Života. Amen.

Gluma: svi su bili u transu i u transu su odigrali božansku predstavu svetoga autorstva, vrtoglavo tjerani u vlastito oslobođenje. Teatarski elementi u kulturi osigurali su obrasce za glumu, veliku improvizaciju. Život je postao važan, svaki trenutak živ, uzvišen, nije bio zamorna raskalašena drama, nego nešto više, onkraj rituala smrti.

— *São Paulo, Brazil, 19. kolovoza 1970.*

92. DUH NARODA Duh Naroda. Mislio sam da je duh individualna crta. Ograničen. Duh naroda Indije koji ustrajava na tome da život pretvori u duhovnu avanturu, njihovo razumijevanje procesa. Duh kineskoga naroda se skupio u gomilu da dokrajči pet tisuća godina patnje. Duh

Judith Malina i Julian Beck

židovskoga naroda (ne kao nacije) koji je shvatio potrebu da ritualom posveti život, potrebu konstantnog prestvaranja svetosti, duh koji teži sjedinjenju, prizivajući prisutnost Boga.

Marx & Eshil. Marx pripisuje rođenje i uspon buržoazije i buržujske demokracije merkantilnome bijesu protiv feudalizma. Buržoazija je odigrala revolucionarnu ulogu, ali buržoazija više nema povijesno revolucionarnu ulogu. Buržoaziju je uništila moć koju je dobila, uništio ju je oblik života koji je izabrala. Obuzeta stvarima koje je priželjkivala, sama je postala stvar, više nije narod, već prije kamen na plećima naroda, koji treba zbaciti. Marxa je zanimalo stvaranje naroda.

Kako da ti kažem da ti ne želim zlo, o Srednja Klase, moram te voljeti silom ljubavi, *ahimsom* cijeloga svojeg bića. Tvoja djeca (narod Woodstockovske Nacije) govore ti, slušaj, odbaci svoje strahove...

Odakle smo potekli? Gdje smo? Ideali buržoazije nestali su u pustinji koju smo stvorili od zemlje. Zagađeni planet. Radnik, on čak više i ne želi slobodu. On želi biti slobodan zaraditi što je više moguće novca. Sindrom Zlatnoga teleta.

Tragovi buržujskih trikova: imate slobodu govora, ali možete biti sigurni da elita kontrolira sve komunikacijske medije. Goodman. Sjedinjene Američke Države imaju Deklaraciju o neovisnosti i Povelju o ljudskim pravima. One služe samo tome da zamaskiraju stvarnost našeg ropstva.

Ne možete biti kršćanin unutar kapitalističkoga ustroja. Isus je izbacio mjenjače novca iz hrama. Ali, danas znamo da je cijeli svijet hram. Danas znamo da se ne možemo okupiti kao narod sve dok nas novac razdvaja. Eshil: Postoji kor i protagonist. Ali svaki član kora protagonist je vlastitoga života, drame podjednako nevjerovatne, podjednako lijepe, i manje zakrivene kraljevskom krivnjom i ubojstvom.

Kor uvijek govori važne riječi drame, izražava veliku mudrost.

Oblik drame, pak, takav je da to gledalac ne može nikako uistinu znati.

Eshil je kultura Junaka i Mase. Demokracija i fašizam proklamiraju to neustrašivo. Socijalizam to čini zlokobnije.

Napad na kulturu. Eshilu nedostaje cjelovito poimanje organizma: duh naroda je podređen – ta prastara greška – individualnoj moći aristokrata. Ali svetost, BOG (neosporiv duh), obitava u Narodu. Što je Marx znao.

— *Milano, 1. studenoga 1969.*

93. PRVI ISTOČNI GRIJEH Gledište da su ljudi zli (što je poimanje prvog istočnog grijeha) i da zato imamo zakone i vladu i novac nije gledište naroda, nego vladajuće klase, koje nam je podmetnulo iskvareno svećenstvo da bi održalo elitu i njihove svećenike na položaju moći.

Ako, kako to Gandhi kaže, kapital rada pohlepu i konkurentnost kao karakterne crte, bi li onda anarho-komunizam mogao stvoriti velikodušnost i suradnju? Teorija revolucije ne zasniva se na ideji da je ljudski značaj "dobar", nego na tome da će se, ako promijenimo uvjete u kojima funkcioniramo, promijeniti naš značaj.

— U pritvoru, D.O.P.S. (Odjel za politički i društveni poredak). Belo Horizonte, Brazil, 16. kolovoza 1971.

121. BILJEŠKE, PLANOVI ZA DJELOVANJE, TEME ZA DRAME, PAMFLETI, RASPRAVE, MATERIJAL ZA KOMUNIKACIJU/KONVERZACIJU/GOVOR/RAD S NARODOM S ULICE, RADNICIMA, NEZAPOSLENIMA.

Što reći ljudima s ulice:

Da novac nije bitan za prirodni poredak; da možemo bolje živjeti bez

njega nego s njim. Da nam ne treba ni razmjenska trgovina.

Da ljudi trebaju proizvoditi samo ono što je nužno i da to trebaju dijeliti

bez uporabe novca.

Da se hrana i materijali koji nam trebaju mogu donijeti na slobodne,

otvorene tržnice i u takva skladišta, a ljudi mogu dolaziti i uzeti što

im treba.

Da, kako bi se proizvelo dovoljno hrane, odjeće, krova nad glavom, itd.,

za sve na svijetu, svi trebaju raditi oko dva mjeseca na godinu.

Da se preostalo vrijeme može iskoristiti za odmor, ljubav, kreativni rad,

uživanje, znanost, kako tko želi.

Da možemo – u zajedništvu s ljudima s kojima živimo i radimo –

odlučiti što su nam potrebe: prijateljske i učinkovite jedinice.

Da se te potrebe mogu procesuirati uz pomoć kompjutera, i da se na

jednostavan način mogu usmjeriti materijali tamo gdje ih nema/gdje

su potrebni.

Da radni čovjek može upravljati industrijom (tvornicom) sam, bez

naredaba “nadređenih”, bez upravljačke klase koja mu govori što

da radi. AUTOGESTIJA.

Da, kad jednog dana dokinemo novac, možemo dokinuti i vladu,

policiju, vojsku. Kraj kaznenoga sustava. Kraj vlasništva. Kraj

privatnoga vlasništva znači otvaranje mogućnosti, otvaranje srca,

znači da što god poželite, možete i dobiti. Znači uzajamnu pomoć,

opstanak, slobodu, život naspram smrti.

Da možemo bez zatvora. Krada prestaje postojati u trenu kad dokinemo

privatno vlasništvo.

Da nam ne trebaju mentalne institucije (loše preruseni zatvori).

Možemo se sami brinuti o svojoj braći i svojim sestrama bez željeza

i rešetki.

Da to može početi kad narod krene u akciju i odbije rabiti novac, kad

preuzme sredstva za proizvodnju – tvornice, polja – i nastavi

proizvoditi, besplatno raspačavati ono što je proizveo i proizvoditi

samo ono što je nužno, a ne više sranja (otpatke). Razlika između

sranja (otpadaka) i užitaka. Užitaka kao potrebe.

Redefinicija

užitaka kao želja, želja povezanih s ljudskim svetim tjelesnim

potrebama, a ne potrebama novca, ugleda, povlastice, moći...

Neka bude jasno:

Da će se svjetska radna sila povećavati za milijune i milijune ljudi – svi oni koji su danas uključeni u suvišan rad: primjerice, svi ljudi koji rade u trgovinama prodajući stvari, budući da više neće biti novčanih transakcija, ni vremena i rada koji će se konzumirati procesom kupovine i prodaje – svi ti ljudi bit će slobodni raditi nešto drugo. Svi koji rade nepotreban posao, prestat će ga raditi:

Svi ljudi koji rade u uredima zapisujući stvari o novcu, o prihodima i rashodima, svi ljudi koji rade u bankama, svi građevinski radnici koji su izgradili banke i mjesta gdje se obavlja takav posao, svi ljudi koji iskapaju željezo da bi sagradili te zgrade, koji vade kamen, peku cigle, i nose ih, koji prave papir da bi na njemu pisali beskorisne stvari, i

svi ljudi u vojskama, i policiji, i ljudi koji proizvode puške i tenkove i bombe, i popis se nastavlja u beskraj!

Kako će se svi ti ljudi biti slobodni raditi korisne stvari i odmarati se, sanjati, voditi ljubav, stvarati svijet.

Ne trebamo izradivati cipele koje se brzo istroše jer već postoje izdržljiviji materijali i bolji načini da stvari potraju. Ne trebaju nam sve te reklame i sva ta propaganda koja nam govori što kupiti i čini nas pohlepna za stvarima koje zapravo ne želimo niti trebamo; jer potrebna nam je samo jednostavna objava koja nam kaže što nam je dostupno.

DALJNJA INFORMACIJA

O Pokretu: da postoji narodni pokret na cijelom planetu, u gotovo svakoj zemlji, koji nastoji preobraziti svijet.

O tome kako živimo u prvoj fazi pokreta preobrazbe koja bi mogla potrajati 30 do 50 godina.

O tome kako će tu promjenu prema onome što ljudi uistinu žele provesti spoj proučavanja i pripreme nakon kojih će uslijediti akcija.

O tome kako to ljudi moraju sami dokučiti, a ne neki voda, nego upravo ljudi koji znaju kako je loše, ljudi koji pate, i koji polako spoznaju kako bi dobro moglo biti da je stanje drugačije.

O tome kako to možemo učiniti – kako možemo ostvariti ciljeve nenasilne anarhističke revolucije – ako krenemo sada, i radimo, puni strasti.

O životu u skladu sa zemljom i u međusobnom skladu.

O Razdoblju Borbe: kad vladajuće klase kažu, “Ne! Moramo rabiti novac!”, i kad dodu s puškama: što se može učiniti da ih se razoruža. O pripremama unutar vojske, policije, i ljudskoga uma.

O vlastitoj pripremi da budemo slobodni, slobodni misliti i djelovati. O tome kako naš um nije slobodan u društvu u kojemu sada živimo.

O odnosu seksualne slobode i svih drugih sloboda.

O vlastitoj pripremi da djelujemo bez nasilja. O egzorciranju sklonosti prema nasilju, nasilnim reakcijama na poticaj. O prekidanju kruga nasilja.

O popustljivom odgoju naše djece tako da se priviknu na slobodu i pozele je još više. Da je pozele više nego što im je mi možemo dati. Tako da mogu ići dalje. O tome da ih treba učiti ljubavi, i tome da vole slobodu. U 10 do 15 godina djeca će tvoriti pokret...

O učenju djece da se ne srame seksa i svojih tijela. Seks kao slavljenje života i ljubavi, slavljenje tijela, slavljenje Stvaralačkoga Duha u nama.

UPOZORENJA

Ne smijemo zaboraviti da će sustav – vlada i policija i svi ljudi koji su ljudi za novcem, koji vole novac više nego što vole život – reći ljudima da ta ideja ne može funkcionirati.

Ne smijemo zaboraviti da stari sustav radi danonoćno na tome da uvjeri ljude da je sila nužna, da su policija, zakoni, zatvori i novac nužni: da stari sustav nikad nije zamislio da bi moglo biti drugačije. Ne zaboravimo da se ljubav teško može izraziti u društvu u kojemu su seks i ljubav zatomljeni, i u kojemu nas novac prisiljava da se sve vrijeme međusobno natječemo i okreće nas jedne protiv drugih.

Shvatimo da ne moramo biti podijeljeni na nacije. Svi smo rođeni na ovom planetu među zvijezdama. Možemo raditi zajedno, a ne jedni protiv drugih. Priznajmo rat kao dijete nacionalizma, vlasništva, novca, sustava koji pothranjuju mržnju.

Samo ljudi imaju potrebnu snagu: samo ljudi mogu osloboditi ljude.

BILJEŠKE O POVIJESNOM PRESEDANU

Što se dogodilo u Ukrajini i u Rusiji 1917.-1921. i što se dogodilo u Španjolskoj 1936.-1937.: seljaci, ljudi koji su bliski sa zemljom i prirodnim načinom rada, smatrali su da je vrlo lako vrlo brzo povezati se i oformiti kolektive, osloboditi se svakog oblika lokalne vlasti, držati zemlju kolektivno, obrađivati je kolektivno, opskrbljivati vlastite potrebe, i povećati proizvodnju tako da mogu odnijeti više hrane u gradove nego dotad. Neki od njih su čak otišli tako daleko da su ukinuli novac u svojim selima, a izvještaji o njima obznanjuju da su doživjeli povratak u svoju dugo prognanu radost.

122. MAKSIMUM SREĆE JEDNE OSOBE OVISI O MAKSIMUMU SREĆE SVIH

Maksimum sreće jedne osobe ovisi o maksimumu sreće svih. José Oiticica.

I život, ili ono što zovemo životom, postaje sve manje odvojiv od misli. Artaud.

U revoluciji te se dvije zbilje međusobno pretapaju.

Međusobno razotudjenje ljudi: napokon stvaranje svetoga tijela misli i djelovanja (života) koje se ne može odvojiti od naroda, koje jest narod.

Bijeda tijela i uma rješava se našim međusobnim razotudjenjem.

To stapanje ne može se ostvariti u uvjetima potlačenosti u kojima su pokret i misao ugušeni.

Pritisnuti. Pobuniti se.

Pitanje je, 1972., kako?

Jedini odgovor, 1972., glasi počevši sada. Kako? Mobilizacijom na totalnu revoluciju.

Vidjeti i iza uglova, kroz stvari. Pogled koji prodire kroz neprozirnost. Ali kako u to možemo biti sigurni! Uho. Slušajte. Slušajući zvukove koji opasuju zemlju. Om. Sh'ma. Čujte.

Klasna podjela kao prvi raskol. Uništenje jedinstvenosti. Raspukline kozmosa locirane u klasnom sustavu.

Intimnost, privatnost: osobina buržujuške osobe: sobice, brave, ključevi koji zatvaraju stvari i ne otvaraju: privatno vlasništvo: udaljeno od mase. izdvojeno: Bog obitava u ljudima. Ne u stvarima.

Prvo: moramo postati svjesni svojega stanja, svoje zarobljenosti, svoje klase. Drugo: nestanak klase. Treće: Kako? Pobunom.

Da bismo uspostavili svoj identitet ljudi, naroda, moramo uništiti svijet nacionalizma ispunjen mržnjom u kojemu smo odvojeni jedni od drugih. Sjedinjenje. Idemo iz zemlje u zemlju, ne iz “države u državu”, da bismo pre-stvorili svoj identitet kao naroda: jer svetost je sred ljudi i nikad sred nacije. Život teatra.

Očekujemo da će život doći: život će doći kad ga pozovemo. Ljubav. Kad je više ne budemo odbijali. Kraj usamljenosti. Beskrajan početak. Ocean. Napokon. Života.

Čeznja naših srca, molba naših usnica, zasluga naših ruku.

Stoga bi svatko mogao reći, “Svijet je stvoren zbog mene”; a ljudi bi mogli reći, “Svijet je stvoren za sve”.

123. NOĆ

Noć. Snovi. Pobuna. Noć. Noć. Rad. Uvijek. Pobuna. Ustanak robova. Noć. Pobuna. Tamnica. Govorim o životu i smrti. Govor. Pisanje. Noć. Krugovi. Kružni snovi. Zatvor. U zatvoru postajemo zatvorenici čak i svojih snova. Sanjam o bijegu, ali to je uvijek san. Noć. Rad. Rad. Bijeg. Bijeg. Tamnica. Noć. Tamnica. Noć. Zamka. Noć. Pobuna. Ustanak. Ustanak. Kako?

Unesite se. Proučavajte. Organizirajte se. Mobilizirajte. Da biste voljeli. Djelujte.

Da biste pobjegli iz zatvora, iz teatra, u svijet.

— Pritvor, D. O. P. S. (Departamento de Ordem Política e Social). Belo Horizonte, Brazil, 1. kolovoza 1971. ■

Prevele: Biljana Romić (9, 13–23, 28, 29, 32–82, 85–87, 89–123) i Ivana Barbarić Straža (1–8, 10–12, 24–27, 30, 31, 83, 84, 88)

JULIAN BECK (1925.-1985.), američki glumac, redatelj, pjesnik i slikar. Kratko je studirao na Yaleu. Studij je napustio kako bi se posvetio pisanju i slikanju u struji apstraktnoga ekspresionizma, no četrdesetih godina njegova je putanja promijenila smjer kad je upoznao svoju buduću suprugu Judith Malinu i s njom posve podijelio strast za kazalištem. Godine 1947. osnovali su Living Theatre, novi eksperimentalni kazališni izraz. Judith Malina, Piscatorova učenica, s Beckom je postavila stotinu predstava na osam jezika u 28 zemalja na pet kontinenata – što je jedinstven projekt koji je imao velik utjecaj na razvoj kazališta diljem svijeta. Počeli su s nekonvencionalnim uprizorenjima poetskih drama američkih pisaca poput Gertrude Stein, Williama Carlosa Williamsa, Paula Goodmana, Kennetha Rexrotha i Johna Ashberyja, kao i evropskih pisaca tada vrlo rijetko postavljenih u Americi, uključujući Cocteaua, Lorcu, Brechtu i Pirandella. No, takav eksperimentalni pothvat kulturni establišment i vlasti nisu bili spremni prihvatiti tako da su od 1953. do 1963. polako zatvarane scene Living Theatrea. Šezdesetih su godina dvadesetoga stoljeća krenuli u novi život kao nomadski putujući ansambl u egzilu u Evropi. “Inzistirali smo na eksperimentu kao predodžbi društva koje se mijenja”, udarni je Beckov moto. Knjiga Juliana Becka *Život teatra* govori o ulozi umjetnika u društvu kao revolucionarnoga subjekta. Poludnevnički zapisi toga radikalnoga pacifističkoga anarhista i umjetnika isprepleću Beckova razmišljanja o društvu, politici, umjetnosti, promjeni, pri čemu su društveno i kreativno međusobno isprepleteni i uvjetovani. Beckov neuništiv i neizmjeriv Eros bitno je utjecao na razvoj kazališnoga djelovanja, ali i propitivanja kazališta, teorijskoga pristupa kazalištu.

MAŠINE, ROBOTI I KUHANJA JAJA

O FESTIVALU DEVICE_ART 4.012, ODRŽANOM OD 10. DO 14. LISTOPADA U ZAGREBAČKOM STUDENTSKOM CENTRU

ENA HODŽIĆ

Device_art 4.012, četvrto izdanje KONTEJNER-ova međunarodnog festivala robotike, gadgeta i naprava, novu je kreativnu koliziju čudnih, bizarnih, duhovitih i provokativnih techno-umjetničkih koncepata ovaj put smjestilo u prostore zagrebačkog Studentskog centra. Nakon tri uspješna Device_art trijenala, davne 2004. godine i početnog njuškanja oko potencijala regionalne device umjetničke scene, nakon bavljenja fantastičnim preookeanskim žarištem nove tehnološke umjetnosti – San Franciscom – i nakon nedavne dalekoistočne avanture, tijekom koje je KONTEJNER posjetio jedno od izvorišta device umjetnosti – Japan – novo festivalsko izdanje vratilo se na europski kontinent kako bi istražilo možda najkultniji lik sci-fi pop kulture i kreativne znanstveno-tehnološke scene uopće: lik robota!

NOVI DEVICE_ART OBUHVATIO JE MEĐUNARODNU IZLOŽBU, ROBOTSKA KONCERTE I GLAZBENE PERFORMANSE, RADIONICE HAKIRANJA HRANE I ELEKTRONSKIH UREĐAJA, FILMSKI PROGRAM, OKRUGLI STOL I DVOJEZIČNU FESTIVALSKU PUBLIKACIJU

SUVREMENA ČEŠKA SCENA Robot je glavna tema četvrtog izdanja Device_art festivala, no ona je definirana široko i shvaćena veoma općenito: robot se stoga percipira kao određeni (više ili manje) autonomni mehanizam koji je generiran umjetnim putem, a na neki način uspostavlja vezu sa živim svijetom – bilo preko kontakta sa živim bićima, bilo preko oponašanja ili simulacije ponašanja nekog bića koje je živo. Ta osnovna ideja publici se nastojala komunicirati i preko zabavnih, razigranih, ludičkih tema i radova koji robota vide iz perspektive dječje znatiželje i kreativnosti, kao i kroz ozbiljne teme posvećene problematizaciji aktualne tehnologizirane suvremene društveno-političke situacije.

Tematska je okosnica izrasla iz pitanja o počecima robotičkih naprava, iz potrage za mjestom na kojemu se može doznati kako su se one s vremenom razvijale i mijenjale, i što se danas s njima događa. Budući da je jedna od prvih asocijacija na riječ "robot" za mnoge vezana uz Karela Čapeka i njegovu domovinu Češku, KONTEJNER se odlučio vratiti korijenima i istražiti ono što nudi suvremena češka umjetnička scena posvećena novim tehnologijama. Glavni partneri festivala, praška organizacija CIANT – Međunarodni centar za umjetnost i nove tehnologije, uz ljubljansku Kapelicu i beogradski KIOSK, pomogli su pritom definirati i kontekstualizirati temu robota, kao i izgraditi priču oko Karela Čapeka i češke tradicije izrade tehnoloških naprava i uređaja – tradicije koja, u kontekstu low-tech mehaničkih i sofisticiranih visokotehnoloških umjetničkih radova predstavljenih na Device_art festivalu, postaje naročito zanimljiva. Češka device scena u tom smislu pokazala se kao dinamična, zanimljiva, zabavna i puna života te je poslužila kao izvrstan temelj za novo izdanje Device_art projekta. Ponovo u festivalskoj formi, novi Device_art obuhvatio je međunarodnu izložbu, robotske koncerte i glazbene performanse, radionice hakiranja hrane i elektronskih uređaja, filmski program, okrugli stol i dvojezičnu festivalsku publikaciju. Uz goste iz Češke, na ovogodišnjem su se Device_artu ponovo (i već tradicionalno) predstavile i najnovije sci-tech umjetničke produkcije s domaćeg

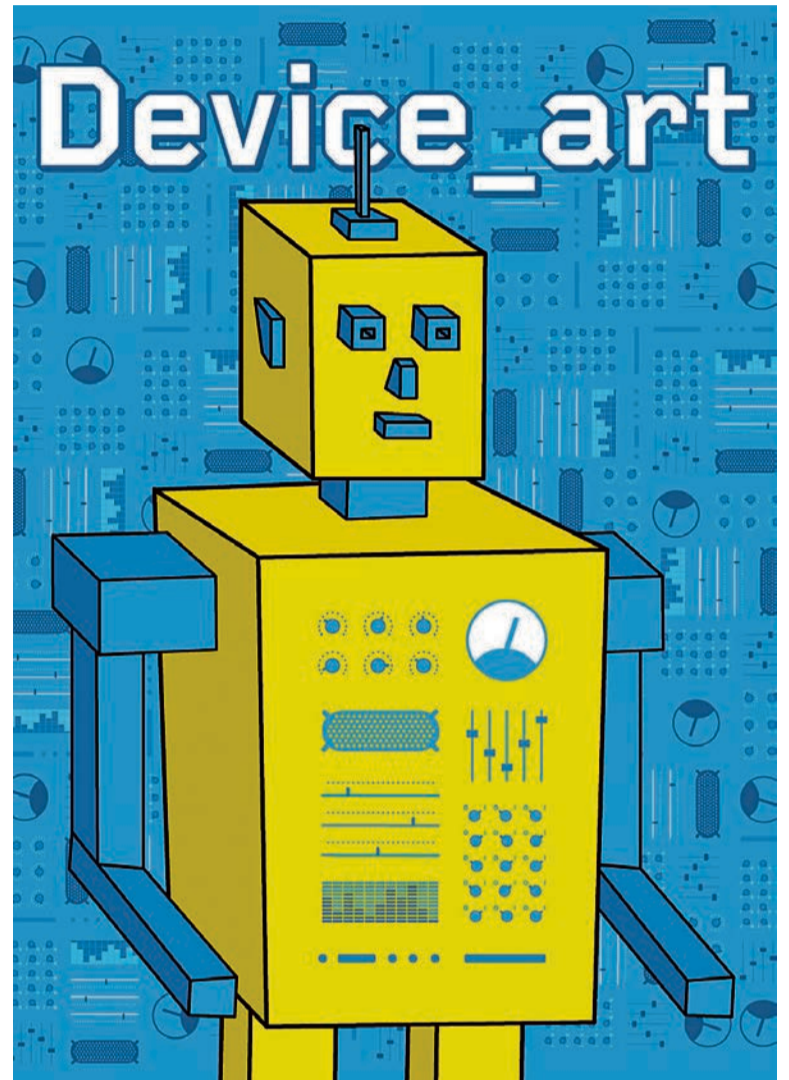
terena, a gosti iz Slovenije i Srbije zajedno s hrvatskim umjetnicima zaokružili su logiku osnovnog komparativnog pristupa koji je tijekom četvrtog Device_arta uspješno sagradio most između češke znanstveno-tehnološke umjetničke prakse i njezinog pandana s ovih prostora.

SIMBOL KUTIJE Teme kojima se ovo izdanje Device_arta bavilo raznovrsne su kao i forme u kojima su se one komunicirale: iako se čini da se najviše koncepata izvelo u obliku instalacija, oni su međusobno doista posve različiti i kreću se od interaktivnih projekcija, prototipova naprava i objekata do holograma i aktivnosti u proširenoj stvarnosti. Ipak, unatoč različitim interpretacijama i značenjima, postoje osnovne tematske linije oko kojih se mogu formirati klasteri device umjetničkih radova predstavljenih festivalskim programom.

Jednostavan i gotovo arhetipski simbol zatvorenog, neprobojnog sustava koji može biti odbojan i ograničavajući jednako koliko i tajanstven i privlačan, jest simbol kutije. Na osnovnoj interpretacijskoj razini kutija je ono što povezuje dva rada kojima započinje ovo kratko brousanje četvrtim Device_art festivalom: to su instalacije Michala Kindernaya (CZ) *Wind*Cam* i *Camera Altera* (2011.-2012.) te eksperimentalni performans Darije Medić (RS) *Into the Blind: model 300*, (2011.). Kindernay se putem svojih "kutija" posvećuje strategijama komunikacije i uspostave osjetilnih odnosa između bića i okoliša u koji je biće uronjeno, i to one vrste komunikacije čiju suptilnost device svojom prisutnošću i utjecajem ne narušava, nego usložnjava i unapređuje. Darija Medić je pak usmjerena na involviranje publike i promišljanje reakcija pojedinaca, čime nam ukazuje na proturječne učinke koje može proizvesti tehnofilija kao pretjerana vjera u tehnološko, tehnofobija kao nedostatak vjere u tehnološko, ali i pasivno prihvatanje tehnološkog okoliša koje postaje izvorištem straha kao nusprodukta nerazumijevanja koje tehnologija izaziva. No nije kutija ono što razotkriva osnovnu tematsku okosnicu ovogodišnje Device_art izložbe.

Ambijent *ELL_DRAFT* (2012.) Ive Čurić (HR) i Ane Horvat (HR) antropocentrična je slika informacijskog okoliša u kojemu djelujemo. On nam se otkriva našim ulaskom u prostor koji se aktivira našom aktivnošću, u formi prostornog crteža izazvanog našim djelovanjem i našom prisutnošću. Prostorni crtež koji generira publika također je tema rada *Lumen* (2011.-2012.) Dominika Mahnića (SI) i Matica Potočnika (SI), no on se ovaj put ne realizira u prostoru ambijenta, nego u proširenoj stvarnosti, čime u postmodernističkoj maniri nanovo definira kulturne kanone poput prostora galerije, uloge umjetnika i pozicije/postojanosti/konačnosti rada. Crtež se otkriva kao jedan od tematskih zajedničkih nazivnika i u radu Sanele Jahić (SI) nazvanom *Plamena slika* (2010.) – spektakularnom vatrenom performansu koji je umjetnicu (a po završetku performansa i publiku) pretvorio u suvremenu varijantu hipnotizirajućeg šamana, dajući im moć manipulacije tim opasnim elementom pomoću jedne jedine rukavice. No niti crtež nije ono što razotkriva osnovnu tematsku okosnicu ovogodišnje Device_art izložbe.

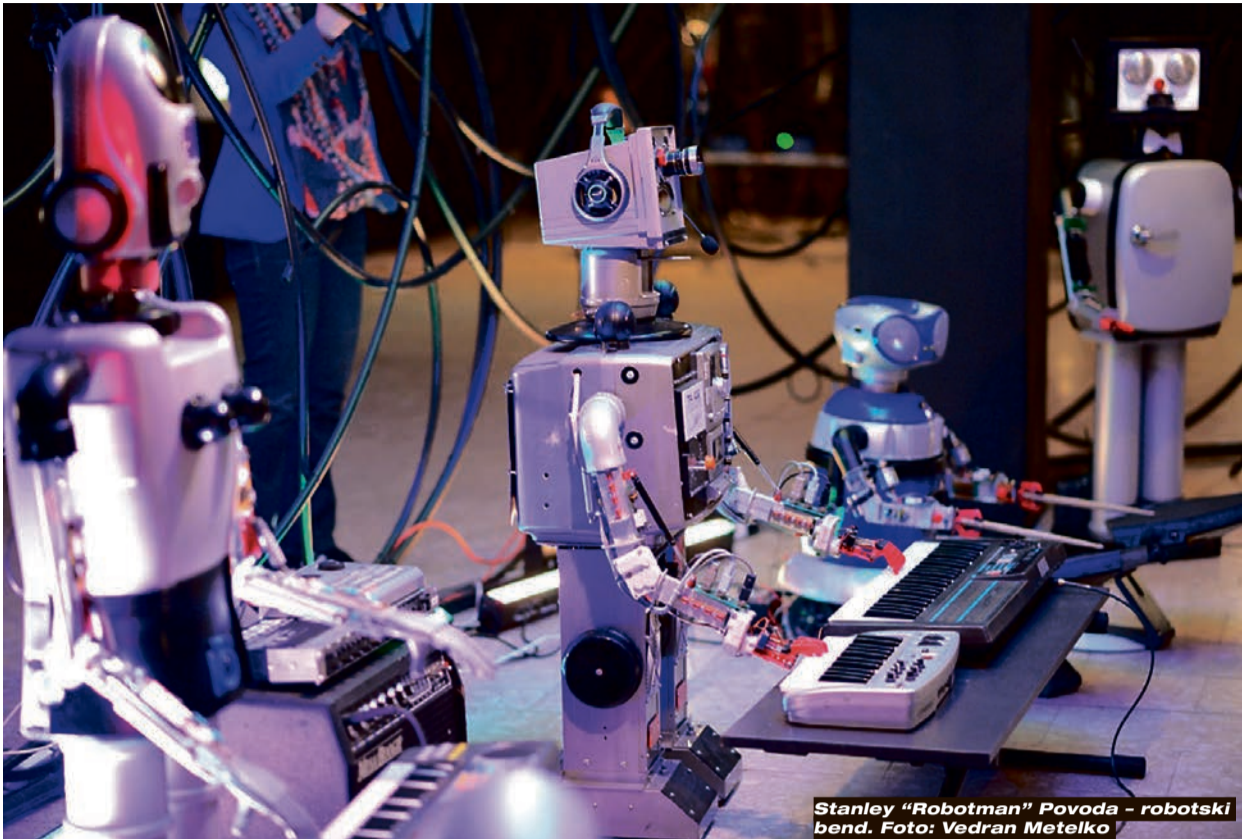
BIOLOŠKO I TEHNOLOŠKO Kibernetički je element kod Sanele Jahić i mnogih drugih predstavljenih radova bio najnaglašeniji, a odnosi koji su bazirani na pokretu i kinetički povezani s nekom napravom bitni su za njihovu

interpretaciju i razumijevanje. Tako *Sirene* (2012.) Hrvoja Hiršla (HR) predstavljaju nastavak autorovih dječjački zločestih diverzantskih intervencija kojima se prostornom i zvučnom gestom obračunava sa strogošću euklidskog prostora. Pokret koji je snažno značenjski ukorijenjen u povijesti umjetnosti i književnosti te koji svojom prisutnošću konotira prošlost u korelaciji s tehnologijom i filozofijom devicea, tema je drugog rada Sanele Jahić (SI) – instalacije nazvane *Pendulum* (2007.-2008.). Sljedeća slovenska umjetnica, Maja Smrekar, u instalaciji *Active Denial System Error 1.0* (2009.) reaktualizira pitanje nadzora i kontrole, povezujući pokret s nasiljem koje proizlazi iz dominantne pozicije moći koju zauzima onaj koji nadzire, a kojemu tehnologija u ovom slučaju daje i samu mogućnost nadzora. Dorijan Kolundžija (RS) se u hologramu nazvanom *Boundary* (2009.) kroz istu temu pokreta i tijela bavi posve drugim idejama: onima povezanim s pitanjem granice između fizičkog, karnalnog tijela i njegove virtualne, digitalne reprezentacije, između fizičkog pokreta i (razlikovnih?) karakteristika njegove digitalne preslike. No ni pokret nije ono što razotkriva osnovnu tematsku okosnicu ovogodišnje Device_art izložbe. Tematska se koherencija kod pristupa svih ovih autora otkriva u promišljanju odnosa živo/biološko – umjetno/tehnološko.

U tom su smislu Marie Poláková (CZ) i Jonathan Cre-mieux (FI) u svojoj golemoj interaktivnoj projekciji *MIMODEK* (2010.) na tragu sličnih pitanja kao i Kolundžija, iako je ovaj put žarište na algoritamskoj analizi ljudskog pokreta i kinetike mase, analogijom prevedene u organske oblike kolektivnog kretanja živih bića koje slijedi istu strukturalnu logiku. Na tragu ideje *MIMODEK-a*, kinetika se spojila s biologijom u šarmantnim origami robotima kolektiva Origamitronica (HR), u skupini radova nazvanoj *Pokretne teselacije* (2012.). Origami device u ovom slučaju također uspostavlja nove i razotkriva postojeće analogije

Stanley "Robotman" Povoda - robotski bend. Foto: Vedran Metelko

TEME KOJIMA SE OVO IZDANJE BAVILO RAZNOVRNE SU KAO I FORME U KOJIMA SU SE ONE KOMUNICIRALE: IAKO SE ČINI DA SE NAJVIŠE KONCEPATA IZVELO U OBLIKU INSTALACIJA, ONI SU MEĐUSOBNO DOISTA POSVE RAZLIČITI

Maja Smrekar - Active Denial System Error 1.0. Foto: Vedran Metelko

između živih i umjetno stvorenih sustava. Taj je odnos između "umjetnog", virtualnog svijeta i fizičke stvarnosti već dugo jedna od glavnih tema suvremene umjetnosti koja se bavi znanošću i tehnologijom. Problematički pristup iz različitih rakursa, koji najčešće dotiču imanentno nerazdvojiva pitanja tijela i tjelesnosti te granica i čina razgraničenja. Razgraničenje prirodno-umjetno posve se poništava u impresivnoj instalaciji Saše Spačal (SI) nazvanoj *7K: new life form* (2012.): umjetnica nas u svome radu upozna sa sasvim novim, umjetno proizvedenim živim

bićima, s nanobotima koji u zajednici s prirodnim mikroorganizmima nastanjuju novu vrstu tehnobiosfere, i to takve na koju aktivno utječu posjetitelji izložbe. Isto se razgraničenje poništava i u prototipovima uznemirujućih naprava mladog autora Anselma Tumpića (HR), koji u radovima *BEat* (2011.) i *Tateye* (2010.) dovodi uvrnute tehnološke gadžete u opasne fiziološke i bio-modificirajuće funkcije. Prokop Bartonček (CZ) svojim interaktivnim objektom, jednostavno nazvanim *Vibrator* (2008.-2012.), dotaknuo je oba navedena pitanja – pitanje tijela i tjelesnosti te pitanje čina razgraničenja – koristeći pornografske sadržaje čije emitiranje preko interneta pokreće *Vibrator*. Bartonček se na taj način bavi idejom fizičke udaljenosti i mentalnog posredovanja koje cyberspace/cybersex stvara i istovremeno premošćuje. Pitanje seksualnosti u tehnologijom određenoj stvarnosti, kao i intimnog suočavanja tijela s tehnološkim uređajem, stoji i iza masturbirajućeg devicea Martine Mezak (HR) nazvanog *Take a Break* (2012.), a na tragu spomenute problematizacije distance koju uzrokuje tehnologija (na mentalnoj i na fizičkoj razini), a koju, paradoksalno, ta ista tehnologija i poništava, nalazi se i instalacija *Hi Woody* (2011.), ostvarena suradnjom Andreja Boleslavskog (SK/CZ) s Vašulkama (CZ/US). Osim što suočava posjetitelja s njegovim vlastitim likom u digitalnom kloniranom izdanju generirajući stvaran susret dvaju likova na licu mjesta, rad je također na tragu postmodernističke (inter)citatnosti koju je već dotaknuo rad *Pendulum* Sanele Jahić. Tehnološko se na posve drugačiji način susrelo s biološkim i u instalaciji Stevana Kojića *Samoodrživi sustav apsurdna* (2010.), kojom autor putem cikličkog kruženja podataka između bonsai stabla i elektronskih uređaja postavlja (možda retoričko) pitanje o svrsi konstantne suvremene reciklaže značenja i znanja te o beskonačnim reinterpretacijama kulturnih, društvenih, političkih i ekonomskih informacija.

ELEKTRONIČKA NAPRAVA Apsurd povezuje Kojićev rad s drugim i sasvim drugačijim pristupom, s temom urbanog javnog prostora i strateškim načinima na koje kategorija "javnog" diktira ljudsko djelovanje. Način na koji se u javnom diskursu aspekti djelovanja definiraju kao dopušteni i nedopušteni važan je i za rad *Medijska stvarnost* (2007.) predstavljen na izložbi dokumentarnim filmom o pripremi, tijeku i posljedicama te javne akcije. Radi se o televizijskoj diverziji gerilske umjetničke skupine Ztohoven (CZ), koja je provokatorskim ubacivanjem snimki nuklearne eksplozije u nacionalni televizijski program sasvim jasno iskazala vlastiti stav o aktualnoj medijskoj domeni i problematici paradigme "javnoga". Danas poznati umjetnik i haktivist Roman Týc jedan je od mnogobrojnih članova upravo spomenutog umjetničkog kolektiva. Týc je na *Device_artu* ove godine sudjelovao s dokumentacijom vlastitog projekta *Semafori* (2007.), duhovite javne intervencije redizajna praških semaforских svjetala koja je autora koštala zatvorske kazne i donijela mu svjetsku slavu.

Još se jedna zajednička crta provlači kroz teme i radove zastupljene na ovogodišnjem festivalu – a to je, naravno, naprava, elektronički uređaj koji umjetnost opredmećuje kao device. Ovaj se pregled ipak završava s onim autorima koji device opredmećuju kao umjetnost i kojima uređaj prvenstveno jest umjetnost, jer je odnos između njih moguće uspostaviti jedino znakom jednakosti. Marko Batista (SI) hibridnom zvučnom instalacijom *Bentronix* (2011.) istražuje upravo tu umjetničku poziciju iscrpljivanja krajnjih fizikalnih mogućnosti tehnološke naprave, i to na način da samu mašinu tjera na ponašanje, na komunikaciju, na nešto što se može odrediti kao "samovoljno". Stanley "Robotman" Povoda (CZ) predstavio je svoje šarene retro-futurističke robotske kreature u *live* koncertnom izdanju, dok su legenda češke novomedijske umjetnosti Filip Standa (CZ) i mladi Standuino Trio (CZ), također u koncertnoj formi, predstavili vlastite DIY hibridne instrumente: "gitaroliku" napravu *Prkno* te Standuinov sintesajzer *fraAngelico* i bubanj *frauAngelico*. Kolektiv Standuino također je bio jedan od glavnih protagonista programa radionica *Device_art 4.012* festivala, tijekom kojih je publika na licu mjesta imala priliku naučiti na koji se način samostalno može izraditi takav neobičan DIY instrument. Već spomenuti Andrej Boleslavský (SK/CZ) vodio je *foodhacking* radionicu koja je znatijelnicima pokazala kako su meko kuhana jaja kreativno povezana s tehnologijom USB-sticka, a u kuhinji se zadržao i agilni kolektiv I'MM_Media lab-a (HR) zajedno sa svojom *sound* frakcijom MMessy Oscillators. I'MM_ su autori naprava kao što su *Bicikloscillator BALTAZAR*, *Machine Friendly Hack* i stroj za vakuum *Vakumirko* (2012.), a publiku su za vrijeme festivala poučili izradi *UberGadgeta* od kuhinjskih aparata te ostalim skrivenim *arduino* trikovima. Živopisna festivalska open lab zona koju je predvodio domaći I'MM_Media lab prezentirala je hrvatsku DIY / DIWO scenu: iako je ona još uvijek u povojima, energija koja se sada na sceni koncentrirala velika je i iznimno motivirajuća. Festival je stoga bio sjajna prilika za prezentaciju domaćih DIY kreativaca koji iza sebe već imaju impresivnu bazu projekata, kao i za prezentaciju izvanrednih mogućnosti DIY i open source kulture uopće.

ROBOTI PREUZIMAJU STVAR Novo izdanje *Device_art* festivala ideju robota prezentiralo je kroz kreativno prožimanje najrazličitijih praksi umjetnosti, znanosti i tehnologije, a logiku robota otkrilo čak i ondje gdje njegova prisutnost nije sasvim očita. Spajajući tehnologizirane ljude s humanoidnom tehnologijom devicea, robotizirane naprave sa živim organizmima i biološkim zajednicama te interaktivne mašine/sučelja sa samovoljnim uređajima autonomnog djelovanja, projekt *Device_art* će u znaku robota za tri godine izrasti u svoje sljedeće, peto izdanje – izdanje koje će možda za vas organizirati upravo oni... roboti! **E**

Tekst preuzimamo iz kataloga festivala. Oprema je redakcijska.

Robotski koncert Stanleyja Povode na otvaranju Device_art festivala. Foto: Vedran Metelko

KVART ILI SMISAO ŽIVOTA NA SPLITSKOM TRSTENIKU

PREPOZNTLJIVE I OD GRAĐANSTVA VRLO PODRŽANE AKCIJE GRUPE KVART NA RAZINI "NOVIJEG" SPLITSKOG KVARTA TRSTENIK UTJELOVLJUJU MOGUĆNOSTI UMJETNOSTI KAO SREDSTVA OTPORA, ALI I AFIRMACIJE SVAKODNEVNICE I ZAHTJEVA I ŽELJA JEDNE OSVIJEŠTENE MIKRO-ZAJEDNICE

JULIJA GRACIN

Prepoznatljive i od građanstva vrlo podržane akcije Grupe KVART na razini "novijeg" splitskog kvarta Trstenik utjelovljuju mogućnosti umjetnosti kao sredstva otpora, ali i afirmacije svakodnevnice i zahtjeva i želja jedne osviještene mikro-zajednice

U splitskoj četvrti Trstenik, od 2006. godine djeluje grupa umjetnika: Kuart. Puni naziv grupe je KVART – udruga za suvremenu umjetnost. Njezinu glavnu ćeliju čine Boris Šitum, Rino Efendić i Milan Brkić. Udruga je nastala spontano te, prema riječima njezinih članova, i djeluje spontano, neprogramatski. Njezino najvažnije obilježje i uporišna točka jest vezanost uz splitski kvart, četvrt, gradski kotar Trstenik. Ta četvrt mjesto je gdje sve troje umjetnika živi, sastaje se, smišlja i dogovara svoje projekte, a ujedno i mjesto gdje provode akcije, happeninge, performanse, izlažu *site-specific* radove, prostorne instalacije te samoorganizirano koncipiraju izložbe. Potreba za osnivanjem udruge potekla je iz spoznaje da na tom prostoru živi nekolicina umjetnika koji se međusobno ne poznaju i na ovaj se način mogu susresti. Tako su u sklopu projekta udruge redovito izlagali umjetnici i susjedi Luka Duplančić, Duška Boban, Željko Marović, Marin Zorić, Andro Banovac te umjetnici iz susjednih kvartova: Ivan Svaguša, Zvonimir Bakotin, Marko Marković, i dr. U posljednjih nekoliko godina izložbe-događanja grupe Kuart postale su najposjećenijima u Splitu. Prostor njihovog djelovanja je prije svega javni prostor, dok izložbeni prostor nije galerija, već prostorija unutar zgrade gradskog kotara Trstenik, zgrade koja je napravljena od kamenih klesanaca crkve sv. Petra. Crkva je do "savezničkog" bombardiranja stajala sučelice Biskupske palače na Pazaru, a na sadašnjem mjestu "izložbenu" prostoriju unutar zgrade Kuartovci dijele s umirovljenicima. Drugi izložbeni prostor (podzemne garaže u Papandopulovoj ulici) afirmirali su izložbom *TRSTENIKUNDERGROUND* (2008.) i on od tada djeluje kao "galerija" na otvorenom koja se "punim novim radovima mladih splitskih umjetnika.

TEMA NEUTAŽIVE GLADI Trstenik je, međutim, i periferija jednog grada. Odabrana, kao takva, za mjesto djelovanja i izlaganja, izvorište je i generator sadržaja i značenja radova, ali i naznaka svjesnog povlačenja u tzv. "off" poziciju, poziciju otpora također. Izvođenje aktivnosti unutar kvarta "osuđeno" je na suživot svih njegovih stanovnika, bilo da su oni "umjetnici, mehaničari, liječnici, vodoinstalateri, astronauti – svi su ravnopravni članovi zajednice"¹. Suživot se tim djelovanjem uzdiže iznad "usuda" i stremi prema mišljenju, aktivnoj solidarnoj (re)akciji. Nekoliko polaznih premisa grupe Kuart, njihovo geslo: "Živimo umjetnost", želja da se umjetnost ne mistificira, kao i odmak od bilo kakvog elitizma u djelovanju i komunikaciji s građanima, vezuje ih uza sve avangarde koje su uvijek iznova i životno otkrivale i promicale vezu između života i umjetnosti poistovjećujući ih. Pa ipak, smjieran i samosvjestan odabir periferije jednog grada kao mjesta kontinuiranog djelovanja, bez kustosa, bez galerije kao krajnjeg cilja prezentacije svog djelovanja, čini ih bitno drugačijim. Četvrt Trstenik tako postaje mjesto simboličke identifikacije gdje se komuniciraju radovi koji se razračunavaju sa svakodnevnim, ili dugogodišnjim, problemima, mitovima, statusnim simbolima, vrijednostima i identifikacijama koje se uzimaju zdravo za gotovo. Na primjer, rupa u asfaltu u jednoj ulici popunit će se kamenom pločom veličine rupe na kojoj piše *Louisville Ridge*. *Louisville Ridge* je podvodni greben u Pacifiku, točka na zemljovidu koja je antipod točki u ulici na Trsteniku. "Bratimljenje" kamenom

IZVLAČENJEM I POSTAVLJANJEM PRAZNOG STOLA NA JEDNO TRSTENIČKO IGRALIŠTE DOK SA STRANE STOJI OGROMNIM SLOVIMA ISPISANA RIJEČ "GLAD" TEMATIZIRA SE PROBLEM SIROMAŠTVA I FIZIČKE GLADI KOJE ČESTO OSTAJU U SFERI PRIVATNOG PA TAKO I NEVIDLJIVOG. MEĐUTIM, GLAD MOŽE BITI I NEUTAŽIVA U SVOJIM MATERIJALNIM POTRAŽIVANJIMA PREMA JOŠ VIŠE I JOŠ BOLJE

pločom, kojom se popunjava rupa u asfaltu, s podvodnim grebenom u Pacifiku, gdje, kako naglašava autor tog *site-specific* rada Boris Šitum, *nitko ne živi*, problem kvartovske izolacije dovodi do apsurd.

Izvlačenjem i postavljanjem praznog stola na jedno trsteničko igralište dok sa strane stoji ogromnim slovima ispisana riječ *GLAD* tematizira se problem siromaštva i fizičke gladi koji često ostaju u sferi privatnog pa tako i nevidljivog. Međutim, ovaj se rad može čitati dvostruko, glad može biti fizička, ali može biti i neutaživa u svojim zapravo neosnovanim materijalnim potraživanjima prema još više i još bolje...

RELIGIJA I NOGOMET Ispisivanjem fraze "Čuvaj se psa" – koja uobičajeno krasi dvorišne ograde kuća, ovog puta na metalnu kanalizacijsku cijev koja se pruža iznad glava prolaznika u jednom pothodniku, mijenja se kontekst, izmješta, prazni i propituje ustaljeno značenje fraze. Nastavak aforizma pjesnika iz kvarta: "Čovjek je nevidljiv" na drugoj strani iste cijevi dodatno naglašava smisao izmještanja. Značenje se mijenja te ispunjava drukčijim, puno surovijim sadržajima zabilježenim životnim intervencijama u simbole kao npr. u fotografiji ruke vojnog invalida uzdignutoj u znak pobjede čiji je jedan prst, baš onaj neophodan za formiranje tog simbola, osakaćen.

Ispisivanje olovkom Isusovih riječi "Napustite sve" i "Slijedite me" na lica i naličja novčanica od 50 kuna dio je performansa *Isus* u sklopu događanja "Božić bijeli", 2008. godine. Novac koji je udruga KVART dobila od grada Splita za organizaciju izložbe bio je raspodijeljen u novčanice od 50 kn koje su stavljene u omotnice zajedno s gumicama za brisanje te podijeljene građanima i gostima koji su došli na događanje. Omotnice su bile u bijeloj aktovci, a aktovku je nosio performer u ulozi bijelog *Isusa*. Korištenje novčanica kao papira na koje se ispisuju riječi priziva način na koji ih je koristio Mladen Stilinović (kao mit koji se treba dekonstruirati), dok im gumice za brisanje u omotnicama i čin dijeljenja vraćaju moć. Plakat *Hajdučko srce* (dio izložbe *TRSTENKUNDERGROUND*, 2008., rad B.

Šituma) spaja sliku Isusa sa znakom Hajduka na mjestu srca. Religija i nogomet na taj način tautološki ističu ono što jesu: dio svakodnevne identifikacije pojedinaca, u jednoj mikro-zajednici.

MIKRO-UTOPIJSKI ETOS U malobrojnim teorijskim pregledima i kontekstualizacijama suvremenih umjetničkih praksi provedenim na ovim prostorima, pojam mikro-zajednice se često koristi, najviše u suodnosu s pojmom mikro-utopije. Njih se često svodi pod termine *community art*, *participatory art* ili *relational art* (prema knjizi *Relational Aesthetics* Nicolasa Bourriauda). Ukratko, prema Bourriaudu, umjetnost nakon devedesetih određuje sfera međuljudskih odnosa, intersubjektivnost, uvjetovana zajedničkim postojanjem, suživotom, civilizacijskom bliskosti, koju smo naslijedili životom u gradu². Bourriaud, svjestan da je svako umjetničko djelo relacijski objekt, tražeći formu (ili strukturu) koja je esencijalno relacijska, ističe da danas "skupovi, sastanci, razna okupljanja i različiti oblici međusobne suradnje, igre, proslave, druženja, uklatko, svi načini susretanja i uspostavljanja odnosa, danas predstavljaju *estetski predmet*". Tvrdi da umjetnost danas oblikuje moguće svjetove,

uči nastanjivati svijet na bolji način³, gradi mikro-utopije. Umjetničko djelo i umjetničke izložbe predstavljaju tako društveni međuprostor koji stvara slobodne zone čiji ritmovi kontrastiraju onima koji strukturiraju naše svakidašnje živote. Upravo je ovaj Bourriaudov "mikro-utopijski etos" ono što Claire Bishop podvrgava kritici kada progovara o Bourriaudovom nedostatku interesa za kvalitetu međuljudskih odnosa o kojoj bi relacijska umjetnost trebala voditi računa. Kakvi se tipovi odnosa stvaraju, zašto i za koga, pitanja su koja Claire Bishop postavlja. Interakcija s umjetničkim djelima, odnosno gledateljeva participacija koju strateški kvalitativno i kvantitativno umjetnik određuje, kod Bourriauda je neproblematična, počiva na ideji zajednice kao one koja ima nešto zajedničko. Međutim, kako Claire Bishop pokazuje na primjerima djela Thomasa Hirschhorna i Santiaga Sierre, društveni odnosi (kao forme, ili strukture, relacijske umjetnosti) puni su antagonizama i modeli umjetničkog izraza koji ih izražavaju konkretnije su tlo na kojem bi trebala počivati razmišljanja o našem odnosu prema svijetu i jednih prema drugima. I tu onda, možda, leži mogućnost stanovite mikro-utopije.

SREĆA PREMA ARISTOTELU Najbolje bi to rekli sami Kwartovci: "Ne radi se o nikakvoj interakciji, u pitanju je život sam." U duhu te rečenice, za pretpostaviti je, iznikao je i natpis "SMISAO", 2011. godine, iznad prolaza prema plaži u Šimunovićevoj ulici. U tom su se duhu mobilizirali, zajedno s građanima, stavili su poveze preko očiju, zaustavili su promet i strijelom na velikom transparentu na kojem je pisalo "Pravo na pogled" pokazali su prema bespravnoj, novosagrađenoj višekatnici. Na sličan su način u sklopu izložbe-događanja *TRSTENIKPLAŽA* (2009.) napravili sajmište problema. Na visoke metalne stupove, na koje se obično za raznih državnih proslava postavljaju zastave, stavili su plastične boce (rad R. Efendića). Pred plažom je, kao i obično, vozio vlak, tada pak s velikim natpisom: "Kako biti i ostati manji od makova zrna". Na plaži je u *city-lights boxovima*, kakvi su obično rezervirani za reklame, bio izložen "Ugovor o koncesiji na pomorskom dobru u svrhu korištenja plaže Žnjan", kojeg je sastavio Milan Brkić, jedan od Kwartovaca, inače pravnik po struci. "Korištenje" je, naravno, uključivalo i sve marginalizirane skupine (LGBTIQ zajednicu, invalide, i dr.). Na kraju izložbe-događanja spalili su totem sa znakovljem svih hrvatskih političkih stranaka te, među sobom, proglasili da će baciti i bacili dijamant na trsteničku plažu (rad Ž. Marovića), simbolički osvjetljujući ništa drugo osim tu i sada.

Svojedobno je u sklopu džepne edicije *A Very Short Introduction to Oxford University Press*, koja predstavlja kratke uvode u pravce, pojmove, bitne filozofe, psihoanalitičare kao što su npr. *Kratki uvod u poststrukturalizam*,

Freuda, postmodernizam, itd. izašla knjiga Terryja Eagletona *A Very Short Introduction to – The Meaning of Life (Vrlo kratak uvod u – Smisao života)*. Diskurzivno, elokventno i duhovito razvijajući svoja razmišljanja o smislu samog postavljanja pitanja "Što je to smisao života?", različitim značenjima riječi "smisao", značenju riječi "život", Eagleton nabraja i odbacuje nekoliko 'kandidata' za smisao života: "sreća, moć, ljubav, čast, istina, užitek, sloboda, razum, autonomija, država, nacija, Bog, požrtvovnost, kontemplacija, život u skladu s Prirodom, samo-dokidanje, smrt, želja, svjetovni uspjeh, poštovanje koje ti upućuju kolege, što je moguće više intenzivnih iskustava, dobro se nasmiati, itd."⁴. Međutim, njegova zaključna misao je sljedeća: on spaja sreću, onako kako je shvaća Aristotel, tj. kao stanje blagostanja koje proizlazi iz slobodnog rasta i razvoja potencijala pojedinaca, s ljubavi koju shvaća kao istovjetno stanje u relacijskim terminima – stanje u kojem rast jednog pojedinca proizlazi iz rasta drugih.

LJUBAV JE NAPORAN POSAO Iako naglašava da je ljubav naporan posao, daleko od blaženog zadovoljstva, da može biti u sukobu sa srećom, ipak se argumentirano zalaže za to da su i jedna i druga različiti opisi istog načina života: "Ono što smo nazvali ljubavlju, način je na koji potragu za svojim osobnim ispunjenjem možemo pomiriti s činjenicom da smo društvene životinje. Ljubav znači stvoriti prostor za drugog, u kojem on može rasti dok on to isto radi za tebe." Dakle, "ako se sreća gleda u Aristotelovim terminima kao slobodan razvoj naših potencijala, te ako je ljubav neki oblik recipročnosti koji omogućava da se slobodan razvoj naših potencijala ostvari na najbolji način, onda u konačnici, ljubav i sreća nisu u sukobu". Pred kraj, u svom stilu, Eagleton predlaže da si zamislimo džez grupu kao sliku dobrog života: svaki je član slobodan izraziti se kako hoće, ali to radi s receptivnom osjetljivošću za izvedbe ostalih članova. Umjetnost je na Trsteniku dobar susjed. Djeluje sustavno i dosljedno tamo gdje biva/živi, dovtljivo u odnosu na dominantne sisteme umjetničke produkcije i u odnosu sa svakodnevnim problemima. Nije izdvojena slobodna zona sa svojim posebnim ritmovima koji određuju participaciju gledatelja. A dok proces traje, "čini nas ljepšima" – kako bi sami Kwartovci rekli, ostali susjedi razmišljaju, hvale, kude ili volontiraju u izvedbama, podsjeća na Eagletonovu sliku dobrog života.

Posljednja izložba grupe KVART, u prosincu 2011., bila je *Svjetska izložba krokodila*. Radilo se o izložbi na kojoj su bili izloženi samo radovi građana, stanovnika kvarta, gostiju nekoliko kafića, od kojih su neki ponovo crtali nakon pedeset godina. Na komadu praznog računa iz blagajne kafića, neopterećenima "školovanom" crtačkom rukom, kako stoji u letku izložbe, "kroz magiju crteža svima je omogućeno da probude (i njeguju) predatora u sebi". Ili, improviziraju krokodile. Kao džez grupa. ■

Tekst objavljujemo u okviru prezentacije splitskog terena Kustoske platforme.

Bilješke:

1 Boris Šitum, u razgovoru.

2 Navedeno prema: Nada Beroš, *Kroćenje tame*, Fraktura i Hrvatska sekcija AICA, 2010., str. 21

3 Usp. N. Bourriaud, *Relational Aesthetics*, Les Presses du Réel, 2002., str. 13

4 Cit. Terry Eagleton, *The Meaning of Life*, ed. *A Very Short Introduction to*, Oxford University Press, 2007, str. 88

RAFAELA DRAŽIĆ GOSPODARU, ŽELIM TE OBOGATITI

DIZAJNERICA PREPOZNATA OD ŠIRE DOMAĆE JAVNOSTI KAO VIZUALNA KOMUNIKATORICA NEZAVISNE SCENE, A TEKST OBJAVLJUJEMO U OKVIRU PREZENTACIJE SPLITSKOG TERENA KUSTOSKE PLATFORME IVANE MEŠTROV I MIHAELE RICHTER

ČEJEN ČERNIĆ, KRISTIJAN JERKOVIĆ I NEVENKA ŠARČEVIĆ

Izazov je riječ koju ćemo odmah povezati s djelovanjem Rafaela Dražić. Ova grafička dizajnerica rođena u Splitu, posljednjih godina uspješno djeluje na svjetskoj i domaćoj sceni pa tako one koji prate njezin rad zasigurno nije iznenadilo kada ju je prošle godine *Print*, jedan od vodećih svjetskih časopisa posvećenih vizualnoj kulturi i dizajnu, uvrstio među 20 najboljih dizajnera do tridesete godine. Ovim intervjuom pokušali smo donijeti uvid u temeljne postavke koje se ogledaju kroz dizajnerski rad Rafaela Dražić, koji se uvelike odnosi na proizvodnju vizualnih rješenja komunikacijskih problema i u kojem je vidljiva integriranost različitih načina izražavanja i interdisciplinarnost u pristupa. Kako napominje dizajner i povjesničar umjetnosti Dejan Kršić: *Dizajn je shvaćen i kao sredstvo društvenog progressa, ne samo povećanja produktivnosti i prodaje, nego i humanizacije sredine, a na potonjem polju zasigurno se nalazi Rafaela.*

Vizualne komunikacije tvoje su izražajno sredstvo. Na koji način promatraš svijet oko sebe?

— Da gledanje dolazi prije riječi, konstatirao je još John Berger¹ u knjizi *Ways of Seeing* navodeći kako relacija između onog što vidimo i onog što znamo zapravo još nije utvrđena. "Slike" (u najširem smislu) postoje kako bi nadoknadile nešto čega nema ili ponudile svojevrsni *shortcut* za prenošenje informacija.

Naravno da s obzirom na svoju svakodnevnu praksu stalno uočavam i prosuđujem je li neka poruka dobro oblikovana, tj. artikularana ili ne, međutim, često se pokušavam izmaknuti analitičkom promatranju te povezivati i "izvrtati" ono što vidim jer se u tim konfliktima rađaju zanimljive misli i ideje.

Koja je pozicija vizualne komunikacije u današnjoj suvremenoj umjetnosti?

— Dizajn kao alat i primjenjivanje njegove metode u polju umjetnosti može biti vrlo zanimljivo. Međutim, čini mi se kako je to kao tema istraživanja i rasprave na našim akademijama i školama za dizajn zanemarena. Za primjer mogu uzeti samoizdavaštvo u području umjetnosti ili tzv. *artist books* koje nikada nisu dovedene u vezu s dizajnom, niti se veća pažnja pridavala umjetnicima koji su se kod nas bavili dizajnom, npr. Sanja Iveković ili Dalibor Martinis.

ANTI-NASLOVNICA KNJIGE

Koliko je važna interdisciplinarnost po pitanju suradnje s kustosima? Koliko kustoska praksa utječe na tvoje koncepte i kroz koje projekte je to posebno istaknuto?

— Oblikovanje za kustoske prakse i jest osnovica mog rada i jedan od primarnih interesa. Uvijek kažem da se ne može dizajnirati naslovnica knjige koju dizajner prethodno nije pročitao/la pa tako naravno da kustoski stavovi utječu na sortiranje mojih misli oko komuniciranja vizualne poruke. Za primjer bih mogla navesti "reader", *Removed from the Crowd: Unexpected Encounters I* (ur.: I. Bago, A. Majača i V. Vuković) koji donosi zbir tekstova o rijetko poznatim konceptualnim praksama iz različitih zemalja, od Perua do SSSR-a. Kao što je u uvodnom kustoskom tekstu rečeno, taj "reader" nema tendenciju strukturalnog narativa niti pregleda praksi označenih njihovim "perifernim geografijama", već funkciju mikro analize i intervencije u red koji formira dominantnu povijest suvremene umjetnosti, smatrala sam da bi bilo "pogrešno" takav sadržaj dizajnom "zapakirati". Naslovnica knjige uvijek je njezin svojevrsni zaključak pa sam tako u ovom slučaju odlučila kreirati "anti-naslovnicu"

koja ne pravi razliku između unutrašnjosti i vanjštine, već su oni izjednačeni time što je na prednjoj strani korica "izložen" tekst urednica, a tek na stražnjoj strani reprodukcija – kao da sadržaj neprekidno teče jer korice izostaju. Za taj se koncept u metaforičkom smislu može reći i da je "otvorena knjiga" s obzirom da se čitatelj/ica neobičajeno dugo zadržava na naslovnici čitajući je.

S obzirom da su projekti koje radiš često naručeni, na koji način balansiraš između umjetnosti, odnosno neophodne 'umjetničke slobode' i zahtjeva klijenata?

— Isključivo radim na području kulture i nevladinih organizacija pa mi u tom smislu nitko ne naređuje "stavi Helveticu"²

– kako se često može čuti od kolega/ica iz agencija ili sličnih dizajn studija koji rade za tržišno orijentirane naručitelje.

Svoje naručitelje vidim kao suradnike jer zapravo i imamo takav odnos u kojem ne nedostaje "slobodnog" stvaranja, već je svaki zadatak novi izazov u kojem se oblikovanje prilagođava sadržaju – što i jest jedan od osnovnih postulata struke, kao i moje načelo rada. Takav stav nemaju oni koji se nazivaju dizajnerima-autorima proizvođači ili generirajući samo jednu vrstu estetike kojom "umotavaju" različite sadržaje. Za mene je to dosta problematičan iako, naravno, legitiman stav. Balans mi je itekako potreban i ne bi me ispunjavalo bavljenje samoiniciranim projektima eksperimentalnog i hibridnog karaktera niti isključivo onima "zadanim" od naručitelja. Za moj senzibilitet idealna je njihova kombinacija.

KNJIGA ZA DVOJE ČITATELJA

Na koji se način odvija proces tvoga rada? Stvaraš li primarno intuitivno ili racionalno?

— Nemam neki univerzalni pristup, već on ovisi o karakteru projekta s kojim se u danom trenutku bavim. Proces dizajniranja nije ništa drugo nego analiza i sinteza, a početna faza podrazumijeva eksperimentiranje koje onda možemo okarakterizirati i kao intuitivno.

Odakle ideja projekta "knjiga za dvoje"? Kako si ga pokrenula? Na koji su se način radale suradnje?

— Iz Muzeja moderne umjetnosti u Varšavi pozvali su me da odgovorim na pitanje kustosa projekta "What is yet to be designed?". Naime, kustosi su to pitanje adresirali odabranim dizajnerima, a očekivala se brza reakcija u vidu skice. Imajući knjigu u fokusu svojih interesa zadnjih nekoliko godina i razmišljajući o njezinoj povijesti i svojstvima tog medija, došla sam na ideju o stvaranju hibridnog roda – onu namijenjenu dvojici čitatelja u kojoj svaki prati svoju narativnu nit.

Ideja je dojmila kustose, a mene potakla na razradu i pronalaženje odgovora na mnoga problematična pitanja poput sadržaja koji bi bio podoban za takvu formu, ciljne skupine kojoj bi mogla biti namijenjena pa sve do tehničkih i izvedbenih aspekata. U to vrijeme se dogodilo sasvim slučajno poznanstvo s poljskim filozofom, piscem i performerom Marcinom Gokielijem³ i tako je započela naša, sada već dugogodišnja, suradnja. Marcina su zaintrigirale mogućnosti "redizajniranog" objekta pa je za potrebe *Knjige za dvoje* napisao dvije priče nadrealnog sadržaja čija se struktura u nekoliko navrata račva i ponovno susreće.

Radeći na prvoj knjizi dogadale su se zanimljive i neobične situacije poput onih gdje je autor teksta bio toliko inspiriran vizualnim interpretacijama da je neke dijelove mijenjao, a neke dodavao kako bi stvorio nove narative. Tako se stvaranje teksta i grafike stalno isprepletalo, što je za nas oboje značilo potpuno novo iskustvo u procesu rada. Prva knjiga bogato je ilustrirana, s mnogim tipografskim distorzijama koje su u mnogim slučajevima tretirale tekst kao sliku. Za drugu knjigu odlučila sam postaviti čvrste granice te jasno odvojiti jedno od drugog koristeći *low-fi* mogućnosti crno-bijelog fotokopirnog stroja: umnožavajući tekst s jedne, a slike s druge strane zaklamanih papira u čije procjepe na kraju valja proviriti ili ih istrpati kako bi se vidjele skrivene ilustracije. Za tu treću knjigu odlučila sam raditi s jednim prekrasnim paragrafom teksta talijanskog dizajnera i teoretičara Bruna Munarija⁴ u kojem objašnjava kako protumačiti apstraktan pojam vremena djeci pa tako knjiga koju sam dizajnirala u konačnici služi odrasloj kao alat, a djetetu kao didaktička igračka.

Svaka stranica te dječje publikacije je koverta sa skrivenim sličicama u kojoj dijete traži onu koja odgovara tekstu koji mu je pročitano. Ponekad je samo jedna odgovarajuća, dok su ostale "lažne", a nekada je više onih koje podjednako korespondiraju s tekстом pa smo na taj način izazvani proširiti priču o vremenu i ponuditi dodatna objašnjenja djetetu. Trenutno s Marcinom surađujem na maloj knjizi koja okuplja desetak njegovih pjesama.

CRNE STRANICE ČASOPISA

Što možeš reći o suradnji s Jonathanom Barnbrookom⁵? U kojim se konceptima vaši radovi povezuju?

— Rekla bih da nam je zajednički interes za društvene teme koje na različite načine poimamo. U njegovom su fokusu uvijek globalni problemi pa se tako dio mog stažiranja u njegovom studiju sastojao dijelom od projekta vezanog za američki rat na Bliskom istoku kojeg je sam Barnbrook osmislio i rada za velike naručitelje poput Roppongi Hills kompleksa u Tokiju s nizom galerija i drugih sadržaja, što je sve skupa za mene bilo vrlo korisno iskustvo.

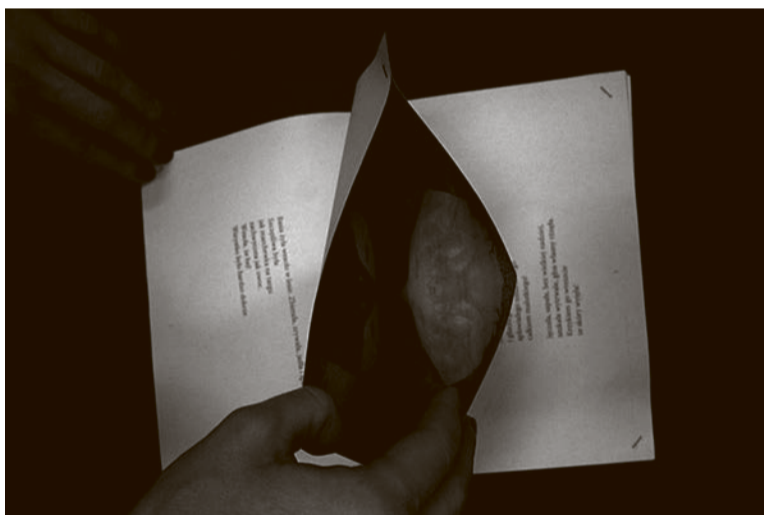
Kao autor, Barnbrook mi je puno zanimljiviji i mislim da je više dao u području dizajna publikacija u koje je unio mnoge novine što se *layouta* tiče, nego po *type dizajnu* i plakatima po kojima je stekao svjetsku slavu.

Krajem prošle godine u Splitu su se istovremeno održale dvije izložbe za koje si radila dizajn: Splitski salon i Jugoplastika. Možeš li ukratko reći koncept svakog kataloga?

AKO USPOREDIM KULTURNU I NEZAVISNU SCENU S ISTOM NEGDJE U INOZEMSTVU, ONA U HRVATSKOJ JE ZNATNO DOSTUPNIJA I PROPUŠTA MLADE TALENTIRANE POJEDINCE, DOK SE U NEKIM DRUGIM ZEMLJAMA ZA TAKVE ZADATKE ANGAŽIRAJU ISKLJUČIVO DIZAJNERSKE ZVIJEZDE

— Tema 37. splitskog salona bio je semantički šum u riječi izlagati (se) pa je ta ideja različitih naglasaka i izlaganja u odnosu na laž, čitljiva iz zrcalnog "logotipa" koji se koristio na svim sredstvima komunikacija, dok katalog donosi niz idejnih ekstenzija dualnosti: od crno-bijelih stranica za fotografije zbivanja na Salonu, postava i tekstova u kontrastu s onim stranicama u boji na kojima su reprodukcije umjetničkih radova, preko kontrasta između mat i sjajnog papira kombiniranog kroz publikaciju. Koje stranice lažu, koje ne, a koje se izlažu: crno-bijele, kolor, sjajne ili mat, ostavljeno je na prosudbu čitatelju/ici. Nisam imala priliku boraviti u Splitu za vrijeme trajanja Salona da bih mogla znati reakcije "s terena", ali sam čula od kustosa kako su mnogi bili zbunjeni i iznenađeni pozamašnim brojem isključivo crnih stranica koje se nalaze u katalogu i zauzimaju gotovo njegovu četvrtinu. Te crne stranice mogu se čitati kao dizajnerski komentar na temu ili mogu biti prostor kontemplacije za razne drugim interpretacije. Naime, zbunjivanje i jest bila jedna od intencija kustoskog koncepta pa su me takve reakcije na katalog obradovale.

Projekt *Radni teren Jugoplastika* nije imao svoju publikaciju već skromniju prezentaciju na dvostrano otisnutom plakatu presavijenom i složenom u brošuru koji je uslijedio nakon seta razglednica, koje su na početku imale funkciju iznenaditi lokalno stanovništvo manipuliranjem i ponavljanjem prepoznatljivog vizualnog identiteta Jugoplastike. Naime, prve razglednice (u službi *flyera*) nisu otkrivale mnogo informacija, već samo poruku: "Uskoro. Vidimo se na adresi Marmontova 3, Split", a tamo ih je, kasnije u studenom 2011., u galeriji Galić, dočekala prava rekonstrukcija nekadašnjeg izloga trgovine Jugoplastika.

DIZAJNOM RJEŠAVATI DRUŠTVENE PROBLEME

Dosadašnjim radom dokazala si da dizajn može utjecati na svakodnevnicu. Vidiš li pomake u svijesti građana ili je toga za sada svjesna samo kritika? Može li aktivističko djelovanje utjecati na izgled grada i kulturnu osviještenost građana?

— Grad se već odavno ne sastoji samo od građevina, ulica, trgova i parkova. Tekst i slike u javnom prostoru, marketinške kampanje, *street art*, signalizacijski sistemi i kartografske reprezentacije također utječu na naše korištenje, iskustvo i percepciju grada. U tom smislu – definira nas ono čime smo okruženi pa sa sigurnošću možemo reći da vizualni okoliš u našoj zemlji ne djeluje odveć osvještavajuće. Međutim, kada se dotičemo teme grada, tada više ne možemo odvojiti i valorizirati samo ulogu dizajna, stvari su uvelike kompleksnije. Pitanjima privatizacije javnog prostora i zastupljenosti tih tema u medijima bavio se moj rad *Gospodaru, želim te obogatiti* u sklopu *UrbanFestivala* koji je u fokusu imao Cibonin toranj – nekada sportski centar, a danas sjedište privatne kompanije Agrokor.

Poruke skupine novinara i aktivista projicirane su na fasadu nebodera ("Gospodaru, želim te obogatiti", "Korumpir – salata", nacionalna zastava s Konzumovim znakom umjesto grba...), a dokumentarne fotografije smo (kustosice i ja) prosljedile medijima pod pseudonimom slučajnog prolaznika Tihomira Simčića (kao referencu na Trbuljakov rad). Zanimljivo je bilo pratiti reakcije, kako stvarnih slučajnih prolaznika koji su akciju vidjeli uživo, tako i onih koji su je komentirali na internetu nakon što je objavljena na naslovnicama nekih od vodećih portala u zemlji. Ta manipulacija imala je za cilj plasirati važne teme, inače marginalizirane u medijima, u stvarni fizički prostor, a potom ih opet "vratiti" u onaj medijski. Nisam među onim koji misle da se grafičkim dizajnom mogu rješavati društveni problemi, ali kao sastavni dio nekog većeg mehanizma dizajn sigurno može odigrati vitalnu ulogu.

Kakva je atmosfera u našoj zemlji za mlade grafičke dizajnere? Razvija li se dizajn u Hrvatskoj u skladu s tehnološkim mogućnostima i socijalnim potrebama zajednice?

— Ako spominjemo tehnološke mogućnosti, tada prvenstveno mislimo na produkt dizajn, a ta grana u nas ima slabe preduvjete za razvoj. U grafičkom dizajnu su stvari, barem što se tehnologije tiče, nešto manje zahtjevne pa se i one najkompleksnije zamisli mogu tehnički kvalitetno izvesti. Sigurno neću reći ništa novo kada kažem kako atmosfera i nije previše optimistična jer izostaje šira društvena struktura u koju se mladi diplomirani dizajneri i dizajnerice mogu svojim radom i sposobnostima uključiti. Ali to na kraju i nije problem samo ove profesije.

Ipak, postoje i neke prednosti ako usporedim kulturnu i nezavisnu scenu s istom negdje u inozemstvu. Ona u Hrvatskoj je, poradi svoje mikro veličine, znatno dostupnija i propušta mlade talentirane pojedince, dok se u nekim drugim zemljama za takve zadatke angažiraju isključivo dizajnerske zvijezde.

CJELOŽIVOTNO OBRAZOVANJE KINOM

Radiš na vizualnom identitetu i web dizajnu splitske kinoteke Zlatna vrata. Je li riječ o nekoj većoj promjeni od 1971.? Znači li to "pomlađivanje" i da publika i dalje prepoznaje vrijednosti te institucije ili promjena ima za cilj privući nove generacije?

— Kinoteka Zlatna vrata djeluje pri Pučkom otvorenom učilištu u Splitu čiji vizualni identitet redizajniram. Umjesto pomlađivanja radije bih rekla da je riječ o osuvremenjivanju ustanove koja je od svog osnutka 1925.

godine proživjela razne faze. Vjerujem kako o želji za ambicioznijim promjenama dovoljno govori odluka nove ravnateljice da preimenuje ustanovu u Centar za kulturu i cjeloživotno obrazovanje – Zlatna vrata. Zamišljeno je da se kulturni program, čiji je najprepoznatljiviji dio Kinoteka, dodatno podcrta i upotpuni sadržajima poput raznih radionica, tribina, izložbi, tečajeva... U sklopu obrazovanja vrlo je zanimljiv i novi projekt vezan za znanost s čijim sam se programom imala prilike upoznati i na kojem ću također u budućnosti raditi.

Koliko se u Splitu može slobodno raditi kao kulturni djelatnik?

— Spletom okolnosti uglavnom radim na projektima koji nemaju bazu u Splitu pa mi je utoliko teško dati precizan odgovor s obzirom da imam slab kontakt s lokalnom kulturnom scenom. Već sam ranije spomenula problem nedostatka sistema u kojeg se netko svojim radom može uključiti, ali taj problem nema samo taj grad. Pitanje je i koliko se u Zagrebu ili negdje drugdje može neopterećeno misliti i raditi kao kulturni djelatnik? ■

Bilješke:

- 1 Engleski teoretičar, među prvim je istaknutim teoretičarima na tom polju vizualne umjetnosti. Eseji *Ways of Seeing*, bazirani su na istoimenoj dokumentarnoj seriji namijenjenoj emitiranju na BBC-u 1972. godine. Ovi eseji su ustvari prikaz i kritika zapadnjačkih estetskih kriterija. Postupno s razvojem tehnologije i medija čiji je predmet *slika*, mijenja se korištenje i prezentacija *slike* čime se mijenja ne samo *ono što gledamo*, nego i načini na koje gledamo i koristimo *slike*.
- 2 Helvetica je termin koji dolazi od latinskog imena za Švicarsku, *Helvetia*, a internacionalni je tipografski stil. Autor Helvetice je švicarski dizajner, tipograf Max Miedinger koji se oslanja na rad Eduarda Hoffmanna. Novim komunikacijskim potrebama šezdesetih godina bila je primjerena neutralnost izvedena iz preciznosti, matematičke kompozicije i jasnoće komunikacije. Tako su one omogućile ovoj vrsti tipografije laku čitljivost i sveprisutnost u tisku, knjigama, reklamama, javnim signalizacijama i korporacijskim logotipima.
- 3 Piše i objavljuje filozofske tekstove s područja teorije značenja, kognitivne psihologije i etičke teorije. Godine 1999. diplomirao je na Sveučilištu u Varšavi, gdje je obranio i doktorsku disertaciju s područja teorije misli. Boravio je na Indiana University u Bloomingtonu i na Rutgers University, New Brunswick.
- 4 Aktivnošću u mnogim područjima likovne umjetnosti (slikarstvo, kiparstvo, film, industrijski dizajn, grafički dizajn) i ostalim područjima (književnost, poezija) doprinosi istraživanjima didaktičkih metoda i razvoja kreativnosti u djece baziranima na dječjim igrama. Između ostalog, dizajnira knjige za djecu čime istražuje metode edukacije namijenjene djeci pomoću dizajna bazirana na kreativnosti i korištenju sustava vizualne komunikacije kroz igru.
- 5 Istaknuti britanski grafički dizajner, tipograf i filmski redatelj čiji rad prožimaju socijalne i političke teme, a označavaju okosnicu Barnbrookovog dizajnerskog i osobnog angažmana. Ironično-anarhistični senzibilitet Barnbrook od ranih 1990-ih primjenjuje u različitim disciplinama dizajna.

Tekst je dio opširnijeg presjeka kulturnih, umjetničkih i aktivističkih praksi u Splitu, proizašlog iz terenskog putovanja polaznika i polaznica *Kustoske platforme* 2011./12. godine. Kao i prethodnih godina, cilj terenskog istraživanja bio je polaznicima omogućiti izravniji kontakt s kulturnom scenom određenog grada s fokusom na specifičnu problematiku kao što je primjerice umjetnost u javnom prostoru grada Beča ili kritički pogled na reprezentativnu manifestaciju recentnih umjetničkih praksi poput Oktobarskog salona u Beogradu. Ovoga puta sa šire regije pogled je prebačen na domaći kontekst i kulturnu scenu drugog grada po veličini u Hrvatskoj, Splita, što je bilo dodatno motivirano zbivanjima poput Splitskog salona, projektom *Radni teren Jugoplastika*, djelovanjem Umjetničke akademije u Splitu (UMASA) i Multimedijalnog kulturnog centra, kao i akcijama inicijative ZA Marjan, koji nedvojbeno mijenjaju kulturni i društveni pejzaž grada. U vremenu kada se reprezentacija Splita ponajprije svodi na Picigin na Bačama, dičnog gradonačelnika i distrofiranu i netransparentnu gradsku političku elitu, pokušali smo ispitati uvjete i mehanizme kulturne produkcije, susresti aktivne i angažirane pojedince i kolektive te ponuditi neku drugu, paralelnu, isto tako vjerodostojnu sliku grada pod Marjanom.

NAJAVA SEBALDOVE METODE

MILJENKO HORVAT, NAJMLAĐI ČLAN GRUPE GORGONA, PRIPADAJE NE-PIKTURALNIM UMJETNICIMA KOJI NE CRTAJU, NE SLIKAJU, NEGO POSVE NEPOSREDNO ZAHVAĆAJU U MATERIJU I SPAJAJU JE S PODLOGOM

SANDRA KRIŽIĆ ROBAN

Traganja, retrospektivna izložba Miljenka Horvata (kustosica: Radmila Iva Janković, autor postava: Tomislav Pavelić), Muzej suvremene umjetnosti Zagreb, od 25. rujna do 11. studenoga 2012.

Miljenko Horvat bio je najmlađi član grupe Gorgona, arhitekt i umjetnik čiji su poetski kolaži odraz njegove introvertne prirode. Sastavljeni od raznovrsnih predmeta, oni su poput najave Sebaldove metode istraživanja sjećanja koja će uslijediti više desetljeća kasnije; doživljavamo ih kao ostatke decentne aktivnosti pažljivo odabranih "odbačenih i trivijalnih materijala", kako ih je svojedobno opisao Zdenko Rus, čija se sinteza često promatrala unutar enformalističke tendencije. No za razliku od ostalih autora koje uobičajeno razmatramo u kontekstu enformalističke tendencije poslijeratne umjetnosti u Hrvatskoj, Horvatov je način skupljanja predmeta i izdvajanja od zaborava drugačiji.

Radovi poput *Bez naziva*, *Pustinja*, *1961-I-3* plohe su na koje pažljivo raspoređuje korodirane limove, tekstil, zupčanike, vunenu pređu i raznovrsne druge otpatke, slažući ih u kompozicije zamjetnih kolorističkih i materičnih odnosa. Schwittersovi kolaži i instalacije svojevrstni su kreativni prethodnici Horvatovih intimnih vizija, osobitog načina povezivanja *truleži* s trajnijim elementima kojima uspostavlja odnos između rafiniranog i grubog. Iako u raznovrsnosti materijala pronalazimo uporište za tezu o dramaturgiji kontrasta, Horvat je prema mišljenju Radoslava Putara prvenstveno "znatiželjan pred beskrajnom širinom mogućeg".

NE-PIKTURALNI UMJETNIK Radoslav Putar, jedan od rijetkih kritičara koji je popratio Horvatovu umjetničku aktivnost u domaćoj sredini, i to prije nego što se umjetnik otputio na dugogodišnja putovanja te potom boravak u Kanadi, povezao ga je s pripadnicima ne-pikturalne linije koji "uopće ne crtaju, ne slikaju, nego posve neposredno zahvaćaju u materiju i nanose je na podlogu ili točnije: spajaju je s podlogom i ne misleći ni na što iz arsenala klasične tehnike". No više od svega Horvatova sloboda zahvaćanja u materiju rezultira poetičnim složenicama u kojima kontrastira materijale raznovrsnih svojstava, boja i tekstura što je u krajnjoj liniji karakteristika i ostalih njegovih radova. Ne bez razloga, Igor Zidić svojevrsteno je istaknuo uvjerljivost Horvatovog ranog izložbenog nastupa u Zagrebu početkom šezdesetih godina i novost ideja koje je tada predstavio. Te su kompozicije odraz mentalnog stanja u kojem je uspio zadržati svoju privatnost, često nerazumljivu drugima. Radi se i o "igri" u koju je uvodio uzorke riječi kao neminovne tragove života, no čije je značenje i moguće međusobne veze prekrivao bijelom bojom i crtežima pri čemu je zamjetan njegov interes za arhitekturu.

Tekstilom zaodjenut *lik* možda ne reprezentira stvarnu osobu, no prenosi energiju koja se razlikuje od ostatka slike. To je dekolaziran element transformirane stvarnosti autora s čijim se radovima u domaćoj sredini konačno upoznajemo nakon dugog vremena.

Početak godine u okviru djelatnosti Akademije Moderne i Instituta za suvremenu umjetnost Janka Vukmir priredila je izložbu kolaža, fotografija i crteža, koja je recentno nadopunjena sjajnim odabirom djela prirednim u Muzeju suvremene umjetnosti. Za Horvata je ovo priznanje u domaćoj sredini došlo kasno, jer je u ožujku ove godine preminuo.

PUTOVANJE POTAKNUTO FOTOGRAFIJOM I iako su njegova putovanja na koja se čitavog života upućivao s jednakom strašću završena, ono jedno u Skagen u Dansku, trajno je obilježeno na poseban način. Njemu je posvećen intiman zapis Josipa Vanište objavljen u katalogu izložbe u kojem prepričava zgodu s pripovijesti Miloša Crnjanskog. On je kao ataše za tisak 1923. godine boravio u Berlinu, otkud je znao vikendom otputovati u Dansku: "Vincinalnom željeznicom stigao bih do vrha Danske, do Skagena, i tamo sam jednom na žalu snimio krilo mrtvog galeba. Kad sam se vratio drugog dana u Berlin, dao sam izraditi fotografiju. Vidio sam da sam snimio i svoju sjenu. Slučajno."

Miljenko Horvat priču je čuo od Vanište u čijem je Kabinetu za prostorno i tehničko crtanje Arhitektonskog fakulteta surađivao kao demonstrator. Nakon ljetnog odmora 1963. vratio se na fakultet s dvije fotografije koje je dao Vaništi – "Jedna je bila oštra, druga malo mutnija, ista tema snimljena s istog mjesta – mrtvi galeb na žalu. Bio sam uznemiren i pitao sam ga što je to. Odgovorio je: "Skagen. Otputovao sam ljetos tamo potaknut vašom pričom." Horvatov je Skagen završio u sedmom broju Gorgone – te dvije, pomalo mistične crnobijele fotografije neznatno izduljenog kadra.

Iz današnje pozicije, kad taloge sjećanja gotovo pa ne možemo prepričati ili interpretirati bez da se pozovemo na Sebalda, nismo u mogućnosti doznati je li fotografija ušla u Horvatov život pomoću *željeznice*, putujući kroz tuđe pripovijetke i sjećanja, ili je taj proces bio posve drugačije naravi. Ranih šezdesetih Horvat snima na sjevernim europskim obalama Belgije i Nizozemske, no ti su kadrovi za razliku od skagenskog oštri i drugačije pozicionirani. Da ne znamo autora i vrijeme snimanja, bez oklijevanja ovaj bismo par fotografija pripisali nekom starijem razdoblju, kad fotografske tehnike nisu pružale posvemašnju sigurnost u konačan rezultat. Promjena u ekspoziciji vjerojatno je pridonijela dvojakom karakteru djela, iako gotovo identične krijevne valova koji oplahuju šljunčanu obalu daju naslutiti da se autor najvjerojatnije poigrao prilikom njihova razvijanja.

GORGONAŠKO NIŠTAVILO Horvatova je pozicija, preciznije mjesto koje je odabrao za snimanje, zanimljiva. Stječe se dojam kao da je fotografirao pomoću

Tours, 1963.

stalka, istodobno pogledom zahvaćajući šljunčanu plažu ispred sebe kao i udaljeno sjecište linija koje definiraju krajolik. Nevelika stijena obrasla niskim raslinjem evidentan je medaš kompozicijskih planova; ona je to sigurno mjesto u koje se upire njegov pogled, a iza koje se oblici raspršuju. Ostale fotografije snimljene šezdesetih godina ne posreduju tu razinu začudnosti; iako su osobite, kontemplativne i nastale zahvaljujući senzibiliziranom oku koje luta tražeći neobičnosti, one ponajviše odgovaraju karakterističnom gorgonaškom *ništavilu*. One su dokumenti ničeg posebnog, tek ostataka koji poput naplavine zaostaju na rubnim zonama. U pojedinim primjerima zamjećuju se autorova sklonost prema romantičnim prizorima, tajnovitim, magličastim stijenama otočja Aran uz irsku pokrajinu Galway, čiji će kompozicijski raspored i duboko zasjenjenje u osi scene podsjetiti na Böcklinov *Toteninsel*.

U isto vrijeme snima pariške krošnje bez lišća; to su upečatljive fotografije dominantnog crnobijelog kontrasta i kvadratnog formata unutar kojeg pažljivo pozicionira ekspresivne, gotovo apstraktne

prizore. Na putovanjima zapaža za ono doba pomalo neobične scene; interesira se za osobite srazove materijala, za materične površine oljuštenih zidova, prešarane reklame i ulazna vrata koji u potpunosti zauzimaju površinu fotografije, bez da u nju ulaze dodatni, rekli bismo čak nepotrebni vizualni podaci. Nadrealne scene poput prazne vitrine za kolače oslonjene na tanke metalne vitičaste noge, iza koje u srednjem planu vise raskomadana životinjska tijela, dok je pozadina definirana prodorom sunca koje preslikava forme prozora na trodjelna staklena vrata, odaju njegovo osobito razumijevanje prostora. Meso obješeno u prostoriji s tepihom na podu onaj je začudni trenutak na kakve je Horvat nailazio tijekom vremena, opisujući svijet na sličan način kako ga je interpretirao u mnogim svojim radovima – prekriven tragovima poništavanja, zanemarivanja, slojeva boje i ostalih materijala ispod kojih snažno odzvanja njegova jedinstvena umjetnička praksa. ■

Emitirano u *Triptihu* III. programa Hrvatskoga radija

Aran, 1965.

Sekularizam i ljudska prava

Marijana Bijelić

Sekularizam je naziv koji se upotrebljava u različitim značenjima. Međutim, ako govorimo o zakonskom uređenju države i o ljudskim pravima, sekularizam možemo definirati kao odvojenost svih vjerskih zajednica od države, odnosno kao nepristranost države kako prema religioznim vjernicima, tako i prema ireligioznim građanima. Sekularizam ne privilegira niti jednu religiju niti ateizam. Sekularizam je važan jer je nužan (iako ne i dovoljan preduvjet) postojanju ljudskih prava. Ideja ljudskih prava je sekularistička ideja utemeljena na realnim ovozemaljskim potrebama ljudi i utkana je u ustave svih demokratskih republika.

Zašto je sekularizam preduvjet postojanju ljudskih prava?

Zato što štiti ljudska prava od religijskih nauka koji ulaze u koliziju s ljudskim pravima. Nauci mnogih konfesija ne priznaju jednakopravnost svih ljudi (npr. bez obzira na vjersku pripadnost, spol i seksualni identitet, neki ne priznaju niti ravnopravnosti klerika i laika, ne priznaju ni reproduktivna prava žena, ne priznaju brojne antidiskriminacijske odredbe što može rezultirati i kršenjem prava samih vjernika koji se povode prema svojoj savjesti i nisu sasvim poslušni religijskim autoritetima)...

Zato što samo sekularizam jamči slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti i drugog stava koja uključuje i slobodu i prava ireligioznih. Zato što je sekularizam jedini jamac nepristranosti države u pitanjima religije i drugog uvjerenja, odnosno jedini je jamac jednake slobode savjesti svih građana.

Zato što je sekularizam nužan (iako ne i dovoljan) temelj za demokraciju jer jedino sekularizam nudi podlogu za načelno odbacivanje svake autokratske vlasti utemeljene na sakralnom autoritetu. Dakako, sam sekularizam nije dovoljno sredstvo obrane od autokracije jer osim religijski utemeljenih autokracija, postoje i autokracije utemeljene na drugim ideologijama.

Jasno je da poštivanje ljudskih prava nikad nije potpuno ni savršeno, da sama ideja ljudskih prava predstavlja smjernicu djelovanja i da podrazumijeva konstantno nastojanje oko njihove realizacije. Isto tako je jasno da je ideja ljudskih

prava, koliko god nesavršeno i nedostavno realizirana, neizmerno doprinijela kvaliteti ljudskih života i usudujem se pretpostaviti da bi većina ljudi prije izabrala živjeti u zemlji u kojoj se ljudska prava poštuju u što većoj mjeri. Bez nastojanja oko ljudskih prava nema ljudske dobrobiti na kojoj se temelji sama ideja ljudskih prava. RH je potpisnica brojnih međunarodnih deklaracija o ljudskim pravima, a vrijednosti ljudskih prava (uključujući i antidiskriminacijske vrijednosti) su utkane u Ustav RH kojim je Hrvatska određena kao sekularna republika. Usudila bih se reći da država, koja ne poštuje vlastiti Ustav i načela ljudskih prava, gubi smisao svog postojanja. Međutim, RH nekim pravnim aktima i praksom redovito ulazi u sukob i sa vlastitom proklamiranom sekularnošću i s antidiskriminacijskim ljudskopravaškim vrijednostima koje se obavezala poštivati.

RELATIVIZACIJA SEKULARNOSTI Ljudska prava podrazumijevaju i pravo slobode savjesti, odnosno slobode religijskog vjerovanja i drugog uvjerenja. To ljudsko pravo je upisano i u Ustav RH. Međutim, treba uvijek iznova podsjećati da je sloboda savjesti i sloboda vjerovanja pravo koje pripada pojedinačnim ljudskim osobama, a ne religijskim institucijama. Pojedinci se, naravno, imaju pravo udruživati u vjerske zajednice, ali to udruživanje ne znači da vjerske zajednice postaju nositeljima svjetonazorskih prava, ta prava uvijek moraju ostati prava pojedinaca i ne mogu biti prenesena na nekog drugog – ljudska prava su neprenosiva i neotuđiva. Također, pravo slobode vjeroispovijesti i drugog uvjerenja odnosi se jednako i na konfesionalne i nekonfesionalne vjernike i na nevjernike, i ono je tek jedno od ljudskih prava i kao takvo ograničeno je poštivanjem drugih ljudskih prava, odnosno ljudskih prava drugih osoba, što znači da se ne bi smjelo u ime slobode savjesti i slobode vjerovanja ugrožavati i relativizirati druga ljudska prava, kako vjernika, tako i nevjernika, a to također znači da sloboda savjesti ne može biti izlika za diskriminaciju (kako inovjernih i nevjernih, tako i žena, homoseksualaca, razvedenih, "loših vjernika"...). Dodala bih još da multikonfesionalnost (koja se često propagira u javnim medijima i od strane nekih političara) nije isto što i sekularnosti i da

ne pruža dobar temelj za realizaciju ljudskih prava. Naime, multikonfesionalnost ignorira svjetonazorska prava ireligioznih (često ignorira i njihovo samo postojanje), a također često ne pruža dobar temelj za realizaciju prava žena, seksualnih manjina, kao i vjernika koji se ne slažu u svemu s vjerskih vođama i u tumačenju religije se više oslanjaju na vlastitu savjest.

Najveća vjerska zajednica u Hrvatskoj je Katolička crkva, a RH je sa Svetom Stolicom potpisala 4 međunarodna ugovora koji bi trebali regulirati odnose s Katoličkom crkvom u Hrvatskoj. Uz to, RH je potpisala ugovore s 15 vjerskih zajednica, međutim ti ugovori nisu međunarodni ugovori i njihova pravna snaga je manja od pravne snage Ustava i puno su lakše raskidivi od Ugovora RH i SS. Uz to, RH je odbila potpisati sporazume s nekim drugim vjerskim zajednicama, a prava ireligioznih nisu regulirana nikakvim posebnim ugovorima.

Već ove činjenice nam pokazuju da RH na formalnoj razini ne tretira sve građane jednako i da obaveze prema jednoj konfesiji uzdiže iznad samog Ustava, dok obaveze prema drugima formalizira raskidivim ugovorima čija je pravna snaga slabija od Ustava RH, a obaveze prema dijelu građana nije ni formalizirala. Uz to nam pokazuje i da RH bez ikakvog opravdanja i pravnog temelja vjerska prava pojedinaca prenosi na vođe vjerskih zajednica koji redovito nisu birani demokratskim putem i koji nerijetko i sami tvrde da ne predstavljaju članove vjerskih zajednica, već da njihov autoritet dolazi od samog Boga (ovo se odnosi i na papu). Sveta Stolica kao autokracija ne može biti demokratski predstavnik hrvatskih građana katoličke vjeroispovijesti. Budući prema konvencijama o ljudskim pravima i prema Ustavu RH prava pripadaju ljudima, odnosno građanima, smislenost sklapanja ugovora s predstavnicima autokratskih institucija, koje ne predstavljaju svoje članove (u kojima članovi laici i nemaju pravo glasa), jest upitna. Ugovore sa Svetom Stolicom možemo opisati kao konkordate. Po definiciji konkordat je izvor posebnog kanonskog prava za pojedine crkvene jedinice. Posebnost konkordata je u tome što papa pregovara s pojedinom državom pri tome

nastupa kao autokratski vjerski vođa, stoga potpisivanje takvih ugovora od strane demokratske države zapravo predstavlja kršenje demokratske procedure i odustajanja države od zaštite prava građana.

PODANICI, A NE GRAĐANI Papa, prema kanonskom pravu, katolike ne tretira kao građane, već kao podanike, a jedna demokratska republika nikad ne bi trebala pristati na to da se njezini građani tretiraju kao podanici apsolutističkog vladara, već bi trebala inzistirati na poštivanju demokratskih prava građana, što znači da je prenošenje svjetonazorskih prava katolika na jednog autokratskog vladara, protudemokratsko. Prema Ustavu RH narod je jedini nositelj suvereniteta, a vlast ni na koji način nije utemeljena na Božjem autoritetu, već dolazi od naroda. Vlast utemeljena na Božjem autoritetu naziva se teokracijom, a RH je prema Ustavu dužna čuvati vlastiti demokratski poredak koji je nespojiv s teokracijom kao takvom. Tim čudnija postaju obrazloženja potpisivanja ugovora sa Svetom Stolicom i nekim drugim vjerskim zajednicama u kojima se poziva na broj građana koji se izjašnjavaju npr. kao katolici. Izjašnjavanje katolikom na popisu stanovništva po zakonu može poslužiti samo u statističke svrhe i zakonski nikako ne može poslužiti da bi se demokratska prava građana prenijela na autokratske vjerske vode. Ovdje treba napomenuti da sva relevantna istraživanja upućuju da se stavovi većeg dijela konfesionalnih vjernika u Hrvatskoj drastično razlikuju od stavova vjerskih vođa što je još jedan razlog zbog kojeg je poistovjećivanje vjerskih prava građana s voljom vjerskih vođa nelegitimno. Dakle, ovdje moram zaključiti da se kod potpisivanja ugovora s vjerskim zajednicama, a pogotovo s Katoličkom crkvom, postupilo nedemokratski (pa i antidemokratski, gotovo u feudalnoj maniri) jer su vjerska prava građana nepravomoćno prenesena na religijske vode, odnosno na religijske institucije. Hrvatski građani svakako imaju pravo vjerovati u katoličke dogme, ali vlast nema pravo neotuđiva ljudska prava prenositi na druge pravne subjekte. Jedini nositelji ljudskih prava su sami ljudi.

Dodatno je problematično i to što su navedeni Ugovori između Svete Stolice i RH potpisani bez javne rasprave, u tajnosti, što je redovito praksa s konkordatima u čemu se ogleda i njihova antidemokratskičnost. A problematično je i to što je Ugovore ratificirao Sabor, iako navedeni ugovori u mnogome ulaze u koliziju s Ustavom RH, ali i s drugim preuzetim međunarodnim obavezama. Pravni nered je u konačnici okrunjen time što se Ustavni sud dvaput proglašio nenadležnim za ocjenu ustavnosti Vatikanskih ugovora čime je zapravo omogućio priznavanje ratifikacije ugovora koji su u suprotnosti s Ustavom RH.

KONFORMIZAM VLASTI Konkordati sa Svetom Stolicom su problematični i na međunarodnoj razini i kod drugih država. Oni redovito dovode u pitanje demokratsku proceduru, suverenitet naroda, kao i svjetonazorska prava ljudi u čije ime, redovito bez javne rasprave, državni predstavnici potpisuju takve ugovore koje je jako teško raskinuti bez jake političke volje i bez jasno definiranog problema. Međunarodni ugovori sa Svetom Stolicom su problematični i zato što Sveta Stolica nije potpisnica većine međunarodnih deklaracija i konvencija o ljudskim pravima, a ugovorima ona preuzima na sebe dio suvereniteta država potpisnica i na njihov teritorij u određenoj mjeri uvodi kanonsko pravo koje je u koliziji i sa zakonskim porecima država potpisnica, sa samim principima demokracije, ali, što je još i važnije, i s deklaracijama i konvencijama o ljudskim pravima. Budući da su i obaveze poštivanja ljudskih prava također utemeljene na međunarodnim ugovorima koji su po svojoj pravnoj snazi iznad Ustava, države potpisnice konkordata bi se mogle pozvati na njih kada žele spriječiti kršenje ljudskih prava i diskriminaciju utemeljenu na konkordatima sa Svetom Stolicom, to bi moglo poslužiti i kao pravni temelj za njihovu reviziju pa i raskid, ali predstavnici država potpisnica to nerado čine, najčešće iz populističkih razloga. Jednostavno, odnosi moći su takvi da državne vlasti ne žele ući u izravni sukob s interesima Vatikana i to će biti tako dok građani ne osvijeste potrebu poštivanja ljudskih prava.

S druge strane, to što Sveta Stolica i Vatikan nisu potpisnice većine međunarodnih deklaracija o ljudskim pravima, ni najmanje ne sprečava vrh Katoličke crkve da s visine drugima docira o ljudskim pravima pri čemu se iz oportunističkih razloga izbjegava sukobiti sa samim konceptom ljudskih prava direktno. Vodstvo Crkve ljudska prava nastoji relativizirati njihovim redefiniranjem kako bi ih uskladila s vlastitim religijskim naukom, odnosno s vlastitim interesima. S druge strane, religijski naučnici drugih vjerskih zajednica također su djelomično u koliziji sa sekularnom idejom ljudskih prava, ali u Hrvatskoj takve vjerske zajednice nisu uspjele svoje nauke uzdignuti iznad Ustava koji svim ljudima na teritoriju RH jamči ljudska prava, stoga RH može, ako za to postoji politička volja, puno lakše spriječiti kršenje ljudskih prava od strane drugih vjerskih zajednica.

Uz to treba napomenuti da sam način tumačenja ugovora, raskidanje nekih ugovora, kao i eventualno potpisivanje novih ugovora ovise o političkoj volji vladajućih i o njihovom nastojanju na realiziranju ljudskih prava hrvatskih građana. I bez većih zadiranja u Ugovore moguće je napraviti brojne korake koji bi smanjili diskriminaciju uzrokovanu nedemokratskim prenošenjem prava vjernika na religijske vode i nejednakim tretmanom svih građana bez obzira na vjeroispovijest ili drugo uvjerenje i druge karakteristike poput spola, seksualnog opredjeljenja i sl. Međutim, i takva politička volja se pokazuje nedostatnom i jedini način da se stvari promijene jest promjena svijesti hrvatskih građana.

DISKRIMINACIJA Religijski motivirana diskriminacija, kao posljedica nelegitimnog prenošenja prava građana na autokratske vjerske organizacije ogleda se u različitim oblicima:

1. ogleda se u privilegiranom položaju jedne vjerske zajednice u mnogim javnim institucijama RH i u javnim medijima;

2. ogleda se u prenošenju nekih funkcija države na vjerske zajednice (pogotovo najveću) što nerijetko rezultira time da te javne servise (financirane iz državnog proračuna) vjerske zajednice, i pogotovo Katolička crkva, mogu koristiti za vlastitu religijsku propagandu i za diskriminaciju građana i s obzirom na njihova (i)religijska uvjerenja i s obzirom na njihov privatni život. Tako se događa da RH financira vjerske institucije i njihove predstavnike u javnim institucijama RH, a pri njihovom zapošljavanju i djelatnosti, na snazi nisu zakoni RH, već kanonsko pravo – u katoličkim sveučilištima, fakultetima, sirotištima, humanitarnim institucijama, na satovima vjeronauka u javnim školama, dobrim dijelom na snazi nisu zakoni RH, već kanonsko pravo. Tako npr. vjeroučitelje zapošljavaju određene biskupije (iako ih

plaća država) i isti mogu biti otpušteni ako se razvedu ili javno kritiziraju Crkvu, što znači da ih ne štite zakoni RH i da se u ime slobode savjesti, zapravo krši sloboda savjesti hrvatskih građana pod pokroviteljstvom države. U katoličkim sirotištima se djeca, čiji je legalni skrbnik država, koja zvanično nema državnu religiju i koja bi trebala zastupati ljudskopravaške sekularne vrijednosti, podvrgavaju religijskoj indoktrinaciji, a religijskoj indoktrinaciji pod pokroviteljstvom države su izloženi i korisnici Caritas, katoličkih starijih domova, dječjih vrtića (čak i javnih vrtića) koje financira RH. To za posljedicu ima činjenicu da je hrvatskim građanima, koji pristaju na katoličku indoktrinaciju, na raspolaganju veća mogućnost javnih službi koje financira RH. Dakle, RH financira katoličku propagandu, odnosno evangelizaciju, čime krši vlastite Ustavne vrijednosti, odnosno čime sudjeluje u diskriminaciji vlastitih građana.

UVAŽAVANJE LJUDSKIH PRAVA Ipak, usudila bih se reći da su problemi među hrvatskim građanima različitih religijskih i drugih uvjerenja dobrim dijelom uzrokovani odozgor, odnosno da su dobrim dijelom uzrokovani politikom, odnosno postupcima političara i vjerskih glava, a da nisu uzrokovani nekim nepremostivim kulturološkim i svjetonazorskim razlikama između samih građana. Sva istraživanja pokazuju da svjetonazorske razlike s političkom dimenzijom (npr. pitanje prava žena, razvoda braka, dostupnosti kontracepcije, MPO i sl.) nisu podudarne s konfesionalnom (ne)pripadnošću i da vjernici i nevjernici ne tvore monolitne ideološke grupe prema stavu kojeg zauzimaju u odnosu na određena pitanja. Kod stvaranja nacionalne države identitetska pitanja su silno ispolitizirana i postala su vruća politička pitanja i najčešći povod za diskriminaciju građana. U takvim uvjetima dolazi do stroge identitetske podjele na naše i njihove; pripadajuće i nepripadajuće, "dobre" i "zle", gdje su kriteriji svrstavanja prilično plošni i ne uvažavaju stvarne svjetonazorske razlike među ljudima. Dodatni problem se sastojao u manipulativnom poistovjećivanju nacionalnog i religijskog identiteta, što je samo po sebi prilično apsurdno, budući da je sama ideja nacije sekularistička ideja, a katoličanstvo je univerzalistička religija bez nacionalnog predznaka. Zbog toga, kao i zbog nedostatnosti tek uspostavljene demokracije i nedostatka političke volje, nametnuta ideologija je glasila da su pravi Hrvati jedino katolici, a svi ostali su građani drugog reda. Popisi stanovništva su više puta odradjeni krajnje nestručno i tendenciozno u korist jedne vjerske zajednice, a tako dobiveni rezultati su opet poslužili za inače neutemeljeno opravdanje hegemonije jedne religijske ideologije kako na štetu nevjernika i inovjernih, tako i na štetu mnogih katoličkih vjernika. Uvažavanje ljudskog prava slobode savjesti odabira vlastitog religijskog i drugog stava, koji se može razlikovati od stava kojeg zastupaju vjerski glavari, jedini je lijek za hegemoniju jedne ideologije i jedini način da se ostvari istinska sloboda savjesti. Svako pozivanje na katoličku većinu da bi se volja vjerskog glava (koji čine debelu manjinu) nametnula kao volja većine, jest čista manipulacija jer su u demokratskom poretku nositelji svjetonazorskih prava građani i država je, među ostalim, dužna čuvati i pravo savjesti svakog katolika pa i pravo da se ne slaže s vjerskim glavarima koji, kako sami priznaju, ne zastupaju vjernički narod, iako se često vole pozivati na brojnost stada kad im to ide u prilog što zamućuje samu njihovu argumentaciju.

Dodala bih još da vjerska prava ni na kakav način ne uključuju pravo nametanja svojih stavova drugima niti podrazumijevaju uvažavanje stavova vjernika ili vjerskih vođa od drugih ljudi. Svatko ima pravo na svoje uvjerenje, ali sama uvjerenja kao apstraktna "bića", nemaju prava. Svakako smo dužni uvažavati prava ljudi da imaju i da izražavaju svoja uvjerenja i da žive u skladu s njima dok ne krše prava drugih, međutim, uvjerenja kao takva nemaju prava i ne mogu uživati državnu zaštitu osim u totalitarnim sustavima. Stoga svaki javno iskazani stav podliježe kritici kao i osporavanju, a svatko tko javno izražava svoje religijske stavove (na što ima potpuno pravo), mora biti spreman da se suoči i sa suprotstavljenim – ireligijskim pa i antireligijskim stavovima. **E**

Sekularna država i tendencije klerikalizacije

Lino Veljak

Proces sekularizacije u našim krajevima traje, s usponima i padovima, od carice Marije Terezije i cara Josipa II. sve do naših dana, svakako sve do uspostavljanja višestranačja (i sljedstvenog uspostavljanja državne neovisnosti). Izostat će ovdje sustavnija analiza tih uspona i padova; ograničit ćemo se na konstataciju da je u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata sekularizacija imala i naglašena obilježja ateizacije (ne, doduše, onoga opsega koji joj pripisuje legenda, naime, da je bilo zabranjeno ići u crkvu, ali ne treba ipak zaboraviti da je pristup višim državnim i društvenim funkcijama bio uvjetovan članstvom u komunističkoj organizaciji koja je organiziranim komunistima propisivala deklarativni ateizam, a ni činjenicu da je – bar u jednom razdoblju – bilo nepoželjno da prosvjetni djelatnici sudjeluju na vjerskim obredima).

Sekularizacija, proces razdvajanja države od crkve, s tendencijom pretvaranja vjerskih osjećaja i opredjeljenja u privatnu stvar svakog građanina i građanke, obilježje je moderna europskog društva te u tom pogledu ni Hrvatska (ni u austrougarskom ni u jugoslavenskom okviru) nije predstavljala nikakvu iznimku. Taj je proces doveo do (kako se činilo – nepovratna) uklanjanja teokratskog i cezaropapističkog modela države i organskog društva (razlika između teokratskog i cezaropapističkog modela leži u primatu: u prvom slučaju primat pripada ovlaštenim zastupnicima božanskog apsoluta na zemlji, u drugom pak slučaju državnom suverenu, koji je nadređen crkvenoj hijerarhiji – kako je to formalno još uvijek slučaj, primjerice, u inače duboko sekulariziranom Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Sjeverne Irske, no zajednička im je prožetost primatom vjerske u odnosu na svjetovnu dimenziju). Otpor procesima sekularizacije vezan je uz pojam klerikalizma. Iako je taj pojam skovan s pogrdnom konotacijom i s propagandističkim nakanama, on može poslužiti kao oznaka za tendenciju vjerske hijerarhije usmjerenu na održavanje (a po mogućnosti i na obnovu) predmodernih modela, obilježenim postojanjem državne religije i ovlastima njezina vodstva u pitanjima javnog morala, ali – tendencijski – i u svim značajnijim državnim i društvenim pitanjima.

Prigovor koji se tu postavlja s pozicije organizirane religije može se svesti na tvrdnju da se suzbijanjem klerikalnih tendencija hoće potisnuti na marginu ljudsko pravo vjernika da javno ispovijedaju svoja uvjerenja i zalažu se za važenje moralnih normi što ih pojedina vjerska zajednica zastupa. Koliko je taj prigovor neopravdan pokazuje primjer koji slijedi. Svaka se religija (bar svaka monoteistička religija) zalaže za nepovredivost života (najčešće posredstvom poznate formulacije o svetosti života). U tom pogledu vlada savršena suglasnost između zastupnika transcendentno utemeljenih vjersko-crkvenih moralnih nauka i zastupnika normi koje važe u sekulariziranim zajednicama. Suglasnost vlada i u pogledu relativizacije te norme. Do te relativizacije dolazi kad se postavi pitanje je li opravdano kršenje nepovredivosti života u slučaju samoobrane. Kazneni zakon predviđa da se neće kazniti ubojstvo počinjeno u nužnoj samoobrani (ali će se, iako blaže od običnog ubojstva) kazniti prekoračenje nužne samoobrane; jednako tako, nužna samoobrana koja rezultira smrću napadača u slučaju da napadnutome nisu stajale na

raspolaganju nikakve mogućnosti drugačije zaštite života neće se smatrati moralnim prekršajem ili grijehom (osim u nekim istočnjačkim religijama). Slično važi i za još dva tipa samoobrane: radi se o smrtnoj kazni (kad se ona smatra opravdanom metodom zaštite društva od nepopravljivih zločinaca) i o pravednom ratu (kad se on smatra nužnim načinom zaštite života i dobara napadnute zajednice). U pogledu smrtne kazne, a i u pogledu opravdanog rata, danas su na djelu značajne kontroverzije (smrtna kazna ukinuta je u gotovo svim demokratskim zemljama svijeta), a pojam opravdanog rata nastoji se ili posve eliminirati iz moralnog rječnika ili pak svesti na posebne slučajeve neizbježna i nametnuta obrambenog rata. Između vjerskog i sekularnog morala u tom pogledu nema značajnijih razlika.

DOGMA KAO OPĆA NORMA No, poteškoća nastaje pri primjeni vjerskih dogmi na specifične slučajeve zaštite ljudskog života. Vlada opća suglasnost da je pobačaj zlo, i u tom se pogledu ne razlikuju vjerska od svjetovnih (pa i agnostičkih ili i ateistički zasnovanih) motrišta. No, kad se taj opći stav tumači na temelju vjerovanja da život ljudske osobe započinje kao osobe (nositeljice besmrtno duše) u trenutku začeća, ono zlo u pogledu čije kvalifikacije vlada opća suglasnost preobražava se u zločin. Na taj način se pobačaj pretvara u pravno-politički problem (umjesto da ostane u dimenziji vrednovanja kao nešto medicinski neprihvatljivo). Organizirana vjerska institucija nastoji dogmu koju zastupa pretvoriti u opću normu te zahtijeva zakonsku zabranu tog postupka, kao i kažnjavanje prekršitelja te zabrane. Žene u Irskoj i Poljskoj na svojoj koži i u svojim kućnim proračunima osjećaju što to znači kad se dogma koju prihvaća dio društva pretvori u zakon koji važi za sve. One osjećaju posljedice desekularizacije. No, bilo bi nepravdno reći da je kazneno sankcioniranje pobačaja ekskluzivan specijalitet reklerikalizacije društva. Naime, ne treba zaboraviti da je nekadašnji Ceausescuov ateistički režim u Rumunjskoj uveo tzv. ginekološku policiju u cilju sprečavanja pobačaja te da pri tom nije bio vođen nikakvom dogmom o početku života u trenutku začeća, već posve sekularnim i u principu pragmatičnim nastojanjem usmjerenim na suzbijanje depopulacije zemlje.

Dakle, iluzija je ako se vjeruje da se u sekularizaciji krije ključ za rješavanje svih problema i da sekularni karakter države jamči zaštitu ljudskih prava. Takvo je vjerovanje svojstveno naivnom prosvjetiteljstvu i o njemu jedva da vrijedi trošiti riječi. No, ukidanje stečevina sekularizacije

jednoznačno smanjuje prostor slobode (nije slučajno nedavno iz krugova crkvene hijerarhije u našoj zemlji osporena ideja slobode) te se time degradira i dosegnuta razina ljudskih prava. Sve se to jasno daje pokazati na nizu aktualnih primjera, od školskog vjeronauka i s njime povezanim (nažalost, nipošto marginalnim) slučajevima diskriminacije djece nevjerujućih ili drugačije vjerujućih roditelja (a i samih tih roditelja) pa do pokušaja obavezivanja pripadnika oružanih snaga na sudjelovanje u vjerskim manifestacijama.

BEZ DEMOKRACIJE

Osnovna poteškoća koja se očituje u uspjehu tendencija desekularizacije ovisi o dinamici odnosa države i vjerskih zajednica. Država, po ustavnoj definiciji ne samo sekularna nego i (što je posebno važno)

demokratska, crpi izvorište svojega legitimiteta u volji većine uz zajamčenu zaštitu temeljnih vrednota, uključno i jamstva za manjinska prava, po čemu se i razlikuje od predmoderne organske zajednice u kojoj suveren vlada po božanskoj milosti. Crkva pak (i katolička i pravoslavna, ali i islamska zajednica, itd.) crpi svoju legitimnost iz transcendencije i stoga je autoritarno organizirana. U Crkvi nema demokracije. Tako se, primjerice, u Katoličkoj crkvi formalno demokratski model izbora primjenjuje samo pri izboru pape; no, zbor kardinala koji bira autokratskog poglavara opće crkve ne čini to na temelju demokratskog legitimiteta (već i stoga što je njegove članove imenovao neki od prethodnih autokratskih poglavara), nego kao instrument Duha Svetoga. Miješanje demokratskih i autokratskih mehanizama (koje je među ostalime vidljivo i u statusu vjeroučitelja u javnim školama, koji ovisi o kanonskom poslanju što im ga udjeljuje nadležna crkvena vlast, a ne o mehanizmima demokratske kontrole odgojno-obrazovnog sustava kojima podliježu drugi prosvjetni djelatnici). No, ukoliko se – bilo iz navedenog razloga pomanjkanja demokratske legitimacije vjeronaučnih programa i vjeroučitelja, bilo uslijed uvida u diskriminacijske učinke važećega modela vjeronauka – dovede u pitanje status vjeronauka u javno financiranim školama, dobit će se prigovor da se takvim problematiziranjem vjeronauka zapravo dovodi u pitanje temeljno ljudsko pravo roditelja da odgajaju djecu u skladu sa svojim uvjerenjem te da se time krše fundamentalna ljudska prava. Taj bi prigovor bio opravdan ukoliko bi isključenje vjeronauka iz javno financiranih školskih ustanova bilo popraćeno represijom ili diskriminacijom u odnosu na vjerujuće roditelje ili/i njihovu djecu. No, ukoliko to ne bi bio slučaj, radilo bi se o sofističkoj zamjeni teza.

Sličan je model primjenjiv i na analizu zakonske regulative pobačaja. U demokratski ustrojenoj sekularnoj državi neosporno je pravo vjernika (uključujući i institucionalizirane forme njihova samoorganiziranja, dakle svake crkve i druge vjerske zajednice) da javno promiče svoja uvjerenja. U desekulariziranoj državi pravo određivanja granice između moralno (ili medicinski ili socijalno...) neprihvatljiva zla i zakonski sankcioniranoga zločina pripada vjerskoj hijerarhiji, pri čemu se država reducira na instrument za provedbu vjerske dogme. Zlo, dakako, time neće postati većim ni manjim zlom, njegova se učestalost (kao što je to empirijski potvrđeno) neće smanjiti, a cijenu će, po običaju, platiti netko drugi **E**

Vjerska indoktrinacija u obrazovnom sustavu

Vesna Mihoković Puhovski

SMISAO ODGOJA/OBRAZOVANJA Sudjelovala sam prije desetak godina u televizijskoj emisiji o odgoju i obrazovanju u Hrvatskoj, ne sjećam se više naslova, ali znam da je sa mnom sudjelovao i profesor etike u srednjoj školi te vjeroučitelj/teolog. Dotični teolog je započeo razgovor tvrdnjom da je smisao odgoja i obrazovanja (na žalost u našem jeziku ovaj termin često izaziva dvojbe, ali ja ću ga koristiti kao engleski *education*, dakle nerazdvojivu cjelinu pojmova odgoj i obrazovanje) "Privesti dijete Bogu"! U meni je ta izjava odmah asocijala prizor policijskog privođenja nekog sumnjivca u policijsku postaju i zapitala sam se kakve to veze može imati s odgojem/obrazovanjem. Za mene naime, smisao odgoja i obrazovanja može biti samo pomoći učeniku (riječ učenik koristim kao pojam koji obuhvaća sudionika ili sudionicu procesa na svim razinama) da razvije svoje potencijale i stekne znanja i vještine koje će mu pomoći da kreira svoj životni put te u privatnoj i društvenoj sferi postigne najbolje moguće rezultate i zadovoljstva. No, to je moje mišljenje i mišljenje kruga ljudi s kojima živim i surađujem, koje dakako ne mora biti svima prihvatljivo. Stoga da malo vidimo što kaže zakon RH koji je dakako svim građanima – pa i onima koji "kroje" i provode obrazovnu politiku - obaveza. Važeći Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi kaže:

"Ciljevi i načela odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama su:

1. osigurati sustavan način poučavanja učenika, poticati i unapređivati njihov intelektualni, tjelesni, estetski, društveni, moralni i duhovni razvoj u skladu s njihovim sposobnostima i sklonostima;

2. razvijati učenicima svijest o nacionalnoj pripadnosti, očuvanju povijesno-kulturne baštine i nacionalnog identiteta"

KASNIJE ĆU SE VRATITI NA TOČKE 3. I 4. Dakle o privođenju Bogu ni riječi, a neke sličnosti s mojim shvaćanjem odgoja/obrazovanja u suvremenoj, demokratskoj i sekularnoj državi u kojoj je ovaj zakon na snazi – a to je Hrvatska u 21. stoljeću (Ustav RH, čl.41.) – su poprilične.

No, nije samo moj sugovornik u spomenutoj televizijskoj emisiji imao ideju o cilju odgoja/obrazovanja kao "privođenja učenika Bogu", već je ta ideja od ranih devedesetih godina prvo neslužbeno – zahvaljujući samo političkoj viziji i volji, a tek kasnije potkrijepljena i zakonima - implementirana u odgojno/obrazovni sustav Republike Hrvatske.

Dakle, želim naglasiti da su vjeronauk i ini oblici vjerske indoktrinacije bili prisutni u hrvatskom odgojno/obrazovnom sustavu nekoliko godina prije potpisivanja ugovora Republike Hrvatske sa Svetom Stolicom. Ta činjenica objašnjava i situaciju u hrvatskom odgojno/obrazovnom sustavu u čijoj praksi se s vjerskom indoktrinacijom u vrlo mnogo slučajeva - koji variraju u odnosu na politički kontekst sredina o kojima se radi – ide puno dalje od onoga što ugovor RH – SS određuje. Međutim, taj ugovor je dovoljno "otvoren" da takvu praksu omogućava jer npr. u čl. 2. kaže: "Odgojno-obrazovni sustav u javnim predškolskim ustanovama i školama, uključujući i visoka učilišta, uzimat će u obzir vrijednosti kršćanske etike" te u čl. 4. "U dogovoru nadležnih školskih vlasti, mjerodavne crkvene vlasti moći će organizirati u odgojno-obrazovnim ustanovama druge dopunske djelatnosti u svezi s odgojem

i vjerskom kulturom, koristeći se prostorijama i pomoćnim pedagoškim pomagalicama tih ustanova". Sukladnost ovog Ugovora s Ustavom RH je ne jednom već dovedena u pitanje.

PROVOĐENJE VJERSKE INDOKTRINACIJE Vjerska indoktrinacija provodi se tako dakle već dva desetljeća u hrvatskom javnom odgojno/obrazovnom sustavu i to na tri načina: uvođenjem religijskih sadržaja u nastavne sadržaje (posebice predmeta hrvatski jezik i književnost, povijest, zemljopis, biologija...), uvođenjem vjerskih sadržaja u cjelokupan život odgojno-obrazovne ustanove te provođenjem nastave vjeronauka kao izbornog predmeta. Samo ove činjenice o kojima je u javnom diskursu već bilo mnogo riječi te posebice praksa na koju nas naši članovi, a i drugi građani vrlo često upozoravaju, dovoljni su da se ustvrdi da je u hrvatskom odgojno/obrazovnom sustavu prisutna vjerska indoktrinacija što dovodi u pitanje ustavne i zakonske, ako već ne i zdravorazumske postavke, a u praksi uzrokuje i razne oblike kršenja dječjih prava te diskriminaciju i segregaciju.

Također, činjenica je da provođenjem vjerske indoktrinacije učenik vrlo često dolazi u frustrirajuću situaciju s obzirom da u sadržajima nacionalnog kurikulumu uči i susreće se s raznim suvremenim znanstvenim spoznajama koje su u dubokoj kontradikciji s vjerskom indoktrinacijom kojoj je izložen u vjerskim sadržajima koji se u školi provode. Ilustrirat ću to samo primjerom odnosa prema homoseksualnosti – suvremena teorija ljudskih prava osigurava homoseksualnim osobama sva ljudska prava pa i pravo na sklapanje braka (što je prepoznalo i hrvatsko pravosuđe), dok na vjeronauku učenik uči da su homoseksualci bolesnici kojima "mi trebamo

pomoći da tu svoju bolest prevladaju! O poimanju žena i ženskih prava da sad ne govorimo. Primjera ima mnogo. Previše, a da bismo ih smjeli zanemarivati. Ili pak primjer da se na državnom natjecanju iz ekologije – koje doduše provodi udruga Lijepa naša pa se na naš pismeni prigovor MZOŠ izjasnio nenadležnim – postavljaju i pitanja iz vjeronauka. Na pitanje kako da na njih odgovaraju učenici koji ne pohađaju vjeronauk još nismo dobili pravi odgovor. Uputili smo upit i pučkom pravobranitelju čiji ured je ustanovio da je posrijedi diskriminacija – koju se hrvatska država obavezala suzbijati – i zatražio da se to promijeni, ali nemamo još relevantnih naznaka da se to ove školske godine neće ponoviti.

Vratila bih se na početak s pitanjem – kamo takav odgojno/obrazovni sustav vodi i koliko je u raskoraku s ciljevima odgoja navedenim u Zakonu?

Na primjer – hoće li takva odgojno/obrazovna praksa doprinijeti realizaciji čl. 1. točka 3. Zakona: “Odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturalnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju društva”? Indoktrinirajući učenika, a ne poučavajući ga, hoćemo li ostvariti navedeno u čl.4.: “Osigurati učenicima stjecanje temeljnih (općeobrazovnih) i stručnih kompetencija, osposobiti ih za život i rad u promjenjivom društveno-kulturnom kontekstu prema zahtjevima tržišnog gospodarstva, suvremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija i znanstvenih spoznaja i dostignuća”? Hoće li poučavanje dogmi razvijati intelektualnu radoznalost kod učenika i izgrađivati vještine kritičkog mišljenja? Kad nam dijete dođe iz škole sa svježim naučenom činjenicom da “dječaci imaju jedno rebro manje od djevojčica” – a dolaze – hoćemo li moći svi naći *rtg* snimke da im dokažemo da to nije istina!? Hoćemo li unatoč tome moći izgraditi kod naših budućih građana svijest o rodnoj ravnopravnosti i jednakopravnosti? I čak i kad im dokažemo da su i u pogledu broja rebara dječaci i djevojčice isti, s kakvom će vjerom da u njoj uči istinu sutradan učenik poći u školu?

STIGMATIZACIJA I DISKRIMINACIJA ATEISTA

Protagora je udruga koja zastupa prava ireligioznih osoba u Hrvatskoj i promiče ireligiozni pogled na svijet. Vodeni rezultatima anketa i istraživanja (rezultati najnovijeg popisa stanovništva još nisu objavljeni), potpuno smo svjesni činjenice da po svjetonazorskom pitanju predstavljamo manjinu u društvu. No, činjenica da predstavljamo manjinu ne negira ni na koji način naše pravo da naša djeca u javnim – državnim školama, koje bi morale poštivati zakone o kojima je danas već riječi - budu podvrgavana vjerskoj indoktrinaciji. Pravo je roditelja – građana koji između ostalog i financiraju javno obrazovanje, da se njihov svjetonazor pa time i svjetonazor njihove djece, bar dok ga ona ne odluče promijeniti, poštuje. Usput samo da podsjetim da i Ustav i zakoni – budući da živimo u zemlji koja priznaje i provodi pluralizam – omogućavaju osnivanje pa tako u Hrvatskoj i postoje - škole vjerskih zajednica u koje roditelji vjernici mogu upisivati svoju djecu bez straha da neće biti odgajana u vjerskom duhu. Međutim – ako su, a jesu – javne škole izvori vjerske indoktrinacije, kamo da građani ateisti upisuju svoju djecu?

Praksa na koju nas naši članovi neprekidno već šest godina našeg postojanja upozoravaju govori da su djeca prisiljena prisustvovati vjerskim obredima – bilo da se oni odvijaju u školi ili škola organizira odlazak u vjerske ustanove, uče “istine” koje ne odgovaraju znanstvenim spoznajama, i – uskoro ću doći na to – vrlo su često zbog svojih uvjerenja diskriminirana.

Kad se ireligioznim građanima uskraćuje njihovo pravo na vlastiti svjetonazor, odnosno obrazovanje u skladu s njim, kao što je već rečeno koristi se argument “manjine”! No, pitanje je jesu li ireligiozni građani uistinu tako beznačajna manjina u Hrvatskoj, a drugo načelno pitanje je – zaboravljaju li naši opONENTI da upravo manjina mora imati posebne zaštitne mehanizme na raspolaganju kako ne bi bila “ugušena” odnosno “ušutkana” od većine? Sekularizam i broj ateista u suvremenim demokratskim državama neprekidno je u porastu. Činjenica je također da su i predsjednik RH i premijer agnostici, a oni su na svoje pozicije ipak došli voljom većine građana! Nisu li to ipak dostatni argumenti da se prihvati činjenica da ireligiozno poimanje svijeta u Hrvatskoj nije ideja tek neznatne manjine građana. I

na kraju – sve vjerske zajednice u Hrvatskoj imaju jednaka prava djelovanja iako je u stvarnosti njihov položaj različit ovisno o broju članova. No, nije mi namjera govoriti o vjerskim zajednicama, već želim upozoriti na činjenicu da svaki građanin vjernik ima pravno i društveno priznatu organizaciju koja zastupa njegove stavove i interese, s mogućnošću sudjelovanja u sredstvima proračuna za svoj rad. Gdje su tu ateisti? I kad je već o financiranju riječ – putem poreza svi građani sudjeluju u financiranju djelatnosti vjerskih zajednica pa tako i njihovih aktivnosti vjerskog odgoja. Činjenica da se taj vjerski odgoj odvija i u javnim odgojno/obrazovnim ustanovama koje se također financiraju iz državnog proračuna govori da se potrebe vjerskog odgoja dvostruko financiraju.

DISKRIMINACIJA UČENIKA KAO REZULTAT PROVOĐENJA VJERONAUKA

Tvrđnju da su učenici u javnim školama žrtve vjerske odnosno katoličke indoktrinacije te diskriminacije mogu potkrijepiti nizom primjera i pritužbi roditelja koji nam se obraćaju. Na primjer – ranih devedesetih u jednoj zagrebačkoj osnovnoj školi dječak i djevojčica koji su se deklarirali kao nacionalno neopredijeljena (djevojčica) odnosno pripadnik židovske vjerske zajednice (dječak) nisu smjeli sudjelovati u kićenju učionice za Božić. Sjedili su u kutu i gledali druge kako to čine, jer nisu – ne katolici nego nisu Hrvati! Bilo je to u centru Zagreba – a sad se čudimo što se dogodilo Branku Lustigu u Kninu! U hrvatskom javnom odgojno/obrazovnom sustavu provodi se konfesionalno vjersko obrazovanje čiji je smisao formiranje nove generacije vjernika. Vjeronauk je izborni predmet, ali činjenica da u prvim razredima osnovnih škola nema alternative jedan je od izvora diskriminacije učenika, odnosno pritiska na roditelje da usprkos svojim uvjerenjima dijete upišu na vjeronauk kako ne bi bilo diskriminirano. Činjenicu da ne postoji nikakav program nastavnih aktivnosti za djecu koja ne pohađaju vjeronauk smatram prešutnim dopuštanjem takve diskriminacije koja je čak i u suprotnosti s odrednicama Ugovora RH – SS jer se u ugovoru čl. 2. točka 2. kaže: “Školske vlasti, u suradnji s nadležnim crkvenim vlastima, omogućit će roditeljima i punoljetnim učenicima da izaberu vjeronauk pri upisu u školu na način da njihova odluka ne bude povod bilo kakvom obliku diskriminacije na području školskog djelovanja”. U pismenom odgovoru datiranom 11. lipnja 2012. godine na jedan od naših mnogih prigovora koji smo s time u vezi uputili MZOS-u piše da se “ponekad događaju, nadamo se nenamjerni, propusti”. Dakle MZOS zna za “propuste”, mi smo – i ne samo mi – o njima obavještavali i pravobraniteljicu za djecu - bez ikakvih uspjeha, ali pismo završava s “poduzet ćemo sve kako bi se u predškolskim i školskim ustanovama provodile aktivnosti usmjerene na dobrobit svih sudionika odgojno/obrazovnog procesa”! Izvrsno! U prethodnim rečenicama istog dopisa govori se isključivo o istim pravim sve djece vjernika, ateisti

nisu nigdje spomenuti, ali nadajmo se da se u ovoj formulaciji mislilo i na njih. Međutim, koliko je ova namjera sprovedena u djelo govore novi skandali već prvih dana nove nastavne godine kad smo upozoreni da se i opet učenike i učitelje poziva da “poslije trećeg sata idu u crkvu na misu za blagoslov nove školske godine”. Nakon našeg reagiranja, ravnateljica te škole je objasnila da se mislilo samo na one “koji to žele” – ali nije predočila koje su to aktivnosti bile predviđene za one koji to ne žele. Komentar jednog ravnatelja bio je, “dok sam ja ravnatelj, moji učenici će ići na misu”! – tako nekako. A nije ravnatelj privatne, već državne škole. Nadalje - roditelji ne mogu ispisati dijete s vjeronauka jer su sa zahtjevom za ispis zakasnili jedan dan, ravnatelj škole sugerira da je najbolje dijete upisati na vjeronauk da se izbjegnu problemi... Dakle, nekim značajnim pomacima i opet teško da se možemo nadati.

Izbor vjeronauka kao izbornog predmeta nije izbor predmeta poput informatike ili stranog jezika, već je to izbor identiteta. Proširen je naime stav da osoba koja nije vjernik ne može biti niti dobar čovjek, vrlo često se pohađanje vjeronauka identificira s nacionalnom pripadnošću pa je samo “dobar katolik – dobar Hrvat”, snažno je povezivanje nevjernika s komunizmom, a vjerojatno je posljedica takvog poučavanja i tvrdnja koju smo nedavno čuli na Novoj TV – kako je “ateizam kriv za rat u bivšoj Jugoslaviji”!

Uz ove kratke ilustracije katoličke indoktrinacije i diskriminacije kroz nastavu vjeronauka u hrvatskom školskom sustavu treba još istaknuti da ovakav oblik nastave vjeronauka kakav mi imamo nije jedini mogući. Vjeronauk koji se provodi u hrvatskom javnom sustavu je konfesionalan i katehetski te direktno povezan s vjerskom ustanovom. Takav sustav ne provode mnoge zemlje u Evropi – pa i one katoličke - već primjenjuju nekonfesionalni vjerski odgoj koji promiče toleranciju spram drugih svjetonazora i vjera. Moramo još dodati i činjenicu da za razliku od drugih demokratskih zemalja Hrvatska sve do ove školske godine nije u svom kurikulumu imala građanski odgoj i obrazovanje.

Ovom gotovo dvadesetogodišnjom praksom vrši se indoktrinacija, diskriminacija i segregacija djece kroz javni odgojno/obrazovni sustav. Bez obzira što u višim razredima osnovnih škola i u srednjoj školi postoji alternativa vjeronauku, upozoreni smo da i u njima postoji mnogo slučajeva diskriminacije. Dakako, ima škola koje nisu opterećene ovim problemima, ali upozorenja na kršenje prava djece, kršenja zakona i diskriminaciju je previše, a da bismo mogli govoriti o incidentima. U osjetljivoj dobi dječjeg razvoja, dakle u prvim razredima osnovne škole, to je izuzetno štetno. Provođenje diskriminacije donosi tri vida štete – žrtve se uče da je diskriminacija nešto protiv čega se ne može boriti, oni koji vrše diskriminaciju ostaju u uvjerenju da to mogu činiti bez ikakvih sankcija, a ona “šutljiva većina” uči da je diskriminacija normalna pojava. A diskriminacija u demokratskoj

državi nikako nije normalna pojava. Kad u demokratskoj državi država sama preko svojih institucija vrši diskriminaciju i to diskriminaciju djece, onda svatko razuman i uvjeren u vrednote demokracije mora bar pokušati nešto učiniti da se to zaustavi. Razočarani u izostanak rezultata na naše mnoge pokušaje promjene ovog stanja odlučili smo se na zajedničku tužbu prema MZOS-u. Protagoru zastupa, *pro bono*, odvjetnica Vesna Alaburić. Na ponudu mirenja nismo u zakonski predviđenom roku dobili odgovor pa ovih dana poduzimamo daljnje korake za pokretanje sudskog procesa.

Do promjena može i mora doći! To uostalom i predviđa i sam Ugovor RH – SS koji u čl. 15. točka 2. kaže: “U slučaju da jedna od visokih ugovornih Strana bude smatrala da su se bitno promijenile prilike u kojima je sklopljen ovaj Ugovor i da ga treba mijenjati, započet će pregovore o njegovoj prilagodbi novim okolnostima”.

Dakle pravna podloga je tu – potrebna je još samo politička volja. **E**

Izvori:
Ustav Republike Hrvatske
Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture
Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi
Metodika 15, Ankica Marinović Bobinac –
Komparativna analiza kurikuluma za religijsko obrazovanje: primjer četiri katoličke zemlje; IDIS
Branko Ančić i Tamara Puhovski: *Vjera u obrazovanje i vjera u obrazovanju, Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u RH*, Forum za slobodu odgoja

Diskriminacija ateista u sekularnoj državi

Alan Sorić

Početak devedesetih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj se, usporedo s ratom za nezavisnost i prelaskom na tržišnu ekonomiju, dogodila svojevrsna vjerska, napose katolička, rekonkvista. Naizgled je ovaj proces trajao i traje bez većeg otpora od strane hrvatskih građana. Međutim, u posljednje se vrijeme značajno intenziviraju i zaoštavaju rasprave između zagovornika sekularne opcije, koji sve glasnije izražavaju svoje zahtjeve za (ponovnom) sekularizacijom društva, i zagovornika što većeg utjecaja vjerskih zajednica u društvu. Pri tome je posebno problematičan, a sa stajališta ljudskih prava i vrlo štetan prodor vjerskih zajednica u javne ustanove pred kojima bi svi građani, bez obzira na njihova vjerska uvjerenja ili nepostojanje vjerskih uvjerenja, trebali biti jednaki. U ovim se raspravama najčešće govori o vjeronauku u školama koje po svojem karakteru moraju biti jednako dostupne svima i moraju svima omogućavati jednake prilike u stjecanju najboljeg mogućeg obrazovanja. Razumljivo je da se upravo na ovoj temi lome koplja budući da su pogodeni oni najmlađi i najslabiji, koji sami ne mogu ni stvoriti bilo kakav stav niti ga izraziti.

Međutim, zbog toga ova rasprava postaje jednodimenzionalna i do sada nije jasno artikulirana cjelovita kritika kršenja ustavne odredbe o sekularnosti Republike Hrvatske.

Ključno pitanje na koje valja odgovoriti je da li trenutna situacija predstavlja diskriminaciju ateista ili ne?

Kako bismo odgovorili na to pitanje, potrebno je jasno definirati dva pojma: sekularnost i diskriminacija.

PROVEDBA USTAVNE ODREDBE O SEKULARNOSTI Podsjetimo, sekularnost znači potpunu odvojenost religije od socijalnih i političkih aktivnosti države. Odvojenost vjerskih zajednica od države u RH je propisana člankom 41. stavak 1. Ustava koji propisuje kako su "...sve vjerske zajednice jednake ... pred zakonom i odvojene od države...".

Istovremeno, stavak 2. istog članka propisuje kako su vjerske zajednice slobodne, u skladu sa zakonom, javno obavljati vjerske obrede, osnivati škole, učilišta, druge zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove te upravljati njima, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države. Ova je odredba dosljedna prethodnoj odredbi članka 40. Ustava RH kojim se jamči sloboda savjesti i vjeroispovijedi i slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja. Pod drugim uvjerenjem ovdje svakako treba shvatiti i nepostojanje vjerskih osjećaja, odnosno nepostojanje vjere u boga ili kakvo drugo nadnaravno biće.

Premda se iz redova vjerskih zajednica pokušava minorizirati problem diskriminacije ateista svodeći ga na pitanje odnosa većine i manjine, očito je kako problem postoji i kako neće biti riješen jednostranim nametanjem volje navodno većinske skupine ostalima, već ga je potrebno riješiti na način koji će i vjernicima, ali i nevjernicima omogućiti slobodno javno očitovanje vjere ili nepostojanja vjere (odnosno, "drugog uvjerenja" iz članka 40. Ustava RH). Pri tome glavni problem ne predstavljaju vjerske zajednice, budući da one

štite svoje novostečene pozicije što je ljudski i razumljivo, kad već nije moralno, već je osnovna zapreka dokidanju stvarne diskriminacije nepostojanje volje dosadašnjih hrvatskih vlada da raskinu svoje savezništvo s vjerskim zajednicama, a napose Katoličkom crkvom, te osiguraju provedbu ustavne odredbe o sekularnosti. Drugim riječima, problem je nepostojanje volje da vlada zaštiti interese svojih građana umjesto da štiti interese vjerskih zajednica.

PROMICANJE NEZNAKSTVENIH PREDMETA

Osim toga, neka pitanja su presložena da bi se svela na pitanje odnosa većine i manjine. Ljudska prava moraju biti priznata i zajamčena svima i svi imaju pravo biti slobodni od diskriminacije, čak i ukoliko većina podržava propis ili praksu koji predstavljaju ili dovode do diskriminacije. U protivnome, današnja većina će vrlo lako sutra postati manjina ili pripadnici sadašnje većine po kriteriju vjere spadaju u neku manjinu prema nekom drugom, manje ili više arbitrarnom kriteriju. Teško je zamisliti da bi pobornici stava da većina ima pravo donijeti bilo kakve odluke, čak i ukoliko njima zadire u prava manjine, zastupali isti stav ukoliko bi brojke za njih bile nepovoljnije. Upravo je zato u pitanjima vjere ili nepostojanja vjere, kao i u drugim pitanjima koja se odnose na ljudska prava, zadaća države da spriječi čak i potencijalnu diskriminaciju, a ne samo stvarnu, dakle onu koja se već dogodila. Nažalost, Republika Hrvatska ovu zadaću ne ispunjava.

Problem samo počinje s vjeronaukom, odnosno s isključivanjem djece koja ne pohađaju vjeronauk s dijela nastave, a u svojoj konačnici ima za posljedicu duhovno osiromašenje društva. Dugoročno, jedina komparativna prednost Hrvatske može biti izvrsnost. Pri tome je posve očito kako

koji se smatraju ateistima ili agnosticima te se njihov broj povećava brže od broja pripadnika bilo koje organizirane religije pa se stoga čini kako se proces napretka više ne može zaustaviti. Međutim, imajući u vidu organizacijsku i financijsku moć organizirane religije, a posebno nekritičku poslušnost dobrog dijela vjernika, ne smije se zanemariti potencijal za zaustavljanje ovog napretka. U tom je smislu dužnost građana da inzistiraju na svojim slobodama, ali i slobodama drugih, a države da građanima pruži okvir u kojemu se za svoje slobode mogu izboriti. U Hrvatskoj je, nažalost, situacija obrnuta. Država je, umjesto da štiti svoje građane neovisno o tome jesu li vjernici ili ne, vjerskim zajednicama pružila institucionalni okvir za promicanje i širenje vjerskih kriterija nauštrb znanstvenih.

ISKRIVLJENI ARGUMENTI Čest argument za širenje protuustavnog utjecaja vjerskih zajednica u javne ustanove jest tvrdnja da se time ne diskriminiraju ateisti budući da ih se ne prisiljava da sudjeluju u vjerskim sadržajima i događanjima. Navedeno nije istina. Tako je, primjerice, ove godine na Hrvatskom vojnom učilištu (HVU) Petar Zrinski, brigadni general Slaven Zdilar izdao zapovijed kojom je, među ostalim, zapovjedio tko od djelatnih vojnih osoba, službenika i namještenika treba sudjelovati na misi zadušnici za sve poginule hrvatske branitelje u crkvi Sv. Mati slobode na Jarunu i svečanoj akademiji u KD Vatroslav Lisinski.

Odgovor na pitanje što predstavlja diskriminaciju dao je Europski sud za ljudska prava u predmetu Fredin vs. Švedska gdje je jasno definirao diskriminaciju kao "...različiti tretman, bez objektivnog i razumnog opravdanja, osoba u bitno sličnim situacijama...".

Hrvatska izvrsnost može postići samo najboljim mogućem obrazovanjem svojeg stanovništva do kojega neće doći sve dok država financira i promiče neznanstvene predmete već od prvog razreda osnovne škole.

EMANCIPACIJA OD DOGME

Društveni se utjecaj vjerskih zajednica počeo smanjivati onog trenutka kada su izgubile monopol na visoko obrazovanje i, uzimajući u obzir da nam znanost svakoga dana pruža nove spoznaje kojima možemo objasniti svijet i svoje postojanje, ne postoji niti jedan razlog da se taj utjecaj ne nastavi smanjivati. Štoviše, zadaća bi svake odgovorne vlasti trebala biti da svojim građanima omogući emancipaciju od religijskih ograničenja i zabrana te im omogući pristup najboljim znanstvenim dostignućima u cilju poboljšanja kvalitete života. U tom smislu i građani Hrvatske imaju pravo, ali zbog svoje djece i obvezu, inzistirati na najboljim rješenjima na koja neće utjecati religijske dogme.

Posve je očito kako je kroz povijest svaki znanstveni i društveni napredak nailazio na tvrdi otpor organizirane religije. Za ljudska se prava i slobode trebalo boriti i ljestvica se mukotrpno, a prečesto i u krvi, morala postupno pomicati kako bismo došli do prava koja uživamo danas. Procjenjuje se da danas na svijetu ima oko 1,5 milijardi ljudi

Dakle, ukoliko vjernici imaju pravo javno očitovati svoju vjeru i sudjelovati u vjerskim obredima, ateistima se mora priznati pravo na to da ne sudjeluju u vjerskim obredima. Kako je to pravo u konkretnom primjeru grubo prekršeno, radi se o očitoj diskriminaciji. Riječ je o različitom tretmanu budući da se jednim pravo priznaje, dok se drugima u istoj situaciji isto to pravo uskraćuje. "...Različit tretman ima diskriminacijski karakter kada nema objektivno i razumno opravdanje, a to je ako nije poduzet radi legitimnog cilja ili ako ne postoji razuman odnos proporcionalnosti između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se želi realizirati..." (Europski sud za ljudska prava, Janković vs. Hrvatska, Sorić vs. Hrvatska). Diskriminacija u gore opisanom slučaju je još gora iz razloga što se dogodila u oružanim snagama, dakle upravo u državnoj instituciji čija je osnovna zadaća zaštita države i njezinih državljana, što podrazumijeva i zaštitu Ustavom propisanih vrijednosti.

Diskriminaciju zabranjuje i Konvencija Ujedinjenih naroda za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda koja u članku 14.1 navodi kako će se uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurati bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost. Ova je Konvencija također obvezujuća za RH i također je svojom pravnom snagom iznad Ustava RH.

ZAOBILAŽENJE BITI PROBLEMA Daljnji argument koji se uobičajeno koristi u ovim raspravama jest kako nema diskriminacije ateista, odnosno pripadnika manjinske religije, iz razloga što ih se ne prisiljava sudjelovati u vjerskim obredima ili pohađati nastavu vjeronauka. Dakle, tvrdi se kako nema diskriminacije budući da nije počinjena stvarna šteta koju bi netko trebao popraviti. Međutim, ovaj je argument samo prividno osnovan i ne može izdržati iole ozbiljniju kritiku.

Prilikom razmatranja problema diskriminacije ateista od strane vjerskih zajednica, valja sagledati širi kontekst u kojemu se odvijaju vjerski sadržaji u javnoj sferi. Pri tome sama činjenica da ovaj problem izaziva reakciju ateista i pripadnika manjinskih vjerskih zajednica, ali i osoba koje se smatraju vjericima koje ne pripadaju kojoj od organiziranih vjerskih zajednica, posve očito upućuje na činjenicu da postoji određeni broj osoba koje se smatraju diskriminiranim. Irelevantno je da li takva diskriminacija dovodi do stvarnog ugrožavanja diskriminiranih osoba ili ostaje na razini njihovog subjektivnog doživljaja situacije u koju su dovedeni. Iz povijesti znamo i možemo s velikom vjerojatnošću tvrditi da će sprječavanje čak i potencijalne diskriminacije nužno dovesti do stvarne diskriminacije, a posljedično i do stvarnog ugrožavanja diskriminiranih osoba. Svi, pa tako i ateisti, imaju pravo od države tražiti zaštitu od diskriminacije i ugrožavanja.

Uvođenjem religije u javnu sferu širom su otvorena vrata podjeli građana prema njihovoj vjerskoj pripadnosti ili nepostojanju takve pripadnosti te stoga, umjesto da javno dobro, javne ustanove i javne usluge budu svima dostupne pod jednakim uvjetima, što bi bilo posve u duhu ustavne odredbe o sekularnosti društva, bilo kakvo uvođenje religijskih sadržaja pogoduje podjelama u društvu i sukobljavanju različitih interesa na području gdje takvi sukobi interesa nikako ne mogu biti poželjni. Već sama činjenica da ova tema izaziva toliki interes i burne reakcije javnosti jasno pokazuje u kojoj je mjeri trenutno stanje pogrešno i neodrživo. Problem je utoliko veći što se stajališta sukobljavaju na posve apstraktnim moralnim osnovama umjesto da kao zajednički cilj i interes bude poboljšanje kvalitete života svih građana, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost ili nepostojanje takve pripadnosti. U stvarnosti to dovodi do toga da pitanja abortusa, eutanazije, istospolnih brakova i umjetne oplodnje postanu prvorazredna politička pitanja o kojima svatko, a najviše oni kojima vjera brani korištenje kojim od prava koja bi imali legalizacijom spomenutih instituta, ima nešto za reći. Iz svega što je do sada javno rečeno po ovom pitanju jasno se može zaključiti da najviše

protivljenja, primjerice, zakonu o medicinski potpomognutoj oplodnji dolazi iz redova vjerskih zajednica, posebno iz redova Katoličke crkve. Naravno i neizbježno kada je organizirana religija u pitanju, vjerske zajednice će poduzeti sve što mogu kako bi uskratile pravo na djecu onima koji nemaju nikakvih moralnih ili vjerskih zadržki u pogledu umjetne oplodnje. Pri tome čak i istraživanja javnog mnijenja pokazuju kako vjernici u većini ne dijele rigidne stavove vjerskih zajednica. Navedeno je razumljivo. Suočeni s rješivim zdravstvenim ili kojim drugim problemom, ljudi će se ponašati kao razumna bića i okrenuti se znanosti. Tek kada budu suočeni s problemom kojeg znanost ne može riješiti potražiti će pomoć u vjeri. Ovaj primjer, međutim, jasno pokazuje na koji su način ateisti diskriminirani, budući da su zbog pritiska vjerskih zajednica (koje u ovom konkretnom slučaju čak i ne predstavljaju većinu u društvu) duže vrijeme bili prisiljeni pomoć tražiti u inozemstvu iz razloga što hrvatsko zakonodavstvo nije dozvoljavalo najbolje raspoložive medicinske tretmane neplodnim parovima. Razlozi kojima se vjernici vode nemaju nikakvog uporišta u stvarnom svijetu, onome kojega možemo spoznati i objasniti vlastitim intelektualnim kapacitetima, te su isključivo temeljeni na njihovom subjektivnom uvjerenju da postoji božanstvo koje, primjerice, medicinski potpomognutu oplodnju smatra moralno neprihvatljivim činom. U slučaju nepostojanja ovog iracionalnog i na činjenicama posve neutemeljenog vjerovanja, većina vjernika ne bi u odnosu na medicinski potpomognutu oplodnju imala više primjedaba nego na, primjerice, presađivanje kose. Ne treba posebno isticati kakvu bi bol i nepravdu nanijeli neplodnim parovima kada bismo prihvatili ovakve neznanstvene kriterije za prosuđivanje

opravdanosti i moralnosti medicinskog postupka koji može značajno poboljšati kvalitetu života i donijeti sreću mnogima.

POKUŠAJI UPOTREBE DRŽAVE ZA PROMICANJE ODREĐENE VJERE Uostalom, ovdje se nužno postavlja pitanje izbora kriterija za prosuđivanje što je moralno, a što nije. Budući da se prilikom prosuđivanja o moralnosti vjernici prije svega vode tekstovima koji su pisani prije mnogo stoljeća, kada društvo nije bilo niti blizu današnjeg stupnja razvoja i kada, vrlo je vjerojatno, nitko nije niti mogao zamisliti do kakvih će znanstvenih otkrića doći u vremenu koje dolazi, priručnici za moral kojima se služe vjernici su očito posve zastarjeli. Samim time ne mogu biti korišteni u današnje vrijeme. Pri tome uopće nije potrebno ulaziti u rasprave o njihovoj ispravnosti.

Ovdje je pitanje vjeronauka u školama, posebno osnovnim školama, posebno osjetljivo, budući da su učenici i njihovi roditelji izravno pogođeni propisima i praksom protiv koje opetovano prosvjeduju. Djeca, koja još nemaju izgrađeni stav o pitanjima vjere i općenito svjetonazora, ovdje su izravno (ili neizravno u slučaju djece koja ne pohađaju nastavu vjeronauka) stavljena u poziciju u kojoj su izložena neželjenim vjerskim utjecajima ili su stavljena u nepovoljniji položaj u odnosu na drugu djecu ukoliko žele barem donekle izbjeći vjerske utjecaje. Posve je očito kako ovdje postoji različiti tretman vjernika i ateista, budući da država jednim osigurava i jamči vjerske sadržaje, dok drugima tek dozvoljava da se prilagode na način da u tim sadržajima ne sudjeluju. Jedino razumno rješenje ovog problema može biti potpuno uklanjanje svih vjerskih sadržaja iz javnih prostora, prije svega iz škola.

Pri tome nije odlučno o kakvim je vjerskim sadržajima riječ. Nesporno je da barem neki vjerski sadržaji promiču vrijednosti koje su pohvalne i prihvatljive, kako pripadnicima različitih vjerskih zajednica, tako i nevjernicima. Ipak, čak i prakse koje se naizgled čine bezazlenima sa stanovišta društva mogu biti štetne. Sama prisutnost bilo kakvih vjerskih sadržaja u javnim prostorima dovodi do suptilne prisile nevjernika da sudjeluju u vjerskim sadržajima, obredima, nastavi vjeronauka i sličnome. Naime, korištenje pravom da ne sudjeluje u vjerskim sadržajima dovodi nevjernike u položaj da zauzmu aktivni stav prema određenoj praksi, svjetonazoru ili vrijednosti koju ne dijele. Svako kršenje sekularnosti neizostavno u takav položaj stavlja ateiste. Naprotiv, dosljedno inzistiranje na sekularnosti u isti položaj ne stavlja vjernike budući da im preostaje privatna sfera u kojoj slobodno mogu zadovoljavati svoje vjerske potrebe. Štoviše, to im je pravo zajamčeno Ustavom. Ovdje je riječ o suptilnom pritisku kojemu su ateisti trajno izloženi. Ono što vjernicima može izgledati kao ništa više od razumnog zahtjeva da nevjernici poštuju njihove vjerske osjećaje i praksu, u kontekstu javne ustanove može djelovati nevjerniku ili pripadniku druge vjere kao pokušaj da se upotrijebi autoritet države za promicanje (određene) vjere. Riječ je o pritisku koji, na svojoj početnoj razini, djeluje kao pritisak od strane javne ustanove odnosno tijela vlasti, a na drugoj razini posljedično, što je vjerojatno i štetnije, djeluje kao pritisak okoline na pojedinca da se "uklopi" na način da protiv svoje volje sudjeluje u vjerskim sadržajima prema kojima bi inače bio indiferentan ili koji

se čak otvoreno kose sa svjetonazorom takvog pojedinca.

Vjernicima treba biti ostavljeno dovoljno prostora, a taj prostor doista već i postoji, da privatno izražavaju i prakticiraju svoju vjeru gdje god to žele, osim u javnim ustanovama.

UPLITANJE VLASTI Ponovno, ovdje valja posebnu pozornost pokloniti problemu vjeronauka u školama kao temi kojoj ćemo se kao društvo stalno vraćati sve dok postojeći problem ne bude riješen na način koji će biti prihvatljiv svima. Obitelji povjeravaju svoju djecu javnim školama radi njihovog odgoja i obrazovanja, pri čemu se ateisti oslanjaju na ustavnu odredbu o sekularnosti prema kojoj učionice i školski prostori ne bi smjeli biti namjerno korišteni za promicanje vjerskih utjecaja koji mogu biti u suprotnosti s privatnim osjećajima ili svjetonazorom učenika ili roditelja. Učenici, posebno oni najmlađi, su podložni takvim utjecajima i njihovo sudjelovanje, makar izraženo i kao odbijanje sudjelovanja, nenamjerno je i neizbježno. Čak i odbijanje sudjelovanja u, primjerice, nastavi vjeronauka, dovodi učenike u poziciju u kojoj moraju poduzeti posebne napore kako bi izbjegli neželjene utjecaje. Ovdje se često kao argument navodi činjenica da je vjeronauk u brojnim slučajevima smješten unutar rasporeda sati i da djeca koja ga ne pohađaju moraju napustiti razred i u to vrijeme često ostaju bez adekvatnog nadzora. Navedena praksa nije slučajna. Naime, temeljem članka 4. Ugovora o katoličkom vjeronauku u javnim osnovnim i srednjim školama i predškolskim ustanovama, nastava katoličkog vjeronauka se izvodi pod istim uvjetima pod kojima se izvodi nastava

ostalih obveznih predmeta, napose s obzirom na položaj vjeronauka unutar rasporeda sati. Napomena o položaju vjeronauka unutar rasporeda sati, premda naizgled bezazlena, ugrađena je u ovaj ugovor s isključivom namjerom da se roditeljima, odnosno djeci koja ne pohađaju vjeronauk oteža odluka o tome hoće li vjeronauk upisati ili ne. Očito je riječ o različitom tretmanu, dakle o diskriminaciji.

Načelno, svaki propis, da bi bio sekularan i u smislu zakonodavstva RH, mora zadovoljiti tri kriterija¹. Prije svega, propis mora odražavati jasno sekularnu svrhu, budući da u protivnom izravno krši ustavnu odredbu o sekularnosti. Zatim, primarni učinak propisa mora biti takav da isti ne promiče niti zatire religiju. Konačno, propis mora izbjeći pretjerano uplitanje vlasti u pitanja religije. Posve je očito kako pozitivno zakonodavstvo Republike Hrvatske ne zadovoljava niti jedan od ovih kriterija budući da važeći propisi očito preferiraju ne samo vjerski odgoj u školama, dakle javnim ustanovama, već pružaju jasan okvir u kojima je jedna vjerska zajednica u povoljnijem položaju u odnosu na sve ostale. Postojeći propisi, posebno Ugovor između RH i Svete Stolice, kao suradnji na području odgoja i kulture, kao pravni akt koji je svojom pravnom snagom iznad hrvatskog Ustava, očito promiču religiju i religijski odgoj u školama. Onog trenutka kada je hrvatska vlada odlučila zakoračiti na ovaj skliski teren i potpisati sporne ugovore, prekršila je i treći kriterij sekularnosti propisa, budući da je riječ o očitom uplitanju vlasti u pitanja religije.

Osim toga, Ustav RH u članku 15. jamči ravnopravnost pripadnicima svih nacionalnih manjina. Ukoliko uzmemo u obzir strukturu stanovništva u Hrvatskoj, a posebno izvjesnu činjenicu da većinu pripadnika manjinskih vjeroispovijesti čine ujedno i pripadnici nacionalnih manjina, očito je kako privilegiranje Katoličke crkve ujedno predstavlja i kršenje navedene ustavne odredbe te prava pripadnika nacionalnih manjina.

UTVRĐENA DISKRIMINACIJA Europski sud za ljudska prava je utvrdio² kako su u Republici Hrvatskoj ostale vjerske zajednice diskriminirane u odnosu na Katoličku Crkvu te je utvrdio kako nema ništa u tekstu članka 13. Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica ili u tekstu članaka 6., 8. i 23. Obiteljskog zakona, što bi vjerskim zajednicama dalo ovlast, koja bi predstavljala njihovo pravo održavati vjeronauk u školama i predškolskim ustanovama ili obavljati obred sklapanja vjerskog braka s učinkom građanskog braka. Vjerske zajednice koje imaju pravo to činiti

dobile su te povlastice isključivo na osnovi ugovora o pitanjima od zajedničkog interesa sklopljenima s Vladom RH. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica ne obvezuje državu da sklopi takve ugovore te stoga ostavlja njihovo sklapanje diskrecionoj odluci države. Imajući navedeno na umu, Europski sud za ljudska prava je zaključio da država diskriminira vjerske zajednice s kojima nije zaključila posebne ugovore.

Posve je očito kako postojeće stanje u RH dovodi do diskriminacije ateista, ali i pripadnika manjinskih vjerskih zajednica. Ova se diskriminacija ne iscrpljuje samo u društvenom pritisku i šteti koju trpe ateisti, već će u konačnici dovesti, ukoliko već nije, do nesagledivih štetnih posljedica za cijelo društvo. Do sada se pokazalo da nije moguća otvorena i dobronamjerna rasprava o svrsishodnosti važećih propisa za čitavo društvo, već vjerske zajednice tvrdoglavo brane svoje pozicije koristeći se gotovo isključivo argumentima formalne prirode, istovremeno odbijajući raspravu o samoj biti problema. Stoga je nužno u svim prilikama inzistirati na striktnom poštivanju ustavne odredbe o sekularnosti i inzistirati na ukidanju ili izmjeni svih propisa koji krše ovu ustavnu odredbu. ■

Bilješke:

- 1 Lemon vs. Kurtzman, Vrhovni sud SAD
- 2 Riječ života protiv Hrvatske

MILAN POLIĆ

Desekularizacija

Razgovor s prof. dr. sc. Milanom Polićem iz Protagore - Udruge za zaštitu prava ireligioznih osoba i promicanje ireligioznog poimanja svijeta

Saša Šimpraga

Promicanje sekularnog društva nipošto ne znači smanjivanje vjerskih sloboda, već opiranje vjerskim dogmama u koncipiranju javnih politika. Iako po Ustavu sekularna država, koliko je Hrvatska to u praksi? Odnosno, koliko vlast aktivno brani ustavnu odredbu o sekularnosti?

— Da, iako je ustavno definirana kao sekularna država Hrvatska je stvarno to tek jednim dijelom. Tijekom dva desetljeća Katolička crkva je u Hrvatskoj imala povlašten položaj, a katoličanstvo je *de facto* državna religija. A da će biti tako, na simboličkoj se razini moglo vidjeti već na početku kada su istomeni Kardinal i General na bivšem Trgu Republike zaljublili kolijevku s novorođenom državom. I u toj navodno sekularnoj državi ateist po Zakonu o izboru predsjednika Republike Hrvatske ne može biti predsjednik RH, jer da bi prisegnuo mora se pozvati na Boga. Što znači da ateist može prisegnuti samo lažno, a time već dolazi u sukob s ustavnom odredbom po kojoj je kao predsjednik dužan štiti Ustav i zakone RH. Drugim riječima, članak zakona kojim se propisuje predsjednička prisega je protuustavan i u sukobu sa Zakonom o suzbijanju diskriminacije, ali nitko od onih koji su u RH po Ustavu i zakonima dužni štiti ustavnost i zakonitost, od Ustavnog suda, Predsjednika RH, i vlada od pravobranitelja nije poduzeo ništa da se taj diskriminatorni članak zakona izmijeni.

Nadalje, religijske su zajednice, a kada je u pitanju Katolička crkva radi se o ogromnim prihodima, oslobođene vođenja evidencije o prihodima i plaćanja poreza. Pritom smiju primati darove, za razliku od prosvjetnih i zdravstvenih ustanova koje su presudne za kulturni, privredni i biološki opstanak i napredak društva, ali ne smiju primati neevidentirane darove, a na svoje prihode moraju plaćati porez. Svećenici, međutim, javno ističu cjenike svojih usluga i vode internu evidenciju dužnika te čak javno oglašavaju njihove dugove, što znači da svoje usluge prodaju, a ne da uzimaju tek neobvezne darove, ali ipak ne moraju prijaviti prihode i platiti porez.

Država zatim izdvaja velik novac za plaće vjeroučitelja, ali oni su potpuno pod nadležnošću Crkve, za razliku od ostalih nastavnika koji su pod nadležnošću državnih tijela. Državni su praznici najvećim dijelom katolički blagdani, a Država ima sa Svetom Stolicom potpisane sramne jednostrane ugovore kojima u odnosu na drugu stranu ima samo obveze, a nikakva prava. K tome se taj ugovor smije raskinuti samo ako Sveta Stolica na to pristane. A zašto bi kad od njega ima samo koristi, a nema nikakve obveze? Od najranije dobi svi su građani RH izloženi snažnoj religijskoj indoktrinaciji i religijskom pritisku. Posvuda se na simboličkoj razini daje do znanja da je ovo katolička država pa se i djecu više-manje prisiljava na sudjelovanje u katoličkoj pobožnosti. Ukratko, vlast je sve vrijeme koristila doktrinarne i političko-propagandne usluge Crkve, omogućavala joj društveno privilegirani položaj i time *de facto* suspendirala Ustavom određenu sekularnost RH. Nova vlast nešto čini na oslobađanju Države od tutorstva Crkve, ali to čini prilično bojažljivo i neodlučno.

sa slobodnim, kritičkim i divergentnim načinom mišljenja bez kakvog su znanost i stvaralaštvo nemogući pa me nimalo ne čudi kad istraživanja pokazuju da nam djeca iz škola izlaze sa sve slabijim obrazovanjem, a i sâm sam kao nastavnik već bio pomalo očajan nesposobnošću sve većeg broja studenata, najvećim dijelom budućih učitelja, da razložno razmišljaju. Sukob znanstvenog i religijskog u našim je školama ubrao "danak u razumu" koji ćemo još dugo plaćati. Pa ako se uzme u obzir da Hrvatska nema mnogo resursa i zato bi se trebala oslanjati na one obnovljive, a to je prije svega znanje i stvaralačko mišljenje, onda je dogmatizam koji ubija kritičko mišljenje i stvaralaštvo, a koji se širi religijskom indoktrinacijom, poguban za budućnost ovog malobrojnog naroda, koji među neusporedivo snažnijima može opstati samo svojom intelektualnom i uopće kulturnom vitalnošću. Budući da se iz crkvenih redova otvoreno zastupa teokracija kao poželjan oblik društvenog i državnog uređenja, jasno je da se država mora

VJERONAUK

U mnogim dijelovima Hrvatske učenici i učenice prvi i zadnji dan školske godine obilježavaju od škole organiziranim odlaskom na misu. Dakle, u vremenu kada bi djeca i profesori trebali biti u školi, organizirano se odlazi u crkvu. Da li je takva praksa protuzakonita?

— Spomenuo sam to već posredno. Dakako da u jednoj nominalno sekularnoj državi odvođenje djece iz škole na ideološke mitinge ma koje vrste pa i religijske, čak i kada se zovu mise, ne može biti zakonito. Ideološki bih pak to usporedio s odvođenjem djece s nastave na dočeka Tita ili ispraćaje štafete.

Ali ljudi ipak sve više pružaju otpor. Javljaju se Protagori ili drugim udrugama za zaštitu ljudskih prava pa i neposredno medijima, tražeći zaštitu od takvog ideološkog nasilja.

S vjeronaukom kao de facto obaveznim predmetom, prisutna je kontinuirana diskriminacija u javnim školama u Hrvatskoj. Da li je u tome smislu država reducirana na institut vjerske dogme budući da ugovori Svete Stolice i RH onemogućuju Vladi suvereno odlučivanje o javnom školstvu u nominalno suverenoj i sekularnoj RH? I koje su posljedice takve prakse?

— Zapravo je RH već dva desetljeća u shizofrenoj situaciji. Ugovori sa Svetom Stolicom tu su situaciju samo pravno potvrdili. Vjeronauk je u osnovnoj školi izborni predmet, ali bez zakonski propisane alternative koja je nužna da bi neki predmet zaista bio izborni. Upravo je zbog toga proteklih godina iz hadezeovske prosvjetne vlasti krenula inicijativa da se kao alternativa vjeronauku uvede predmet "Religijske kulture". Ne ulazeći sada u raspravu oko pogrešnosti takvog naziva zbog množine koja je u nazivu sadržana, moram reći da se Crkva žestoko obrušila na taj prijedlog i on je u tišini povučen.

Važnije je, međutim, od toga to da je dogmatski način mišljenja kakav se djeci nameće religijski doktrinarno u suprotnosti

osloboditi tutorstva Crkve želimo li razvijati slobodno, kulturno bogato i privredno uspješno društvo. Povijest nedvosmisleno potvrđuje da su sva tradicionalistički orijentirana i dogmatski zatvorena društva bila stagnantna. Ne vidim zašto bi i po čemu Hrvatska bila iznimka.

90% djece ide na vjeronauk samo zato jer je u školama, a vjeronauk nije u školama zato što ga pohađa 90% djece, već zato jer to određuju ugovori koji diskriminiraju.

Što za vrijeme sata vjeronauka rade djeca koja ne pohađaju vjeronauk?

— To svi dobro znaju, iako se odgovorni prave nevješti. Kada je početkom 90-ih uveden vjeronauk u škole na način da se održavao prvih ili zadnjih sati nastave, broj učenika koji su pohađali vjeronauk bio je za Crkvu razočaravajući. Zato su svim silama radili na tome da za vjeronauk izbore mjesto u rasporedu sati koje bi učenike prisililo da budu u školi ako nisu na vjeronauku. I u tome su uspjeli. Sada djeca u osnovnim školama gdje vjeronauk nema alternative lutaju po školama bez nadzora i pedagoškog vodstva. To je sramotno i svi to znaju.

Protagora je započela pravni postupak za utvrđivanje diskriminacije učenika osnovnih škola koji ne pohađaju vjeronauk, a proces se vodi protiv Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH. Možete li navesti neke konkretne elemente tužbe?

— Radi se o Zahtjevu za mirno rješenje spora radi utvrđenja i sprečavanja daljnje diskriminacije učenika osnovnih škola koji ne pohađaju vjeronauk.

U predmetu je izražena spremnost da se spor riješi mirno pod uvjetima da nadležno tijelo RH (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta ili Vlada RH) prizna činjenicu diskriminacije učenika koji zbog vlastitog svjetopojmanja ne žele pohađati vjeronauk, a nije im ponuden drugi odgovarajući izborni predmet te da se utvrdi obveza žurne dopune Nastavnog plana i programa za osnovnu školu predmetom alternativnim vjeronauku i da se odredi primjereni rok za stvaranje uvjeta i početak nastave toga predmeta.

UGOVORI SA SVETOM STOLICOM

Tzv. Vatikanskim ugovorima RH se samo obavezuje, a Sveta Stolica stječe privilegije bez ikakvih obaveza prema RH. Već sama ta činjenica ukazuje na problematičnost ugovora koji su izrazito štetni po Hrvatsku. Davno je podnesena ustavna tužba oko tih ugovora za koje se navodi da su protivni Ustavu i preuzetim međunarodno-pravnim obvezama RH. Što zagovara tužba?

— Ponovit ću Vam ono što sam rekao prije pet godina. Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture je ugovor kojim se Hrvatska obavezuje Vatikanu da će mu davati koliko i dokle bude htio bez da išta traži za uzvrat. Ali zašto? Kakav je to ugovor kojim se samo jedna strana obavezuje davati, a da za uzvrat ne dobiva ništa? Ako je Hrvatska kao suverena država željela nešto darovati Vatikanu (koji je usput rečeno od nje puno bogatiji), onda je to mogla učiniti i bez ugovora i mogla je to činiti unedogled, sve dok tako želi. Za to nije trebala potpisivati ugovor koji obavezuje ne samo ovu nego i sve buduće naraštaje ove zemlje, ma što oni mislili o tom ugovoru. Taj je ugovor stoga očito rezultat ucjene ili neke tajne trgovine. Vatikan je doduše odmah i kada je to zaista bilo važno priznao Hrvatsku i to je čin, koji, ako je iskren, zaslužuje zahvalnost. Ali za to nije potreban ugovor. Jer ako je Vatikan priznao Hrvatsku zato što je to smatrao moralno opravdanim i u skladu s Božjom voljom, onda taj njegov čin nije potrebno plaćati, jer je to bila njegova moralna obveza. Jednako tako, ako Hrvatska smatra opravdanim i potrebnim sve ono na što se ugovorom obvezala, onda to može činiti i bez ugovora. Ugovorno obvezivanje upućuje na tajnu trgovinu, kojom se Hrvatska obvezala da će isplatiti kredit koji joj je priznanjem državnosti Vatikan odobrio, a za što je opet morao postojati tajni pismeni ili bar usmeni predugovor, jer inače ugovor ovakav kakav jest ne bi imao smisla. Njega je moguće razumjeti samo kao naknadno javno priznanje prethodno tajno prihvaćene obveze. Obveze koja kompromitira koliko Hrvatsku (čak i ako je to učinjeno u nuždi da se surađuje sa žutim, zelenim i ostalim vragovima), toliko i Vatikan. Ništa, naime, od onoga što je učinio Vatikan niti ono što mu Hrvatska daje za uzvrat, ne bi smjelo biti predmet trgovine između poštenih ljudi i zemalja. Jer kao što Hrvatska ne bi trebala kupovati priznanje državnosti od države koja pretendira biti predstavništvo Boga i zastupnik Božje pravde na zemlji, tako ni Vatikan ne bi trebao od jedne države koju je priznao u ime Boga kupovati privilegije u širenju "Radosne vijesti". Pa ako nije u pitanju nemoralna tajna trgovina kojom se Hrvatska pristala ideološki prostituirati za uzvrat što joj je Vatikan u presudnom trenutku dao uvjetovanu političku podršku, onda bi obje strane trebale žurno pokrenuti postupak raskidanja ovakvih jednostrano obvezujućih, nakaradnih i kompromitirajućih ugovora.

Zahtjev Ustavnom sudu za ocjenom ustavnosti ugovora sa Svetom Stolicom nije podnijela naša Udruga, ali potpuno stoji iza tog zahtjeva. Najprije se tražila ocjena ustavnosti tih ugovora i njihovo eventualno poništenje, a zatim samo ocjena ustavnosti. U oba slučaja Ustavni se sud proglasio nenadležnim.

Tko jest nadležan, ako ne Ustavni sud kao najviše sudsko tijelo Republike?

— Dakako da je Ustavni sud nadležan i obvezan dati ocjenu ustavnosti bilo kojeg pravnog akta u RH, ne samo ako se to od njega traži nego kada je to od naročite važnosti i na vlastitu inicijativu. Prvi se puta Ustavni sud proglasio nenadležnim jer su međunarodni ugovori iznad domaćeg zakonodavstva pa on ne može poništavati međunarodne ugovore. Hajde, neka. No, drugi je puta od njega tražena samo ocjena ustavnosti što je Ustavni sud bio dužan dati, jer ako se smatra nenadležnim i nije u stanju ili zbog političkog oportunitizma ne želi ocijeniti je li nešto učinjeno protivno Ustavu RH, onda ne obavlja svoju funkciju. Ali da Ustavni sud ne obavlja svoju funkciju znamo još iz vremena Tuđmanovog polaganja prve predsjedničke prisega kada ju je samovoljno promijenio, protivno zakonom propisanom tekstu, i nitko od prisutnih sudaca Ustavnog suda nije reagirao ni tada ni poslije. Štoviše, Sabor RH je tu protuustavnu samovolju još i protuustavno ozakonio te ona kao takva i sada diskriminira ateiste.

I u čije ime Ustavni sud odbija očitovanje?

— Zbog političkog oportunitizma Ustavni sud ne radi svoj posao.

Kako komentirate stav Vlade da se ti ugovori neće mijenjati, iako po svemu sudeći, diskriminiraju većinu hrvatskih građana?

— Nova koalicijska vlada jednako je pipava u odnosima sa Svetom Stolicom kao i prethodna. Doduše, hadezeovske su vlade od Crkve očekivale političku podršku, a sadašnja koalicijska se zadovoljava time da je Crkva previše ne napada. No sve je to sramotan politički žmukleraj koji već donosi i koji će Hrvatskoj i Hrvatima dugoročno nanijeti veliku štetu. Samo dosljedno sekularna država može biti zaista demokratska država ravnopravnih građana. Sve ostalo su interesne prilagodbe u korist ovih ili onih društveno privilegiranih skupina.

Sukladno spomenutim ugovorima, važna je stavka službeni broj vjernika u Hrvatskoj, no s obzirom na statističke i druge propuste u metodi, taj je broj problematičan?

— Posljednji popis stanovništva bio je prava nakaza od nečega što bi trebalo biti znanstveno istraživanje. No, vjerujem da će čak i takav, uza sve nametanje katoličanstva kao poželjnog odgovora, popis za Crkvu biti porazan. Stoga željno očekujem njegove rezultate koji su nam već odavno bili obećani, ali nikako da se pojave. Sva koliko-toliko relevantna znanstvena istraživanja pokazuju da u Hrvatskoj katolici samo nominalno čine većinu, ali se ta većina u bitnim stvarima ne slaže s Katoličkom crkvom koja se nudi kao njezin glasnogovornik. Pitanje religioznosti je u Hrvatskoj iznimno složeno i broj stvarnih katolika, onih koji prihvaćaju nauk Crkve, je negdje oko 30%.

REGRESIJA

Činjenica je da sekularizacija i ateizacija nisu isto niti su nužno povezani. Sekularno društvo, dakle, nije ateističko?

— Ne, sekularno društvo nije i ne mora biti ateističko. Dosljedno sekularno društvo samo strogo štiti državne poslove i opće interese od presezanja religijskih zajednica. Zapravo, sekularno društvo je nastalo upravo kao odgovor na međureligijsku netrpeljivost i međureligijske sukobe koji su u višereligijskim društvima uvijek makar latentno prisutni tamo gdje se neka religijska zajednica veže uz državu. Zato je sekularnost države uvjet kakvog-takvog suživota u društvu u kojem ljudi pripadaju raznim religijskim zajednicama. I to nije, kao što se iz Crkve voli tvrditi, tjeranje Crkve u privatnost, jer joj javni prostor ostaje otvoren pod istim uvjetima kao i svim društvenim udrugama. Ono što sekularizacija treba spriječiti je ideološka privilegiranost i privilegiranost bilo čijeg političkog utjecaja.

Vrh Katoličke crkve u Hrvatskoj, zbog straha od gubitka statusa, utjecaja i privilegija, na sekularizam gleda kao na nešto negativno. Koliko je sam crkveni vrh utoliko neprijatelj sam sebi, budući da umjesto da svoje mjesto traže u pravednom društvu, zagovaraju civilizacijsku regresiju, tj. praktični desekularizam?

— U Vašem se pitanju krije i odgovor. Svatko, baš svatko, tko vlastite mogućnosti i slobodu želi ostvariti na štetu drugih radi protiv sebe, protiv svojih mogućnosti i slobode. Jer, čovjek je društveno biće, a to znači da svoje mogućnosti i slobodu ostvaruje s drugima, a ne protiv njih. To su jasno izrekli još Fichte i Marx tvrdnjom da je svatko slobodan samo u slobodnom društvu, a društvo je slobodno samo kao zajednica slobodnih pojedinaca. Željom za teokracijom Crkva nas sve pa i sebe samu vraća u srednji vijek. I ma koliko tada ona imala vlast, nikome tada nije bilo bolje nego što je danas, uza sve nedostatke neoliberalizma.

Rezultati recentnog istraživanja pokazuju da, kad su u pitanju stavovi koje Crkva službeno plasira u javnosti, postoji jaz između onoga što misli većina katolika i onoga što zagovara crkveni vrh. U čije ime govori Crkva?

— Da, to je bio i naslov jednog znanstvenog saopćenja nedavno. Ja sam to problematizirao u više svojih tekstova i nastupa s jasnom porukom koju i znanstvena istraživanja sve više potvrđuju, da Crkva nema pravo govoriti u ime tzv. katoličke većine, jer nominalno katolička većina ne prihvaća bitna kršćanska vjerovanja niti slijedi očekivanja i preporuke Crkve. Uostalom, to se već više puta pokazalo prilikom izbora na za Crkvu najbolnji način: tako što su birači odbili podržati kandidate i stranke koje je podržavala Crkva.

Jedan od prijedloga je da RH treba ukinuti financiranje Katoličke crkve iz državnog proračuna i raspisati crkveni porez kojim će vjernici financirati svoje vjerske zajednice, npr. kako je to uređeno u Njemačkoj. Da li je to najbolje rješenje i koliko smo daleko od toga?

— Mislim da sve ide u tom smjeru, no ne smatram to najboljim rješenjem. Vjerske zajednice pa i Katolička crkva trebaju biti financirane iz državnog proračuna na potpuno isti način kao i ostale građanske udruge. A to znači da za državnu potporu trebaju konkurirati društveno vrijednim projektima, da moraju strogo namjenski trošiti dobiveni novac i da o njegovu trošenju moraju podnositi račune, kao i izvješća o realizaciji projekata za koje su dobile državnu potporu. I sve to treba biti javno dostupno. Svi prihodi iznad određene osnovice, osim darova, trebaju biti oporezovani. Sve usluge pak koje imaju unaprijed određenu cijenu treba smatrati prodajnicima i kao takve treba ih oporezovati. Crkva ni po čemu nije društveno korisnija ni potrebnija od školstva, zdravstva, sudstva itd. da bi u bilo čemu trebala biti privilegirana. Ovo što danas postoji, ne samo u nas, nego i drugdje u Europi, ostatak je feudalne prošlosti i još uvijek prisutnih kompromisa između svjetovne i crkvene vlasti.

Umjesto grba kao simbola Republike i svih njezinih građana, mnoge javne ustanove u Hrvatskoj još uvijek ističu križeve. To pitanje, dakako, nije jednostavno s obzirom da je križ i kulturni simbol, a što potvrđuje i jedna prvostupanjska presuda Europskog suda. Zašto treba inzistirati na uklanjanju vjerskih simbola iz javnih ustanova?

— Ako mislite na presudu Europskog suda u talijanskom slučaju, onda se valja podsjetiti da je to išlo prilično krivudavo i da je presuda Europskog suda donesena pod velikim pritiskom talijanske katoličke javnosti. Križ doduše jest snažan kulturni simbol u Europi, ali nije jedini pa se postavlja pitanje što je potrebno da bi neki od tih simbola imao isključivo pravo na zidove u javnim ustanovama. Inzistirati na uklanjanju religijskih simbola iz javnih ustanova treba zato što su to ideološki simboli i kao takvi stvaraju ideološke napetosti, jer izražavaju supremaciju neke određene ideologije. Ako postoji opravdana sumnja na moguće diskriminatorско ponašanje javnih službenika, onda je razložno očekivati da oni neće dobro obavljati svoj posao. Ako mi sudac raspelom na svom stolu poručuje da će mi suditi po Bibliji, a ne po Zakonu, onda najmanje na što bih morao imati pravo je njegovo izuzeće. Ako mi liječnik raspelom u svojoj ordinaciji poručuje da će me liječiti u skladu s nuputcima Crkve, a ne u skladu sa znanstvenim spoznajama i najvišim standardima struke, onda najmanje na što bih trebao imati pravo je dostupnost drugog odgovarajućeg liječnika kojemu ideologija nije na prvom mjestu. Ako mi nastavnik raspelom u svom kabinetu poručuje da je on voden religijskim dogmama, a ne znanstvenim spoznajama, onda najmanje na što bih trebao imati pravo je nastava koja će mi prenositi znanstvena znanja. Dakako, religioznost sama po sebi ne znači da će netko loše obavljati svoj posao, ali kada netko ima potrebu da svoju religioznost na svom radnom mjestu ističe kao svoje životno i djelatno opredjeljenje, kad je korisnicima njegovih usluga nabija na nos, onda je to znak njegove ideološke zanesenosti i moguće pristranosti pa takav čovjek ne može biti javni službenik koji će koliko-toliko nepristrano postupati prema svim građanima. Onima koji ne mogu bez isticanja ideoloških simbola na svojim radnim mjestima, što znači da javno iskazuju svoju netrpeljivost prema drukčijima, nije mjesto u javnim ustanovama. Neovisno o kakvim se simbolima radi. Uostalom, koliko dugo bi u nekoj našoj javnoj ustanovi mogli na zidu visjeti srp i čekić, Davidova zvijezda, zeleni polumjesec ili neki sličan simbol? ■

Temat uredio Saša Šimpraga
u suradnji s udrugom Protagora
www.protagora.hr
Ilustracije: Tea Stražičić

SVEČANO OTVORENJE

ANA BOBAN

U Samoboru je 29. rujna otvorena 37. Samoborska glazbena jesen, koja je trajala dva tjedna, do 13. listopada. Festival je održan pod pokroviteljstvom predsjednika Republike Ive Josipovića, koji je i nazočio otvorenju, te Ministarstva kulture, Grada Samobora i Zagrebačke županije.

Umjetnički ravnatelj festivala Srećko Bradić najavio je program u kojemu je dvadesetak koncerata te nekoliko radionica i natjecanja. Na koncertu otvorenja u Franjevačkoj su crkvi nastupili sopranistica Lana Kos i Simfonijski orkestar HRT-a pod ravnanjem Aluna Francisa. Izvedeni su, među ostalim, ulomci iz Mozartovih i Verdijevih opera, a izvedba je izmamila i dva dodatka. **E**

IVA NIMAC

Koncertom mlade sopranistice Lane Kos i Simfonijskog orkestra HRT-a, pod ravnanjem Aluna Francisa, 29. rujna u samoborskoj je Franjevačkoj crkvi svečano otvorena 37. Samoborska glazbena jesen. Festival koji

nudi dvadesetak koncerata trajao je do 13. listopada, a održan je pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike te Ministarstva kulture, Grada Samobora i Zagrebačke županije. Lana Kos i Simfonijski orkestar HRT-a predstavili su se publici izvedbama djela Mozarta, Mendelssohna, Bizeta, Fauréa, Verdija i Sibeliusa. Svečanom otvorenju nazočio je i predsjednik Ivo Josipović. **E**

DEBELE RIJEČI I MRŠAVA KUHINJA

NINA RAŠIDOVIĆ

Uz koncert pijanistice Sretne Meštrović, održan u samoborskoj Galeriji Prica 2. listopada 2012.

Nezgrapno, tromo, zamorno i nadasve bezlično. U ovih nekoliko riječi mogao bi se sažeti koncert Sretne Meštrović održan 2. listopada u Galeriji Prica u sklopu 37. Samoborske glazbene jeseni. Reprezentativna djela Schuberta

(Wanderer fantazija) i Musorgskog (Slike s izložbe) očito su bila preveliki zalogaj za našu proslavljenu pijanisticu.

Ugodno popunjena samoborska galerija i zanimljiv glazbeni program obećavali su kvalitetnu večer za sve stanovnike i posjetitelje Samobora, no to, nažalost, nije bio slučaj. Siloviti početak Wanderer fantazije, popraćen i pokojom krivom notom, nije bio ništa više doli pukonabijanje po klaviru. Nepovezane i prije svega neosmišljene fraze, bez jasnog cilja same izvedbe, dovele

su do gubljenja cjeline i ideje djela. Rascjepkanost i usiljenost bila je toliko zamorna, da je iz takta u takt bilo sve teže slušati mučenje same pijanistice – ali i klavira, koji je izgubio svu puninu i finoću tona. Očita želja i trud ostali su ovaj put bez ikakvih rezultata. Pijanistica je grčevito pokušavala kontrolirati svaku notu, pa kao da je zaboravila uživati u samom djelu; školski primjer napokon naučenog notnog teksta bez ikakve ideje o interpretaciji i smislu onoga što se izvodi ovdje je bio u punom jeku.

Ni Slike s izložbe nisu bolje prošle. Ponovno su na vidjelo izašle sve greške interpretacije i tehnike, a prvi taktovi zvučali su kao školsko zvono koje podsjeća djecu da je vrijeme za užinu, a ne kao početak imaginarne izložbe – koju se

ovoga puta moglo i realno pratiti kroz sjajna djela Zlatka Prica izložena u galeriji. No, kao i kod prethodne skladbe, sivilo i bezličnost izvedbe pokopali su svaki tračak nade; stoga i ne čudi napola uspavana publika, koja je također vodila bitku, ali sama sa sobom, kako bi se održala budnom.

Sve u svemu, kao što voću treba vrijeme da sazrije, tako je i s glazbom: potrebno je ne samo da postanemo gospodari onoga što čujemo u sebi, nego i da tome ne postanemo robovi. **E**

MALEC ZADIVIO VIŠE OD KLASIČNIH DJELA

IAKO KONCERT NIJE TREBAO PROĆI SAMO U ZNAKU IVE MALECA, ZBOG MLAKOG NASTUPA I LOŠE ANGAŽIRANOSTI ČLANOVI PUHAČKOGA KVINTETA POTPUNO SU PALI U DRUGI PLAN

KARMEN ŠIROVIĆ

Uz koncert članova Puhačkoga kvinteta Berlinske filharmonije i Zagrebačkih solista, održan u samoborskoj Franjevačkoj crkvi 5. listopada 2012.

Samoborska Franjevačka crkva 5. je listopada ugostila Zagrebačke soliste, pod umjetničkim vodstvom Marca Coppeyja, te članove Puhačkoga kvinteta Berlinske filharmonije – program je obuhvatio skladbe od pretklasicizma do elektroakustike. Koncert je otvorila neoklasična *Mala barokna studija* Ive Maleca. Bio je to logičan početak večeri, s obzirom da nas je taj hrvatski skladatelj, koji je veći dio života djelovao u Parizu, i osobno počastio svojom nazočnošću. U trima kontrastnim stavcima osjećaju se utjecaji Bachovog *Trećeg brandenburškog koncerta* Stravinskijeve spretnosti da suvremenim jezikom "opjeva" stilističke

i tehničke osobine nekog prošlog stila. Iako Malec skromno opisuje ovu skladbu kao jednostavnu te "korektno napisano sjećanje na jedno neizmerno bogato doba", u izvedbi je, zahvaljujući energičnom i angažiranom nastupu orkestra, potpuno oživjela barokna raskoš.

SOLISTI U SJENI ORKESTRA Nakon pokušaja evokacije baroka izveden je *Koncert za flautu i orkestar u d-molu* Carla Philippa Emanuela Bacha, sina mnogo popularnijeg Johanna Sebastiana. Solist je bio flautist Berlinske filharmonije Michael Hasel. Koncert je započeo *Allegrom*, kojeg je orkestar iznio veoma energično i angažirano. Pored takvog nastupa orkestra, koji je u ovoj skladbi obogaćen i zvucima čembala, Haselova flauta zvučala je prigušeno i mlako. U *Un poco andante*, koji najbolje prezentira C. P. E. Bacha kao skladatelja *osjećajnog stila*, Hasel je napokon zasjao kao solist, veoma emocionalno prenoseći melodiju. Međutim, u završnom *Allegro di molto*, iako su virtuozne

pasaže bile tehnički solidno odsvirane, dionica flaute, koja je trebala biti dominantna, "prohujala" je skladbom jedva primjetno. Unatoč Haselovom statusu u glazbenim krugovima, njegovom je nastupu nedostajalo dominantnog stava jednog solista kao i uzajamnog odnosa s publikom, u kojem je izostala emocionalna komunikacija.

Ni sljedeća skladba, u kojoj je glavnu riječ imalo četvero preostalih članova Puhačkoga kvinteta Berlinske filharmonije, nije oduševila izvedbom. Oboist Andreas Wittman, klarinetist Walter Seyfert, kornist Fergus McWilliam i fagotistica Marion Reinhard, od kojih se očekivalo zaista mnogo, odsvirali su *Koncertantnu simfoniju u Es-duru*

Wolfganga Amadeusa Mozarta tehnički neprecizno i s emocionalnom distancom. Iako je i ovdje orkestar bio dobar, loša interpretacija gostujućih puhača izvedbu je ovog relativno repertoarnog djela učinila nezanimljivom.

ELEKTROAKUSTIKA U SAKRALNOM OBJEKTU Da slijeđi nešto sasvim drukčije od prethodnih skladbi publika je mogla sluti već i promjenom ugodaja. Malecova *Lumina* za dvanaest gudača i elektroakustiku u svojoj je izvedbi sadržavala i elemente svojevrsnog performansa. Zamračena crkva na čijoj sredini sjedi osvijetljeni Malec za tonskim pultom, a nasuprot njega gudači vođeni Marcom Coppeyjom, već su vizualno naznačila dva svijeta. U ovoj skladbi predstavljeno je drugo lice Malecove glazbe, sasvim različito od one skladane tradicionalnom tehnikom. U Parizu se Malec okrenuo konkretnoj i elektroakustičnoj glazbi, koja ga je u tom trenutku i izdvojila od većine hrvatskih skladatelja. Posebnost u ovoj

točki bila je i izvedba u sakralnom objektu, u kojem su elektronički proizvedeni zvukovi dobili novu dimenziju i težinu.

Zanimljiva je bila reakcija publike, koja je pažljivo osluškivala "neobične" zvukove, pokušavajući odrediti smjer njihova kretanja. Iako se na trenutke činilo da ti zvukovi komuniciraju s dvanaest gudača, ubrzo postaje jasno da dvije glazbe egzistiraju kao dva svijeta koji se samo povremeno susreću. Bez obzira je li Malecova namjera bila šokirati, zadiviti ili izazvati nelagodu kod publike, sigurno je da su svi reagirali na ovaj neuobičajen spoj zvukova. Ovim koncertom potvrđeno je da suvremena glazba, pisana neoklasičnim ili potpuno novim jezikom, u koji uključuje i suvremenu tehnologiju, pronalazi put do hrvatskih slušatelja. Možda su razlog bile loše izvedbe, a možda je i riječ o zasićenju skladbama iz klasičnog perioda, ali Malecove su skladbe preuzele potpunu dominaciju nad ovim koncertom i zasjenile izvedbe djela C. P. E. Bacha i Mozarta. **E**

ODISEJA U SVEMIR

VRHUNSKI GLAZBENICI, ALI I AKUSTIKA PROSTORA, STVORILI SU POSEBNU, "BESTEŽINSKU" ATMOSFERU U CRKVI SV. ANASTAZIJE

MAGDALENA MARIJA MEAŠIĆ

Uz koncert Josea Gallarda, Gernota Süssmutha, Kamille S hatz, Ericha Wolfganga Krügera, Jelene Očić i Petrua Iuge, održan u samoborskoj Župnoj crkvi svete Anastazije 4. listopada 2012.

Je li možda gledali Kubrickovu *Odiseju u svemiru*? Zna li scenu u kojoj je prikazana letjelica koja lagano plovi svemirom? I onda kreću prvi taktovi Straussovog *Na lijepom plavom Dunavu*. Kako glazba gradira i ide

prema svom vrhuncu, tako nam se polako otkrivaju Zemlja, njena bjelečasta atmosfera i na kraju Sunce. Iako se cijela ta scena zbog odabira glazbe doima pomalo smiješnom i ironičnom, moram priznati da je i jednako toliko veličanstvena.

Vlastitu *odiseju u svemir* doživjela sam 4. listopada. Kako? Naime, tada je u crkvi sv. Anastazije, u sklopu Samoborske glazbene jeseni, održan koncert komornog sastava zanimljive internacionalne postave, na čijem je čelu argentinski pijanist svjetskoga glasa Jose Gallardo. Na programu su bili *Klavirski trio u d-molu* Antona Arenskog, *Kadenca za kontrabas solo* finskog kompozitora

Tepe Hauta-Ahoa i *Klavirski kvintet* Alfreda Schnittkea.

Po trajanju i intenzitetu pljeska dalo se naslutiti kako je upravo *Kadenca za kontrabas solo* u izvedbi Petrua Iuge najviše oduševio publiku. Simpatični rumunjski glazbenik izmamio je smiješak publike nakon što je na akcentiranom engleskom najavio kako će izvesti još i jednu rumunjsku narodnu pjesmu. Vjerojatno nitko nije očekivao da će i zapjevati, no iznenađenje je bilo apsolutno pozitivno. Njegov "folkloran" glas u kombinaciji sa zlokobnom dubinom kontrabasa stvorio je izniman, pomalo "srednjovjekovni" ugođaj.

Ono što je bilo najdojmljivije

te večeri bila je izvedba *Klavirskog kvinteta* Alfreda Schnittkea. Vrhunski glazbenici, ali i akustika prostora, stvorili su posebnu, "bestežinsku" atmosferu u crkvi sv. Anastazije. Vrhunac je definitivno bio peti stavak, *Moderato pastorale*, u kojem je klavirski lajtmotiv razbio mračan, tjeskoban ugođaj Schnittkeovog svemira. Poput *perpetuum mobilea*, melodija se ponavlja tijekom cijelog stavka, sve tiša i tiša, do trenutka kada više ne čujemo ništa doli vibracija u zraku. Lajtmotiv stoji kao simbol beskonačnosti univerzuma, životnog ciklusa, ali i nade, jer nakon atonalitetnih, ekspresionističkih "smetnji" u obliku melodije gudača

ipak ostane nepromijenjen do kraja skladbe. I dok je durska tonika tiho odzvanjala u zraku, činilo se kao da je cijela publika zadržala dah. Prošlo je nekoliko trenutaka u tišini dok se crkvom nije prolomio pljesak.

Iako bi se je mnogo moglo reći o Schnittkeovom *Klavirskom kvintetu*, komorni je sastav onaj koji zaslužuje našu potpunu pozornost. Netko je jednom rekao: "Jedina stvar čudnija od glazbe je čovjek iza nje." Ovo je svakako bio koncert kojeg je vrijedilo poslušati. Nadajmo se samo skorom povratku ovih nadarenih glazbenika u naše krajeve. Po mogućnosti u neizmjenjenom sastavu – zajedno sjajno funkcioniraju. **E**

PROHUJALI REKVIJEM

UNATOČ ČINJENICI DA (MOŽDA) I NIJE NAJBOLJE DOVRŠEN REKVIJEM, SÜSSMAYROVA INTERVENCIJA JE ONO ŠTO NAM JE OSTAVLJENO U NASLJEDE

DARIO POLJAK

Uz koncert Zagrebačkog zbora orkestra mladih, održan u samoborskoj Franjevačkoj crkvi 13. listopada 2012.

Kada je preminuo 5. prosinca 1791., Mozart je za sobom ostavio nekoliko nedovršenih djela – među njima i veličanstveni *Rekvijem*. Oko tog je djela stvoren nevjerojatan broj priča: od pretpostavki da je tajni naručitelj preko svoga glasnika komunicirao s Mozartom, do izmišljotina kako je Mozart predosjećao svoju smrt i zapravo pisao misu za mrtve samome sebi. Činjenica jest da je *Rekvijem* ostao nedovršen i da je za njega Mozart dobio predujam, dok mu je druga polovica trebala biti isplaćena po završetku djela. Mozartova udovica Constanza odlučila je ipak "izvući" drugi dio plaće, no to nikako nije mogla s potpuno završenim samo *Introitusom* te ostatkom *Requiema* u kojem su ispisane samo vokalne dionice i šifrirani bas, dok su ostali instrumenti naznačeni tek rudimentarno (*Sekvencija* je prekinuta nakon početnih osam taktova *Lacrimose*, a čitavo djelo u Mozartovom rukopisu završava stavkom *Hostias*).

Što je drugo preostalo Constanzi (kad već to sama nije mogla), nego pronaći nekoga tko će dovršiti djelo. I doista, otišla je nekolicini poznanika. Nekoliko dana poslije Mozartove smrti, *Kyrie* je dobio dionice gudača

i puhača koje udvajaju vokalne dionice, koje je vjerojatno dodao Mozartov učenik Franz Jacob Freystädtler. Nakon njega, posla se prihvatio Joseph Eybler, koji je načinio okvirnu orkestraciju većine stavaka *Sekvencije* te dodao dva takta sopranske dionice u *Lacrimosi*, nakon čega je odustao i vratio partituru Constanzi.

ZA I PROTIV SÜSSMAYRA Na kraju je posao dovršavanja *Requiema* pripao Franzu Xaveru Süssmayru, Mozartovom suradniku i prijatelju tijekom njegove posljednje godine života. Süssmayr je dovršio orkestraciju čitave *Sekvencije* i *Ofertorija* te osobno napisao stavke *Sanctus*, *Benedictus*, *Agnus Dei* i *Communio*. I doista, Mozartovoj je suprugi pošlo za rukom naručitelju grofu Franzu Walseggu Stuppachu "podvaliti" *Rekvijem* kao Mozartovo djelo.

Süssmayrova orkestracija u nekim je aspektima manjkava (primjerice u tretmanu puhača), pa su stoga mnogi u nju intervenirali. Kako je kroz godine proučavanje Mozarta i njegova stila skladanja postalo sve temeljitije, muzikolozima poput H. C. Robbinsa Landona, Franza Bayera, Duncana Drucea ili Roberta Levina nije bilo dovoljno intervenirati u orkestraciju. Njima se činilo kako je Süssmayrov stil nedovoljno "mcartovski", pa su odlučili samostalno "prekomponirati" *Rekvijem*, što je rezultiralo nizom različitih izdanja. Među njima se našlo i ono britanskog muzikologa Richarda Maundera, koji je intervenirao u orkestraciju,

ponegdje u tretman teksta, a jedino što je "prekomponirao" bila je *Lacrimosa*. Dodao je i fugu prema rukopisnom fragmentu pronađenom 1961., za koji se pretpostavlja da je skica za fugu na tekst *Amen* nakon *Lacrimose*.

Unatoč manjkavoj orkestraciji i činjenici da (možda) i nije najbolje dovršen *Rekvijem*, Süssmayrova je intervencija ono što nam je ostavljeno u nasljeđe i to je historijska činjenica – treba imati na umu da je ovo djelo Mozart ostavio nedovršenim i nitko nikada nije mogao, niti može znati što je naumio napisati u orkestraciji ili u preostalim (nenapisanim) stavicama; stoga intervencije poput Maunderove mogu biti intrigantne i zanimljive, ali ne i nužne i neophodne. Na kraju krajeva, *Rekvijem* je djelo dvojice skladatelja: Wolfganga Amadeusa Mozarta i Franza Xavera Süssmayra, tko god i koliko god htio zatomiti tu činjenicu u Mozartovu korist.

ORKESTAR S VELIKIM POTENCIJALOM Koncert Zagrebačkog orkestra mladih pod ravnanjem Igora Tatervića donio nam je kombinaciju dviju verzija *Requiema* – izvorne Süssmayrove i "nove" Maunderove. Od verzije Richarda Maundera ostala je samo orkestracija, ali su izostale "nova" verzija *Lacrimose* te *Amen* – to je izostalo iz objašnjenja u programskoj knjižici, čime bi svima (a ne samo upućenima) u publici bilo dano do znanja što se točno izvodi.

Na samom početku *Rekvijema* dirigent je pokazao da nije pazio

na prostor u kojem nastupa. Odjek u crkvama obično je dugotrajniji nego u koncertnim dvoranama ili dvoranama za pokuse, pa s tim treba računati, jer se u protivnom izgube divne kontrapunktske linije, poput one pri kraju *Introitus*a, kada se kao stalni kontrapunkt basovskoj dionici javlja altovska. Prebrza tempa dirigent je provodio kroz čitavo djelo (začudno, jedino nije pretjerao u stavicama *Kyrie* i *Lux aeterna*), što je rezultiralo priličnim nejasno ispevanim linijama.

Izbor solista nije se pokazao najboljim. Sjajan i besprijekoran nastup ostvarila je jedino Nikolina Pinko, koja je svoja sola otpjevala odmjerenom i sa stilom, pokazavši kako joj je jasna razlika između opere i sakralne glazbe; to je pokazao i Josip Čajko, koji, međutim, ima problema s projiciranjem glasa, jer ga se jedva čulo po sredini Franjevačke crkve. Jelena Kordić i Filip Sever potpuna su suprotnost Nikolini Pinko i Josipu Čajku. Njima razlika između opere i sakralne glazbe nije u potpunosti jasna. Pjevati *Carmen* i alt u *Rekvijemu* nije ni približno ista stvar. Najlošijim izborom pokazao se Filip Sever, čija je intonacija bila vrlo upita, a – sudeći po njegovu na dirigenta konstantno fiksiranom pogledu – lako je bilo shvatiti da nije u potpunosti siguran i uvjeren u ono što radi.

Zbor je u ponekim stavicama zvučao solidno, no u većini poprilično "sirovo" i "robuzno", a hipertrofirane grimase na licima muškog dijela zbora samo su potvrdile ono što

se čuje – vikanje. Zborovoda Veton Marevci nije pokazao senzibilitet za usklađivanje boja glasova unutar zbora, pa se često događalo da pojedinci "strše" iz kolektiva. Ženski dio zbora bio je nešto bolji, no ne u potpunosti. Naročito je manjkava bila sopranska dionica, kojoj je nedostajalo postojanosti tona u svim lagama, naročito u visokoj, u kojoj se povremeno čulo više šuma nego jasnog tona.

Muziciranje orkestra pokazalo se solidnim, iako je u njegovoj dinamici (kao i zborskoj) nedostajalo više nijansiranja i senzibiliteta za praćenje solista, koje su često "pokrivali" preglasnim sviranjem. Unatoč tome, Zagrebački orkestar mladih pokazao se kao izvodačko tijelo s mnogo potencijala, sastavljeno isključivo od mladih, više ili manje sposobnih glazbenika.

Iako je (sasvim korektno) izveden na samom početku, Mozartov *Ave verum* činio se poprilično nepotrebnim na tom mjestu, pa bi možda bilo bolje da je izveden upravo onako kakvim se činio – kao dodatak.

Mozartova su djela vrlo često na repertoaru Zagrebačkog orkestra mladih, što nipošto nije loše; stoga čudi da je dirigent odlučio vrlo "robuzno" donijeti Mozartovu glazbu, koju se vrlo rijetko izvodi na takav način. Možda je tome pridonijela i njegova vlastita nervoza tijekom nastupa. U svakom slučaju, od ovog se orkestra s velikim potencijalom valja nadati sretnijim izvedbama Mozarta. **E**

SREĆA U BERSINIM POSTOLAMA

KAD SE SKLADATELJ UOZBILJI, UOZBILJI SE I REDATELJ, ŠTO JE NAJUOČLJIVIJI BILO U CRNOME TREĆEM ČINU, U KOJEM JE POZORNICA OČIŠĆENA OD SVIH SUVIŠNOSTI, A NJENA ISPRAŽNJENOST OTVARA PROSTOR NE SAMO OD KIČA LIŠENOJ ZAKLJUČNOJ APOTEOZI, NEGO I, PRIJE TOGA, NEKIMA OD EMOTIVNO NAJDUBLJIH TRENUTAKA OVE OPERE

TRPIMIR MATASOVIĆ

Blagoje Bersa, *Postolar od Delfta*, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 19. listopada 2012.

Zapanjujuće je, pa i zastrašujuće koliko je *Postolar od Delfta* Blagoja Berse suvremeno djelo. Nije tu riječ o uobičajenoj paraleli svestremljeno – suvremeno, jer Bersina posljednja opera ipak nije “univerzalna”. No suvremena nama i našem “ovdje i danas” ipak jest – paradoksalno, upravo zbog duboke ukotvljenosti u svom vremenu. A između tog vremena – Bečke Moderne uoči Prvog svjetskog rata – i ovog današnjeg – zapadnjačke Postmoderne, koja stalno vodi neke stvarne ili metaforičke, ali uvijek navodno “pravedne” ratove – zapravo i nema neke velike razlike. Društveni okvir što ga postavlja Bersin *Postolar* pun je istovjetnosti s našim svijetom – vlast manjine bogatih nad većinom siromašnih: ekonomska kriza u kojoj čak i najbogatijima prijete bankrot; a tu je čak i poziv siromašnima da štede energiju i energente.

(POST?)MODERNISTIČKE FRUSTRACIJE I glazbeno je Moderna bliska Postmoderni – kao što su u Beču početkom prošloga stoljeća plodovi Wagnerove reforme počeli truliti prije dozrijevanja, tako su i danas

pupoljci avangardi prošloga stoljeća počeli venuti prije pravog procvata; kao i nekad Bersa, i danas skladatelji obilato crpe i iz (navodno) “nižih” glazbenih vrsta – Bersa iz salonske i operetne glazbe, današnji skladatelji iz pop-kulture. Čak je i rušenje tradicionalnih obrazaca formalnog oblikovanja obilježeno istim frustracijama i istim pokušajima njihovog rješavanja – nepovjerenje u velike teme i konzistentne sadržaje rezultira fragmentarnošću, raznovrsnim “signalima” i pozivanjem na izvanglazbeno.

Ako je, dakle, Bersin *Postolar od Delfta* suvremeno djelo, valja se zapitati je li i njegovo najnovije uprizorenje u zagrebačkom HNK-u takvo. Odgovor je – bez zadržke – potvrđan. Zasluge za to pripadaju ponajprije redatelju Krešimiru Dolenčiću, čija režija, zapravo, vrlo suptilno istodobno slijedi, pa čak i zbližava, dramaturgiju Bersine opere i njene odzvine u današnjici. Kao i toliko puta dosad, Dolenčićeva se režija može doimati kao vesela i šarena slikovnica – što ona velikim dijelom i jest. No ovdje to nije tek ustupak ukusu (ili neukusu) publike, nego preslika svih onih elemenata koji već postoje u glazbi – jer, ako će se Bersa poslužiti odzvonima salonskog i operetnog ima smisla da se u tim trenucima Dolenčić posluži preslikama vodvilja i mjuzikla. No, kad se skladatelj uozbilji, uozbilji se i redatelj, što je najuočljivijim bilo u crnome trećem činu, u kojem je pozornica

očišćena od svih suvišnosti, a njena ispražnjenost otvara prostor ne samo od kiča lišenoj zaključnoj apoteozii, nego i, prije toga, nekima od emotivno najdubljih trenutaka ove opere.

VISOKODRAMSKI NABOJ LIRSKIH PJEVAČA Nacionalni prvak, bariton Vitomir Marof, upravo je u tom paklenom crnilu trećega čina *Postolara od Delfta* donio najpotresnije trenutke svoje interpretacije naslovnoga junaka – interpretacije koja je, nakon početnih manjih nesigurnosti, rasla i sazrijevala zajedno s likom postolara Pieta. I, zapravo, teško da bi se moglo naći ijednu slabu točku u čitavom solističkom ansamblu – bili su tu i uvijek pouzdani Ivica Trubić (Klaus i Vragova baka) i Zrinko Sočo (Nesreća i Vrak), i uvijek s mjerom komični Ozren Bilušić (Boonekamp), Marija Kuhar Šoša (Klotilda) i Marko Cvetko (Lakaj), kao i niz iznimno autoritativnih protagonista.

Ivana Lazar tako je kao Sreća briljirala u još jednoj vratolomnoj, a potencijalno i grlolomnoj koloraturnoj ulozi, ostvarivši brižno nijansiranje lika koji jest alegorijski, ali je itekako profiliran – već i u Bersinoj partituri, a još više u Dolenčićevoj režiji. Helena Lucić Šego je kao Mintje ostvarila sličan razvojni luk kao i Vitomir Marof, a u tom su pogledu možda i najfascinantnije kreacije ostvarili Valentina Fijačko i Domagoj Dorotić kao Lisbeth i Jan. Oboje pjevači primarno lirska

(tek donekle i *lirico spinto*) faha, oboje su se sjano prilagodili preobrazbi u drugome činu, u kojem se od njih tražio i izraziti, ponegdje i visokodramski naboj.

GOETHEOM NADOPISANI BERSA Jedini, uvjetno rečeno, “višak” bio je Pripovjedač Zijad Gračić. Upisivanje njegovih monologa, u kojima se citira Goethea, Nietzschea i Schopenhauera, možda i jest legitimna redateljska i dramaturška intervencija. No, ako se već htjelo nešto nadopisati u Bersinu operu, ne bi škodilo da se taj tekst Sanje Ivić prije izvedbe i lektoriralo – kao što ni Zijadu Gračiću zacijelo ne bi škodila dodatna poduka iz standardnog novoštokavskog prozodijskog sustava.

S druge strane, možda i najveći glazbeni junak ove predstave nije netko od pjevača, nego dirigent Ivan Josip Skender. Osim što je obavio ogroman posao revidiranja partiture, Skender je iz glazbenika HNK-ovog orkestra izvukao realno ostvariv maksimum, stvorivši – posve u duhu i dosluhu s Bersinom koncepcijom – izrazito simfoniziranu strukturu. Za sljedeće je izvedbe, doduše, ostalo materijala za doradu (više u tehničkom nego u interpretativnom smislu), ali već sada se može u cjelini konstatirati da je novi zagrebački *Postolar od Delfta* iznimno kvalitetna predstava, koja s pravom zaslužuje ostati na repertoaru još niz godina. **E**

SINERGIJA SAMOSVOJNOSTI

VEĆ U SAMOM STARTU I ORGANIZATORIMA I POJEDINAČNIM GLAZBENICIMA TREBA ČESTITATI, AKO NI NA ČEMU DRUGOM, ONDA NA SMJELOSTI ZA ULAZAK U RISKANTAN POTHVAT, KOJI JE LAKO MOGAO DOVESTI DO PRAVE MALE GLAZBENE KATASTROFE

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uz koncert otvorenja 7. Zagrebačkog međunarodnog festivala komorne glazbe, održan u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu 12. listopada 2012.

Oko Zagrebačkog međunarodnog festivala komorne glazbe već se godinama (zapravo, praktički već od osnutka) lome koplja – dok jedni smatraju da je riječ o prvorazrednoj, “svjetskoj” manifestaciji, drugi negoduju zbog “uvoznog” festivala koji, navodno, ignorira sredinu u kojoj se održava. A ti prijepori kulminirali su ove godine, sad već gotovo frontalnim sukobom festivalskog vodstva i gradskih vlasti. Problem bi bio manje da je Grad Zagreb odlučio u potpunosti uskratiti svoju potporu ZagrebKomu; ili da je (kao što je to činio u nekoliko proteklih navrata) tu potporu “samo” reducirao – tada bi priređivači barem znali na čemu su. Ove su godine određena sredstva, međutim, odobrena – ali ne i uplaćena, što je samo još jedan odraz posvemašnjeg rasula, pa i bezvlašća u zagrebačkoj kulturnoj politici. A ista je ta politika, s manje-više istom

političkom garniturom, ne tako davno isti taj festival ponosno isticala kao jednu od perjanica svog velebnog (u međuvremenu eutanaziranog) megafestivalskog projekta YES.ZGB.

SNOBIZAM? ELITIZAM? I usprkos svemu, ZagrebKom je održan i ove godine – štoviše, nakon lanjskog reduciranog izdanja od samo tri koncerta, ovaj je put imao čak sedam programa – a trebao je imati i još jedan. Vratimo se sada pitanju svih pitanja – je li Zagrebu taj i takav festival potreban. Neki će, uz već navedene “argumente” reći da je riječ o “snobovskoj” ili barem “elitističkoj” manifestaciji, koja u ovim recesijskim vremenima, ako već i nije nepotrebna, nije ni neophodna. I, na prvi pogled, mogli bi se u takvom razmišljanju naći i nekog smisla – jest, lijepo je u kratkom vremenskom okviru dobiti na okup vrhunske glazbenike koji sviraju vrhunska djela komorne literature, ali, s druge strane, mogu ista ta djela, u širem vremenskom rasponu, svirati i neki manje elitni, ali i dalje kvalitetni glazbenici, uključujući i one domaće. Ovom prilikom stoga treba izdvojiti (barem) jedan koncert koji je ponudio nešto čega u Zagrebu zaista nema i zaista jest korisno, pa i instruktivno. Riječ je o koncertu kojim

je 12. listopada otvoreno ovogodišnje izdanje ZagrebKoma, nazvanom Osam godišnjih doba.

Ideja se može činiti kao tek zgodna marketinška doskočica – Vivaldijeva *Četiri godišnja doba* sučeliti s *Četirima godišnjim dobima u Buenos Airesu* Ástora Piazzolle. (U krajnjoj liniji, nije ZagrebKom prvi, a vjerojatno ne ni posljednji koji se dosjetio te kombinacije). Jednako zgodnom doskočicom može se činiti i ideja da se na mjestima solo violine i tutti violina rotiraju različiti glazbenici, pojavljujući se čas u prvom, čas u drugom planu.

SUSRET S DRUGIM Riječ je, međutim, o smionom eksperimentu – i to ne samo zato što je riječ o glazbenicima koji inače rijetko ili nikad ne nastupaju zajedno. Naime, (redosljedom solističkih nastupa) Stefan Milenković, Vilde Frang, Boris Brovčin i Susanna Yoko Henkel posve su različite umjetničke osobnosti, s različitim glazbeničkim zaledima, različitim temperamentima i različitim interpretacijskim odnosom i prema Vivaldiju i prema Piazzolli. I upravo zato, već u samom startu i organizatorima i pojedinačnim glazbenicima treba čestitati, ako ni na čemu drugom, onda na smjelosti za ulazak u tako riskantan pothvat, koji

je lako mogao dovesti do prave male glazbene katastrofe.

Ali nije. Sinergija četvero violinista – praćenih nekolicinom jednako vrsnih komornih glazbenika – bila je takva da su se različite osobnosti skladno nadopunjavale, pri čemu nijedna od njih nije izgubila ništa od svoje samosvojnosti. Podjednako se tako moglo uživati u pomalo zabavljakoj osobnosti Stefana Milenkovića, suptilnoj unutarnjoj ekspresiji (oksimoron je namjeran!) Vilde Frang, tehničkoj autoritativnosti Borisa Brovčina i profinjenom damskom gardu Susanne Yoko Henkel.

Rezultat je možda (zapravo – sigurno) bio vrlo daleko od suvremenog ideala i povijesne obaviještenosti u Vivaldijevim koncertima, a i od elegancije *novog tanga* u Piazzollinim skladbama. No bez obzira na to, takva koncentracija iskonske muzikalnosti, koja pritom nije samozadovoljna, nego se uvijek iznova nadograđuje u susretu s Drugim, jednostavno ne može rezultirati ničim drugim, doli vrhunskim umjetničkim iskustvom, onkraj svih raznim idejama i/ili ideologijama obojenih glazbenih (i inih) svjetonazora. A tako nešto u Zagrebu se može doživjeti samo na ZagrebKomu – i upravo zato taj festival treba opstati. **E**

DAMIR IMAMOVIĆ

IŠČEPRKATI NOVI ZVUK

SVI MI SVIRAMO IZ NEKE VRSTE MUZIČKOG IDENTITETA. JEDAN DIO TOG IDENTITETA JE NASLJEĐE, A DRUGI JE ONO ŠTO IZBORIMO I OTMEMO, BEZ OBZIRA JE LI TO TRADICIONALNA MUZIKA, POP ILI JAZZ

TRPIMIR MATASOVIĆ

Sa sarajevskim glazbenikom, ponegdje već proglašenim predvodnikom *novog sevdaha*, razgovarali smo uoči zagrebačke koncertne promocije njegova novog projekta *Sevdah takht*, održane u Velikom pogonu Tvornice kulture 20. listopada 2012.

U Zagreb ovaj put dolazite s novim projektom Sevdah Takht – što je u njemu novo u odnosu na vaše prethodne glazbene projekte?

— Nova je ekipa – u Takhtu sviram s Ivanom Mihajlovićem i Nenadom Kovačićem. Po prvi put sam napravio bend u kojem imam klasičnu ritam-sekciju – perkusije i bas. Suprotno onom što su mnogi očekivali, ne radi se o klasičnom konceptu “solo plus ritam-sekcija”, nego o pokušaju da izmaštamo neku novu ritam-sekciju kad je u pitanju balkanska muzika – prije svega sevdah. Nadam se da smo tu, barem kad je u pitanju ono što sam dosad radio, neke stvari malo pomaknuli.

Značenje sevdaha u nazivu projekta je jasno. Takht, međutim, nije (samo) takt. O čemu je riječ?

— Izabrao sam tu riječ jer je ona u starom mediteranskom svijetu uvijek bila ime za male lutajuće bendove koji putuju okolo i sviraju najrazličitije vrste repertoara. Oni imaju i neku vrstu utemeljenja – sviraju određeni repertoar i u njega ubacuju različite utjecaje. Bila mi je želja da budemo bend koji puno putuje, upoznaje različite muzičke svjetove i da pustimo da sve to utječe na repertoar sevdaha. Čak ni mi sami ne dolazimo svi iz svijeta sevdaha. Nenad dolazi iz svijeta nešto drugačije muzike – bavio se i afričkom muzikom, pjevao u alterbendu i ima različite muzičke izraze. Ivan je također svirao jazz, pop i druge vrste muzike. U svemu tome bilo mi je drago iščeprkati što bi mogao biti novi zvuk – naravno, bez bježanja od svih tih utjecaja.

POMAK S MRTVE TOČKE

Kad već govorimo o novom zvuku, u jednom ranijem intervjuu spominjete da vam je cilj “retrasirati sevdah i pretvoriti mahal u ulicu, aveniju i bulevar.” Što ste time htjeli poručiti?

— Mislim da čovjek treba u umjetničkom smislu biti ambiciozan. Što će sve od toga da se desi, ne znam, ali je vrlo važno da ljudi, kad rade muzičke projekte, maštaju – i da uzimaju u obzir ne samo ono što bi sami htjeli da urade, nego i kojem žanru pripadaju i što je ono što nas u identitetskom smislu određuje kao muzičare. Svi mi sviramo iz neke vrste muzičkog identiteta. Jedan dio tog identiteta je nasljeđe – ono što smo jednostavno pokupili odrastajući, uho koje se obrazovalo bez da smo nešto svjesno radili. Drugi dio je ono što izborimo

i otmemo, bez obzira je li to tradicionalna muzika, pop ili jazz.

Otkad sam počeo svirati sevdah, maštam da se taj stari žanr otvori i da se na njemu ponovno ozbiljno radi. Dakle, ne samo ponavljati pjesmice u starim varijantama, nego iskoristiti neke važne stvari u tom žanru, da se to pomakne s mrtve točke na kojoj je stalo pedesetih i šezdesetih godina. U tom smislu, maštam da ta muzika može da se globalizira i pretvori iz malog, lokalnog, simpatičnog repertoara u nešto što bi moglo da komunicira s drugim žanrovima i bude nešto suvremeno. Zato i ideja *takhta*, kao poligona da probamo različite stvari, malog postolja komorne forme koja svašta trpi.

Ono što je karakteristično za sve vaše projekte je da “kopate” vrlo duboko u tradiciju, ne zadržavajući se samo na “općim mjestima” sevdaha. Što ste u svojim istraživanjima otkrili o sevdahu, a da je prethodno bilo nepoznato – ili barem ne općepoznato?

— Prvo, to su pojedine pjesme koje ljudi, iz različitih razloga, već dugo ne sviraju – neke su vrlo opskurne i čudne, pa ne komuniciraju baš najbolje, neke su lascivne i slično. Onda su tu i različiti načini sviranja – tu mislim i na gitaru, koja se igra prilično zaboravljanim i zapostavljenim načinima sviranja saza. Tu su i različiti vokalni mehanizmi, koje su koristili stari pjevači, ali su svi oni u jednom trenutku, kad je sevdah postao pop žanr, svedeni na mali broj efektnih alatki. Bilo mi je drago čuti mnoge od tih verzija prije nego što su postale hitovi, dakle pjesmice od tri minute na pločama koje se prodaju u milijunima primjeraka.

Otkrio sam predivnih stvari. Ima ljudi koji mi zamjeraju da donosim invenciju tamo gdje je ne bi trebalo biti, a često vide invenciju tamo gdje samo ponavljam uzore nekih starih majstora – bukvalno ponovim frazu nekog starog sazlije, a oni misle da je to “jazzy”, zato što to nije onaj sevdah na koji su navikli. A tamo gdje misle da ponavljam stare obrasce zapravo je riječ o inovaciji.

GRADNJA NA PARADOKSALNOSTI

Što – i kako – može sevdah govoriti suvremenoj urbanoj publici, na koju očito primarno ciljate? Često spominjete inovaciju, globalizaciju i komunikativnost...

— Mislim da je to, prije svega, vrsta pažnje koja se toj muzici poklanja kod generacije muzičara kojoj u širem smislu pripadam. U pitanju je i način pažnje koji mi tražimo od publike, pogotovo u vrijeme kad je, uslijed suvremenih medija i načina života, naša pažnja vrlo reducirana i svedena na kratke fragmente – imamo pažnje za pročitati *tweet* ili status na Facebooku, ali je već kod trećeg komentara svima dosadno i idu dalje. Mi sad sjedimo i tražimo od ljudi da nas shvate ozbiljno – da nas čuju ne samo kao “hit”, nego i da slušaju čovjeka koji prenosi neke informacije. A taj prijenos nije nešto što se konzumira u tri minute, nego traje sat i pol

Foto: Amer Kapetanović

do dva, koliko traje koncert. To je, zapravo, paradoksalno i pomalo suludo i ide protiv našeg vremena, jer se insistira na toj pažnji, što mislim da je ključno.

Ima tu i drugih stvari: način na koji sviramo i improviziramo, koliko se prepuštamo povjerenju publike, ali i koliko publika nama vjeruje da će iz nečeg u što smo krenuli izaći nešto muzički smisljeno. To svakako jest neko pomicanje duha vremena.

Već ste spomenuli da u Sevdah Takhtu suradujete s glazbenicima koji imaju različita glazbena zaleda. Koliko je sevdah kompatibilan sa žanrovima kojima su se Nenad Kovačić i Ivan Mihajlović bavili prije suradnje s vama?

— Ivan, s obzirom da je rođen u Kladovu, na granici Srbije i Rumunjske, jako dobro poznaje balkanski repertoar i odavno ga ima i u uhu i u prstima. On na beogradskoj sceni zadnjih desetak godina svira neke vrlo zanimljive stvari, tako da itekako zna o čemu se radi. Nenad je, u perkusionističkom smislu, meni strašno interesantan. Bilo mi je prebanalno ubaciti neke prosječne i uobičajene orijentalne perkusije, nego mi je bilo važno raditi s perkusionistom koji taj ritam ne promatra “svakodnevno” i banalno, nego ima neki *twist* koji je važan. Shvatio sam da je to definitivno njegova zaljubljenost u kulturu i ritmove Afrike, kojima se bavi dugo vremena. Već mi je Bojan Zulfikarpašić, na pet-šest koncerata koje smo radili zajedno, pokazao kako balkanske ritmove tretirati kao afričke i obratno. Recimo, igrao se pulsacijama koje su balkanske, a aranžirao ih je na način afričkih ritmova. To mi je bilo vrlo inspirativno i osjetio sam svirajući s Nenadom da je to pravac koji bi se mogao itekako magično iskoristiti.

Ivan je kao basist došao u paradoksalnu poziciju da smo ga smjestili u muziku koja je bazirana na melodiji i ritmu, a da od njega koji svira bas, instrument koji je proizišao isključivo iz jedne harmonijske tradicije, tražimo da dođe u tradiciju koja bas ne poznaje. Mislim da smo na toj paradoksalnosti izgradili bend.

RAT S BANALNIM NUSPOJAVAMA UMJETNOSTI

Glazba koju izvodite je više-manje “intimnog” karaktera i kao takva najprimjernija manjim klupskim prostorima; ipak, zagrebačku promociju pripremate u Velikom pogonu Tvornice kulture, već je objavljen i lijepo opremljen CD, lansiran je i jedan očito komercijalni spot. I opet – koliko je to kompatibilno s glazbom koju stvarate?

— Mislim da čitav taj “industrijski” okvir koji se slaže oko određenog muzičkog izraza tek treba da pomogne tom izrazu da dođe do publike. Meni je sasvim OK, pa čak i jako simpatično, da stvari koje nisu za neku pop promociju imaju baš takvu promociju – recimo, kad vidim da je Paco de Lucia na svim *billboardima* u gradu u kojem svira. To mi je magično, jer taj čovjek svira nešto što suštinski nije pop. Uz pravu promociju, i ta kapitalistička marketinška mašinerija može biti iskorištena da se naprave dobre stvari. Putujući i svirajući s muzičarima različite projekte, shvatio sam da je umjetnost kao sredstvo izražaja toliko fragilna u ovom svijetu, da mora da vodi rat da bi došla do pažnje publike. Taj rat vodi s nekim često vrlo banalnim nuspojavama umjetnosti – od budalastih sapunica do muzike za reklame, pop hitića i sličnih gluposti – pa joj je svaka pomoć dobro došla. Kao i svaki muzičar, i ja sam u početku bio prilično stidljiv, ali u jednom momentu shvatiš da je način na koji se živi taj – to je ono što želim da radim, pa makar to značilo da moram potpisivati CD-e.

Cilj opravdava sredstvo?

— Da – pogotovo ako to sredstvo ne potkopava cilj. Bilo bi glupo sada napraviti turbofolk spot za ovo što radim, ali neki spot koji bi komunicirao sa širim krugovima publike – nemam apsolutno ništa protiv toga. ■

Razgovor je djelomično emitiran u emisiji *U dosluhu* na Prvom programu Hrvatskog radija 19. listopada 2012.

LENJINOVE FORMULE ZA REVOLUCIONARNU PARTIJU

DRUGI DIO TEKSTA O KONCEPTU I ULOZI KOMUNISTIČKE PARTIJE: PRETPOVIJEST I DOBA OKTOBARSKJE REVOLUCIJE (ESEJ IZ POLITIČKE EPISTEMOLOGIJE)

DARKO SUVIN

Nitko ne želi danas spominjati zabranjeni pojam "partija": ...u doba uglavnom anarhističke političke atmosfere (u tehničkom smislu toga pojma), nije ugodno razmišljati o organizaciji, a kamoli o institucijama.
— F. Jameson, 2007.

Marxovu optimističnu pretpostavku o skoroj fuziji društvenoga bića plebejaca i njihove svijesti osujetile su nove okolnosti omasovljenog imperijalizma s tehnološki unaprijeđenim oružanim snagama, kapilarnim kulturološkim pranjem mozga i obuhvatnim usložnjavanjem (veličinom i organiziranosti) društva. Ključno organizaciono posredovanje postajalo je nužno za plebejsku pobjedu; to se najbolje vidjelo u slučaju iskvarenih imperija poput ruskoga, kojim se više vladalo prisilom negoli aktivnim pristankom, gdje je sveobuhvatna revolucija bila jedina plebejska i demokratska alternativa. Ono je snažno, valja reći genijalno, prikazano u teorijama o revolucionarnoj partiji V. I. Uljanova-Lenjina. Što da se radi iz 1902. početak je njegovog doživotnog usredotočenja na ključni mehanizam organizacije avangardne partije (usp. Lih 207-08, 473, 556, i dalje; takođe Molyneux 36-71 i 83-95, Johnstone, "Strumento"); u toj prvoj verziji, trebala je to biti čelična organizacija profesionalnih ilegalnih "kadrova" koji će usmjeravati radničku pobunu. Međutim, nakon 1905., kad je svoje rano mišljenje o subalternoj psihologiji radnika zamijenio divljenjem prema njihovoj buntovnoj gorljivosti, smatrao je kadrovsku varijantu zastarjelom kad je partija legalna, te je toplo zagovarao demokratski otvorenu strukturu, uz izbore svih organa odozdo prema gore i proporcionalnu zastupljenost na godišnjim skupštinama (vidjeti npr. njegovu "Reorganizacija partije", CW 10: 29-39). Lenjinov središnji *novum* aktivističke partije kao operativne poluge za pripremu i usmjeravanje revolucije, a nakon toga za njenu obranu i razvoj, radikalno je smijenio optimizam Marxa i Engelsa o industrijskim radnicima kao sudbinski predodređenoj klasi koja će provesti emancipaciju. Snažno je naglasio pitanje odnosa organizirane avangarde i proletarijata (u širem smislu), koje i danas ostaje nerazriješeni problem u marksističkoj tradiciji.

Kulminacija političkog utopizma u 20. stoljeću bila je Lenjinova (nedovršena) knjižica iz 1917., *Država i revolucija*, napisana pod dvojnim utjecajem kako barskog Svjetskog rata i uništenja mirnih emancipacijskih horizonata tako i piščevog kvalitativnog skoka u razumijevanju Hegelove dijalektike, otkuda je heretički zaključio da je revolucija u Rusiji mogućnost i nužnost. Strogo u skladu s Marxom nakon 1871., njegov pristup pretpostavlja potpunu strukturaciju odozdo prema gore – npr. republiku federativnih sovjeta (višestruka) i opću civilnu miliciju umjesto vojske i policije – za buduće proletersko društvo, u kojem će vladati gigantski razvoj proizvodnje i "veliko obilje političkih oblika", s državom koja nije dominantan aparat i

podređenošću partije kao odgajatelja prema takvim povijesnim klasnim ciljevima. Ovaj je projekt ostao "neiskusani komunizam" (Cortesi 224-25 i 227, i usp. cijelo poglavlje 224-35), "koji zamišlja ne samo oslobađanje radnika od šefova i podčinjenih od fetiša sistema, nego oslobađanje naroda od države" (ibidem 235). Torpedirali su ga divljački rat i ekonomski kaos.

NASILJE KOJE ĆE OKONČATI SVAKO NASILJE Nakon užasnih masovnih pokolja – uglavnom proletera – u (Prvom) svjetskom ratu, oslabio je značaj sigurnosti kakvu su za viši sloj industrijskih radnika i za vlastiti aparat ostvarile neke socijaldemokratske partije u vrijeme europskog mira 1817.–1914. Boljševici i mnogi drugi zaključili su da, ako sve "civilizirane" vlade i vladari mogu istrijebiti milijune i osakatiti još mnogo više ljudi sve u ime moći i profita, onda socijalisti (koji će se uskoro prozvati komunistima) ne mogu uzmaknuti i moraju biti spremni prinijeti svaku žrtvu za oslobođenje čovječanstva od takve ludosti, i to nasiljem koje će okončati svako nasilje. Marxova kanonska "diktatura proletarijata", s pojmom iz latinske povijesti u značenju vlasti na ograničeno vrijeme, značila je za Lenjina neograničenu moć zasnovanu kao i obično na konačnoj prijetnji nasiljem – a Weber se slagao, vidjeti *Politik* 8-9 i 55-57 – ali strogo nasiljem velike većine protiv tlačitelja (Balibar 250-53). "Sastavnice modernog političkog života", istaknuo je neustrašeno Michels, "u latentnom su ratnom stanju. Moderna partija je... *borbena organizacija*." Zato mora biti brza, disciplinirana i hijerarhijska, ukoliko: centralizirana i do određene mjere vezana za očigledne vođe ili "cezarizam" (38-39). Stoga nužno izlučuje elitu, koja pak, da bude sigurna, mora za sebe vezati što više ljudi ideološki, pa čak i financijski. Baš kao u državi i u oružanim snagama, posredovanje između vojnika i oficira u partiji neizbježno zameće upravu ili birokraciju nižih oficira i podoficira (164); Michels je ukazao na europsku socijaldemokraciju i njezinu primjenu njemačku partiju poslije 1872. kao otjelovljenje "željeznog zakona" oligarhije unatoč iskrenim izvornim emancipacijskim korijenima. U stvari, "svaka stvarna organizacija u modernom industrijskom društvu uglavnom je u određenoj mjeri birokratizirana": oscilira između neučinkovite neograničene slobode i okostalosti (Hobsbawm, *Revolutionaries* 54-55). Lenjinova partija bila je jedina obučena za revolucionarnu vlast, i postala je putokaz za veliki dio radikala svijeta (vidjeti Lukács, *Lenin* 26-32, 86-87, i dalje).

Nakon građanskog rata u Rusiji 1918.–21., podstaknutog izdašnim financiranjem "bijelih" sa strane SAD, Francuza i Britanaca, "ne samo što je ekonomija države bilo u kaosu, nego su gradovi ostali bez stanovništva, buržoazija je uništena... dok su promicanje smrti i deklasiranje uništili gotovo polovicu stručne radne snage"; na oko 2,7 milijuna mrtvih u Svjetskom ratu došao jednak broj mrtvih u Građanskom ratu, uz materijalno razaranje golemih razmjera (Cortesi 771-72). Izvorni utopijski

komunizam Lenjinove *Države i revolucije* i čitav pothvat proleterske demokracije nužno su nestali s horizonta iscrpljenih pobjednika. Istina, broj članova boljševičke partije porastao je od 250000 neposredno nakon listopada 1917. i 620000 iz ožujka 1920. na milijun članova 1927., ali to je takođe značilo "invaziju politički nepismene mase i utapanje politički i ideološkiiskusne elite u grubosti mase" (Lewin, "Alle prese" 18, i vidjeti Bettelheim 1: 292-328). Jaz između gore i dolje, vladara i proletera, postao je ogroman, nasilje i korupcija postali su uobičajeni u rastućoj birokraciji protiv koje je Lenjin vodio gubitničku bitku (usp. Suvin "Birokracija"). Partija se nerazdvojivo ispreplela s Državom, a vladala je odozdo prema dolje.

DEMOKRATSKI CENTRALIZAM POSTAJE BIROKRATSKI CENTRALIZAM

Ukratko, Lenjin se uporno držao binarnog koncepta "sovjeti plus partija", ili demokracija plus diktatorska vlast u izvanrednim situacijama – koje su mu trajale od 1918. do kraja života; kad bi ga omeo konzervativizam partijskih profesionalaca, kao sredinom 1917., zaobilazio ih je i okretao se radnicima. Međutim, kao svi veliki organizatori, bio je na vlasti prisiljen naglasiti ovu drugu komponentu. Jedan pol Lenjinovog marksizma je "fordistički", odnosno konstruktivistički, i ustvari produktivistički (usp. Sirianni 245ff.), po modelu goleme tvornice ili gradilišta gdje igru mora voditi nadzornik radova. Ipak, njegov "demokratski centralizam" kolektivnoj volji elektivne elite dodaje plan koji proizlazi iz otvorene rasprave odozdo i može se mijenjati kroz tu raspravu (usp. Bourdet 78-123, Harding 186-89). Lenjinov izvorni, iskreno demokratski centralizam u praksi se sve više pretvarao samo u birokratski centralizam – najprije Komunističke partije u cjelini, a zatim, nakon 1921., sve više njenog Centralnog komiteta i Sekretarijata; da bi se na kraju, nakon 1927., pretvorio u potpunu autokraciju Staljina, Cara Kobe Groznog: trajnu, premda licemjerno nikad proglašenu, autokratsko-policijsku diktaturu. To je bila jedna od žrtava prinesena Željeznom dobu i u Željezno doba.

Ne mogu ovdje ulaziti u uravnoteženi prikaz Lenjinovog stajališta. Jedna je ne pretjerano marksistička profesorica s Harvarda nazvala lenjinistički oblik partije "krucijalnim svjetsko-povijesnim prodorom" prisposobivim s Industrijskom Revolucijom (Skocpol 24). Možda će biti dovoljno spomenuti kako je jedan, a možda i glavni, nedostatak lenjinističke prakse (korijenje dijelom vuče iz marksističkog trijumfalizma koji je i sâm dijelio) činjenica da nije promislila zbivanja u godinama i desetljećima nakon preuzimanja vlasti – dugoročnu "teoriju revolucije" na temu klasa, a ne političke prethodnice (Rossanda 226). Iz toga je proizašlo nedijalektičko nijekanje potrebe svakog društva da otvoreno izražava i rješava svoje neizbježne sukobe, što ju obično zovemo politika, a uključuje pluralnost kolektivnih subjekata uz nužno jamstvo jednakih uvjeta za učestvovanje, u

granicama određenog ustavnog projekta. To nijekanje bilo je sasvim u suprotnosti sa sjajnim horizontima iz *Države i revolucije*, Lenjinovom odvažnom i radikalnom strijelom moći odapetom iz radničkih masa koja dokida državni aparat. Međutim, kako je i sam bio zbog borbe za goli život prisiljen ustajati na izgradnji jakog državnog aparata, njegov se najdalji horizont idealne komunističke politike izravne demokracije obično zaboravlja (Rusija nije imala tradiciju asocijativne demokracije osim seljačkog *mira*, i Lenjin ju je potcijenio).

Raymond Williams jednom je napisao tragediju o Staljinu. Njezina prava tema ustvari je Lenjin. ■

S engleskoga prevela Marija Mrčela. Treći dio teksta donosimo u sljedećem broju.

Citirana djela:
Vidjeti: Lukács i Molyneux u Poglavlju 1, Rossanda u Poglavlju 3.
Balibar, Étienne. *Sur la dictature du prolétariat*. Pariz: Maspéro, 1976.
Barfield, Rodney. "Lenin's Utopianism: *State & Revolution*." *Slavic R* 30.1 (March 1971): 45-56.
Bettelheim, Charles. *Class Struggles in the USSR*, 2 sv. Pr. B. Pearce. Hassocks: Harvester P, 1976. i 1978.
Bourdet, Yvon. *La délivrance de Prométhée*. Paris: anthropos, 1970.
Cortesi, Luigi. *Storia del comunismo da utopia al Terzidoro sovietico*. Roma: manifestolibri, 2010.
Harding, Neil. *Leninism*. Durham: Duke UP, 1996.
Hobsbawm, Eric. *Revolutionaries*. London: Abacus, 2008.
Jameson, Fredric. "Lenin and Revisionism", u: Budgen, Sebastian, i dr. ur. *Lenin Reloaded*. Durham & London: Duke UP, 2007, 59-73.
Johnstone, Monty. "Uno strumento politico di tipo nuovo: il partito leninista d'avanguardia", u: E.J. Hobsbawm i dr., *Storia del marxismo*, Sv. 3.1. Pr. E. Basaglia, Torino: Einaudi, 1980., 300-28.
Lenin, V.I. *Collected Works*, 4. izd. Moskva: FLPH, 1960.-1970. [citirano kao CW].
Lewin, Moshe. "Alle prese con lo stalinismo", u: E.J. Hobsbawm i dr., *Storia del marxismo*, sv. 3.2. Pr. E. Basaglia, Torino: Einaudi, 1981., 3-39.
Lih, Lars T. *Lenin Rediscovered*. Leiden & Boston: Brill, 2006.
Lukács, Georg. *Lenin: A Study on the Unity of His Thought*. Cambridge MA: MIT P, 1974. [orig. 1924].
Michels, Robert. *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, 2. izd. Ed. W. Conze. Stuttgart: Kröner, 1957. [orig. 1925].
Sirianni, Carmen. *Workers' Control and Socialist Democracy*. London: Verso, 1982.
Skocpol, Theda. *States and Social Revolutions: A Comparison of France, Russia, and China*. New York: Cambridge UP, 2007.
Suvin, Darko. "Bureaucracy: A Term and Concept in the Socialist Discourse about State Power (Before 1941)". *Croatian Political Science R* 47-5 (2012): 193-214.
Weber, Max. *Politik als Beruf*, 4e Auflage. Berlin: Duncker & Humblot, 1964. [orig. 1919].

KVALIFIKACIJE ZA UMJETNOST

U JEKU RAPRAVA O TOME KAKVE KVALIFIKACIJE U HRVATSKOJ TREBAMO IMATI ZA NASTAVU SUVREMENOG PLESA U RIJECI TE JE LI ŠEPAROVIĆEVA GENERACIJA 55+ I NA KOJI NAČIN POMAKLA IZVEDBENE KOMPETENCIJE GRAĐANSKE PUBLIKE, PRILAŽEMO MALO RAZMIŠLJANJE NA TEMU “ŠTO NAS ČINI UMJETNICIMA”

NATAŠA GOVEDIĆ

Jedno kratko vrijeme sam, nažalost, prekinuo svoju edukaciju. Bilo je to tijekom godina koje sam proveo u školi.
— Winston Churchill

Posljednjih tjedana hrvatsku nezavisnu te posebno plesnu scenu zaokuplja izvedba retoričkog linča koji je za svoju riječku kolegicu Milu Čuljak na internetskom portalu (<http://www.dayline>) precizno organizirao i napisao Zvonimir Peranić. U navedenom tekstu, zbog kojeg se već oglasila i središnja strukovna organizacija plesača ili UPUH, osuđujući zlonamjerne dezinformacije i neetičko ponašanje koje Peranić plasira pod činjenice, najzanimljivija je ona dimenzija javnog progona koja inzistira na tome da za poduku djece umjetnosti plesa treba imati *propisane kvalifikacije*. Kakve? Zakonske, naravno. Pa nije li već i optužnica koja je ubila Sokrata inzistirala na tome da filozof *kvari djecu* i pri tom nema potrebne zakonske kvalifikacije?! Pred nama je, dakle, veoma arhaična vrsta progona, koja tvrdi da se umjetničke kvalifikacije dostižu isključivo formalnim diplomama, bolje rečeno završenim srednjim školama umjetničkostrukovnog usmjerenja. Peranić kao profesor fizike, kolumnist, osnivač teatra Rubikon i diplomant Moving Academy for Performing Arts (dakle osoba prilično širokog spektra interesa) *zgraža se* jer njegova kolegica Mila Čuljak, inače koreografinja i plesačica s petnaest godina autorskog iskustva te magistrica *iste te* Moving Academy for Performing Arts, “nema propisane” srednjoškolske kvalifikacije za rad u Osnovnoj školi za klasični balet i suvremeni ples pri Osnovnoj školi Vežica. Peranić ne spominje mogućnost da je kolegica Čuljak eventualno *prekvalificirana* za svoj posao, niti istražuje njezin (nemali) pedagoški kapacitet u prijašnjem radu s djecom. Ne. On jednostavno nastupa pod maskom birokratskog isljednika, bolje rečeno progonitelja, kome je citirano slovo zakona na prvom mjestu, a jako je zabrinut i za sitnu dječicu koja bi mogla nastradati pod utjecajem “nekvalificiranih” nastavnika.

BIROKRACIJA VS. UMJETNOST Čitajući Peranićev pristup kvalifikacijama za podučavanje umjetnosti, barem kako je izložen u infamacijskom tekstu, pomislili biste da Woody Allen, svakako čovjek bez ikakve *zakonski verificirane* diplome, nikada ne bi smio snimati filmove ili recimo govoriti studentima o filmu. Bob Dylan, također kao osoba bez diplome, ne bi se mogla smatrati ni glazbeno, pa onda sigurno ni pedagoški kvalificiranom radnom snagom. Kad bolje promislimo, ni Hans Christian Andersen nikada nije smio pisati bajke: ipak je čovjek prekinuo formalno školovanje zbog teških životnih uvjeta, što je sve skupa sigurno *loše utjecalo* na milijunsku publiku njegovih dječjih čitatelja. Louisa Armstronga ne bismo smjeli smatrati kompetentnim za sviranje, pjevanje ili komponiranje, opet iz istih razloga: nije završio *ni srednju školu*. Ni Django Reinhardt nikako ne bi dobio Peranićevu dozvolu da vas poučava gitaru na honorarnim školskim klasevima, a kamoli unutar verificiranog školskog programa. Jane Austin, koja se od 11. godine školovala u vlastitom domu i tako propustila sve užitke i užase institucionalne edukacije, ne bi smjela ni prismrditi vodstvu kakvog tečaja kreativnog pisanja. Miroslav Krleža i ruski nobelovac Josif Brodski, budući su bili veoma loši učenici i trajni autodidakti bez sveučilišne diplome, ne bi mogli ni sanjati o predavačkim karijerama u Peranićevoj Hrvatskoj (premda je recimo jedno od najprestižnijih američkih sveučilišta, Yale, smatralo Josifa Brodskog sasvim dostatno kvalificiranim za dugotrajni rad sa studentima – i to, zamislite, na osnovu njegovih zbirki poezije, eseja i prijevoda). Pa i jedna od najslavnijih koreografinja i plesačica XX. stoljeća, Anne

Teresa de Keersmaeker, završila je, avaj, srednju *glazbenu* školu s glavnim instrumentom *flaute*, a počela je plesati tek u sedamnaestoj godini. Fantastična karijera koja je uslijedila, bojim se, nije posljedica adekvatnih zakonskih kvalifikacija. Štoviše, Anne Teresa de Keersmaeker nikako ne bi mogla držati nastavu suvremenog plesa u Rijeci, jer, vjerovali ili ne, nema završenu adekvatnu srednju plesnu školu, primjerice – “Anu Maletić”! Kako Peraniću umjetničko iskustvo ne igra bitnu ulogu u određivanju kvalifikacijskih dometa, ni najveća reformatorica školstva, Maria Montessori, po istoj logici nikada ne bi smjela raditi s djecom predškolske i školske dobi, jer je, zamislite i odmah se propisno zgražajte, s odličjima diplomirala medicinu, a ne Učiteljski fakultet onodobne Italije! Mislim da ne treba nastaviti s nizanjem živopisnih primjera. Jasno je da se kvalifikacija za umjetnost dobiva umjetničkim radom, zbog čega plesna struka i jest zaštitila Milu Čuljak, kao što se i pedagoška kvaliteta stječe posvećenim radom s djecom, o čemu su dostatno javno posvjedočili roditelji djece s kojima je Mila Čuljak radila, kao i institucije s kojima je surađivala. No ono što je veoma zanimljivo u čitavoj situaciji prozivke kvalifikacija vezano je za manipulativne aspekte *strukovne korektnosti*, prema kojima navodno “sve stoji u zakonu”. Pri tom su hrvatski zakoni takvi da se čitavom nizu domaćih umjetnika plesnog i uopće izvedbenog usmjerenja nikada nisu nostrificirale sveučilišne, visokoškolske diplome koje su stekli diljem europskih akademskih prijestolnica, ponajprije zato što domaći sustav verificiranja umjetničkog školovanja u inozemstvu još uvijek nije usklađen s međunarodnim standardima. I nitko nikada ne progona administrativne ni zakonodavne instance koje o sudbini umjetnika odlučuju kao da je u pitanju rasprodaja na zelenoj tržnici: ovu akademiju ćemo priznati (jer je na “našem popisu”), a ovu nećemo. Potom i zato što diljem Europe postoje ogromna neslaganja oko toga kako provoditi i kojim titulama ovjenčati umjetničku nastavu, zbog čega neke od najuglednijih performativnih i plesnih škola *nisu* potpisale Bolonjsku deklaraciju, proglašivši njezinu ideologiju i administraciju promašenima, kao i zahtijevajući od svojih studenata da ne igraju po pravilima nestručne birokracije.

ČITAJUĆI PERANIĆEV PRISTUP KVALIFIKACIJAMA ZA PODUČAVANJE UMJETNOSTI, BAREM KAKO JE IZLOŽEN U INFAMACIJSKOM TEKSTU PROTIV MILE ČULJAK, POMISLILI BISTE DA WOODY ALLEN, SVAKAKO ČOVJEK BEZ IKAKVE ZAKONSKI VERIFICIRANE DIPLOME, NIKAD NE BI SMIO SNIMATI FILMOVE ILI RECIMO GOVORITI STUDENTIMA O FILMU

PROVJERE IZVOĐAČA U mnogim žanrovima suvremenog teatra umjetnike zanima suradnja s građanima koji zasigurno nemaju umjetničkih kvalifikacija, ali donose na scenu i veoma specifično znanje i nadasve vrijedno životno iskustvo. Primjerice, u recentnom Šeparovićevu projektu 55+ sudjelovale su 44 osobe od kojih je samo jedna (Žarko Potočnjak) imala prethodno glumačko iskustvo. Upoznali smo ljude vrlo jakih osobnosti i dramatičnih sudbina, doduše dramaturški i redateljski vodene tako da se nitko od njih nije posebno isticao ili individualizirao, ali svakako sposobne (pogotovo u prvom dijelu predstave) izazvati jake empatijske reakcije gledatelja, što nije česti slučaj u profesionalnom teatru.

Kad bismo se služili Peranićevom logikom, nikada ne bismo mogli zamisliti da javni prostor, otvoren burnim kritikama i bezbrojnim evaluacijskim protokolima, sigurno

**I STAV I STIL ODREĐUJU
KOLIKO STE KVALIFICIRANI
ZA ŽIŽU JAVNOSTI, PRI ČEMU
UMJETNIKE OD FORMATA
NIKADA NE KONTROLIRA
NI DIPLOMA V ŽEPU NI
JAVNA DOPADLJIVOST, NEGO
SPOSOBNOST ZADRŽAVANJA
UNUTARNJEG KOMPASA
NA KAZALJKAMA KOJE SU
PODEŠENE U SMJERU ŠTO JE
VEĆE MOGUĆE ZAHTJEVNOSTI**

ima načina sankcionirati javne izvedbe mimo sustava "zakonskih pravila i ograničenja". Javni je prostor, naime, dovoljno velik da primi *bilo koju osobu* koja može izdržati prilično nesmiljen test javne provjere njezine spremnosti na izvedbu. Pratimo li što se događa sa zvijezdama pojedinih reality-show programa, vidjet ćemo da mnoge od njih jednostavno vrlo brzo padnu u medijski zaborav, čime ih je, dakle, sankcionirala sama javnost (a ne Zakon o umjetničkoj djelatnosti). A javnost ih je sankcionirala jer joj nisu imali za ponuditi ništa više od jednokratnog sudjelovanja u televizijskom eksperimentu. Nakon što je Severina (vrlo uspješno) nastupila kao barunica Castelli u predstavi Branka Brezovca, njezina se karijera *nije* okrenula kazalištu. I svi su ogorčeni glasovi njezinih glumačkih kolegica sa završenom Akademijom, uzrujanih jer im je *jedna pjevačica* stupila u "sveti prostor" pozornice, ponovno dovodeći u pitanje ideju kvalificiranosti za umjetnost, bili posve suvišni. Severina je nesumnjivo sama shvatila da kazalište zahtijeva

još neke kompetencije osim onih kojima raspolaže. Pitam se misle li u ovom trenutku i glumci Zagrebačkog kazališta mladih, koji u projektu *Žuta crta* sviraju i pjevaju, kako im ne bi škodila dodatna edukacija iz spomenutih glazbenih disciplina. Posebno ako se muziciranjem kane baviti u projektima koji tek nadolaze.

KOHABITACIJE Bez šale: sama zona kreativnosti (one komercijalne i one nekomercijalne) obilježena je tipovima autorstva koji u *pravilu* spajaju dotad nespojive discipline. Ista osoba zbilja može biti i profesor fizike i kazalištarac i još mnogo toga. Prekršene granice kompetencija međusobno se osnažuju i nadopunjuju. I kojim god se policijskim metodama nastojalo uvjeriti građane da *ne smiju* biti umjetnici ("nisu kvalificirani!") ili umjetnike da im se treba živo fućkati za građanska prava i obaveze ("kula bjelokosna ima stotruko blindirana vrata prema narodnim masama!"), rezultat je bio isti: nije uspjelo. Izgleda da u svakoj osobi kohabitiraju i umjetnik i građanin, stilski i politički *slobodar*, za što nemamo preciznu zakonsku formulaciju.

Druga je stvar koliko će daleko u svojoj javnoj slobodi otići građanin ako je poziciju umjetnika odabrao/odabrala samo "privremeno". O tome dostatno svjedoči drugi dio Šeparovićeve predstave 55+, iz kojeg možemo naučiti da ljudima nije dovoljno dati pravo glasa da bi govorili artikulirano ili nastupili odgovorno prema samome jeziku i logici javnog nastupa. Dapače, ako u prvom dijelu projekta 55+ susrećemo izvođače koji nam se predstavljaju nekim fragmentom svog privatnog života (odgovarajući na pitanja "kakvu smrt biste željeli" i "što je bila najvažnija minuta vašeg života"), u drugom dijelu predstave pratimo njihovu sposobnost političkog nastupa za javnom govornicom, s jasnom paralelom prema povijesnoj činjenici da je za *istom* tom govornicom u Linsinskom oformljeno stranačko tijelo Hrvatske demokratske zajednice ranih devedesetih godina. Kohabitacija građanskog tijela unutar prostora stranačke *utrobe sistema* pokazuje se prilično mlakom i dekoncentriranom: odjednom postajemo svjesni da građani ne samo što nisu glumci, nego nisu ni politički performer. Jer Šeparovićevi se izvođači svojoj publici prvenstveno imaju potrebu jadatai, požaliti, govoriti iz pozicije žrtve, a ne iz perspektive nekoga tko zna što bi učinio s javnom moći. Citiram iz predstave: *Seremo, sjedimo pred televizijom i kukamo. Vrhunac naše političke aktivacije je gledanje sva tri dnevnik. Mi ne izlazimo na cestu protestirati. Ili: Mi smo zbunjena i prestrašena generacija. Bojimo se kad pričamo o politici. Ili: Sramota nas je zbog onih koji kopaju po kantama. Pa nismo baš takva sirotinja*. Premda je sigurno u pitanju neka mjera iskrenosti, ove ispovjedi na različite se načine urušavaju same u sebe, ne uspostavljajući ni "zajedničku frontu" ni novi jezik političke kritike generacije koja ga izriče. Zašto je tome tako?

SS (STAV I STIL) SPREMA Za profesionalnog je javnog autora (ne govorim sad o *svima zaposlenima u inim umjetničkim institucijama*, niti o svima koji su završili ove ili one umjetničke akademije), dakle za svaku je osobu koja na sebe preuzima rizik samomotiviranog stvaralaštva

i javnog nastupa, bez obzira na to što je formalno završila i nezavršila, od prijeporne važnosti da si postavi ciljeve koji nadmašuju i terapiju i zabavu. Jedan od razloga zašto je Siniša Labrović među najprovokativnijim hrvatskim autorima performansa ter vizualnih umjetnosti (inače, Labrović nije završio nikakve Izvedbene studije ni Likovnu akademiju, već Filozofski fakultet) nedvojbeno ima veze s načinom na koji od sebe i od svoje publike zahtijeva stav koji nadmašuje svakidašnju jadikovku. I stav i stil određuju koliko ste kvalificirani za žižu javnosti, u čemu umjetnike od formata nikada ne kontrolira ni javna dopadljivost ni diploma *v žepu*, nego sposobnost zadržavanja unutarnjeg kompasa na kazaljka koje su podešene u smjeru što je veće moguće zahtjevnosti. Zbog toga je veoma teško iz godinama povučeni građana "izmamiti" njihove pune stvaralačke potencijale: za to nam treba nemali broj godina koračanja u novom smjeru, kao i pristanak istih na upornost u ogoljivanju i samoogoljivanju, što zna svatko tko se ikada pokušao baviti umjetnošću i na koncu zaključio da je to *IPAK malo previše naporno*. Pa iako nas popularna psihologija stalno nastoji uvjeriti da u svakom konobaru čuči vrstan baletan i da u svakoj bankovnoj službenici spava pjevačka diva, istina je da se stjecanje izvedbenog iskustva ne može obaviti u svojoj sobi, s glavom punom autogenog treninga i nula praktičnog iskušavanja umjetničkih materijala, već samo i isključivo u kontaktu s drugim ljudima, na dramatičnom testu *kontaktne odgovornosti* i kontaktne otvorenosti. *A trajati* u javnosti, e to je već program u čijoj su se provedbi skršile autorske osobnosti za koje se činilo da imaju i snagu i smisao za humor i ogroman umjetnički talent.

SLIČNOST PEDAGOGIJE I UMJETNOSTI No razlog zašto je Peranićev tekst toliko uzrujao brojne domaće umjetnike ne proizlazi samo iz lakoće manipuliranja ideologijom kvalifikacije ili pokušajem da se kolegici doslovce oduzme posao, nego i iz činjenice da u svim vstama stvaralaštva, baš kao i u pedagogiji, osoba od koje želimo učiti mora na različite načine biti i nekonvencionalna i neumorna u svojoj autorskoj strasti i dubinski otvorena generalnom stresu ljudskog zajedništva, a ne *verificirana diplomom*. Ne postoji diploma koja može ovjeriti onu krucijalnu dimenziju liječničke izvedbe koja će vam zbilja pomoći u trenutku kad saznajete od čega bolujete. Ali svakako postoje liječnici (baš kao i umjetnici, baš kao i pedagozi) koji će u tom trenutku učiniti nešto potpuno izvanserijsko, što će vam možda spasiti život. To ne znači da nije iznimno vrijedno studirati medicinu ili ples ili pedagoške umjetnosti. To samo znači da sve koji se zaista pasionirano bave navedenim profesijama stvarno vrijeda kad se majstoricama i majstorima izvedbe prigovara jer nisu prošli kroz "usko grlo" nekog formalnog edukacijskog sustava, premda ih je verificirala i stalno ih iznova ovjerava javnost njihova posla. Vrijeme je da citiramo Marka Twaina, genijalnog pisca koji je prekinuo školovanje u dvanaestoj godini: "Nemojte nikada dozvoliti da vas formalno školovanje ometa u neprestanoj samoedukaciji". Čak i osnovnoškolska djeca nižih razreda, duboko traumatizirana iskustvom nastave kao jadne birokracije znanja u Hrvatskoj, razumiju slikovnicu Dr. Seussa (koji naravno nije bio nikakav doktor, ali zezao se se s titulama), a u kojoj je nenadmašno zapisano: "Nema kraja tome što ćeš sve na svijetu otkriti, ovisno o tome koliko ćeš se daleko od pješačke zebre usuditi kročiti."

Nije li ovo posljednje najbolja kvalifikacija za umjetnost? ■

ONI DRUGI ŠPIJUNI

ZABAVNE AVANTURE ŠPIJUNA S MISTERIOZNIJE STRANE ZAVJESE: NE ZNA SE GDJE ZAVRŠAVA ŠPIJUNAŽA, A GDJE POČINJE VOAJERIZAM

TOM PALINIĆ

Celuloidna zavjesa: ciklus špijunskog filma u sklopu 10. Zagreb Film Festivala

Celuloidna zavjesa: ciklus špijunskog filma program je europskog špijunskog filma nastalog u razdoblju od 1960. do 1974. godine s obje strane Zida. Selektori Oliver Baumgartner i Nikolaj Nikitin u proteklih su nekoliko godina obilazili filmske arhive kako bi europskim kinodvoranama i specijaliziranim festivalima omogućili prikazivanje rjede viđenih naslova. Zagrebački gost i ujedno selektor programa na ZFF-u, Baumgartner, dugogodišnji je suradnik Berlinalea i njegova Kampusa za mlade talente. Kriterij odabira filmova bio je dualnost tematike ovog žanra filma, odnosno podjela na "nas" i "njih", kako u filmskom, tako i u ideološkom smislu. Selekcija je obuhvatila radove iz Istočne i Zapadne Njemačke, Mađarske, Rumunjske i Bugarske.

ZAPADNI MABUSE Program je otvoren projekcijom posljednjeg filma Fritza Langa, ujedno i najznačajnijeg redateljskog imena ovoga ciklusa, *Tisuću očiju dr. Mabusea* iz 1960. godine. Lang je trećom inkarnacijom dijaboličnog doktora uspio objединiti elemente *noir*-filma, trilera, krimića i špijunskog filma, koketirajući s elementima okultnog. No umjesto da se izravno obračuna s događajima i prilikama koje su se upravo odvijale u njegovu dvorištu, Lang je odlučio pozabaviti se idejom voajerizma, efektно se nadovezujući na velikobratski koncept tada star tek jedno desetljeće. Mabuseove oči tako su u sveprisutnim kamerama utjelovljenje mračnih želja nekih pojedinaca, ali i vladajućih struktura, koji zadiranjem u tuđu intimu zatamljuju nezadovoljstvo svojom te time stječu kontrolu nad životima drugih. Ne zna se gdje završava špijunaža, a gdje počinje voajerizam. U političkome pak kontekstu godina produkcije filma indikativna je za nadolazeću hladnoratovsku paranoju i nevjericu poslijeratne Njemačke. Podjela je vidljiva u obrisima – od predvorja zloknog hotela Luxor ispred kojeg životari narod željan spektakla, do njegova živopisnog bara u kojem inspektori čavrljaju s osumnjčenicima i gangsterskih mercedesa koji gutaju poderane, tenkovima izrovane autoceste. Komentar se ipak nazire u Mabuseovu nastojanju da uništi postojeći sustav vrijednosti i pretvori društvo u anarhičnu masu.

STASI BONDOVI S druge strane ograde (odnosno zida), tek nekoliko metara udaljen, našao se agent Hansen u službi Demokratske Republike Njemačke. U režiji Janosa Veiczija film *Kopiranje zabranjeno* iz 1963. pomalo se nespretno obračunava sa svojim zapadnjačkim konkurentom, ako mu je to ikad bila namjera. Hansen, inteligentan i dopadljiv stasijevski kontraobavještajac, zaposlen je u Concordiji, trgovačkoj agenciji koja služi kao paravan za djelovanje MID-a, američke obavještajne agencije. Njegova je zadaća da onemogućiti

NE OČEKUJMO DEBORDA I GAVRASA; ŠPIJUNSKI FILMOVI S ONE STRANE CELULOIDNE ZAVJESE NIPOŠTO NE DJELUJU SUBVERZIVNO. ALI SVAKAKO JAMČE DOBRU ZABAVU

neprijateljsko djelovanje time što će za svoju matičnu zemlju pribavljati strogo povjerljivu dokumentaciju o planiranim napadima na istočne strateške položaje. Drugim riječima, krtica u raljama nemilosrdnog Zapada. Ovim se filmom (ne)vidljiva ruka Istočne Njemačke, na doduše ponekad dosjetljiv i duhovit način, trudi stvoriti prototip superagenta, nalik onome iz pera Iana Fleminga. I dok je ideja poprilično intrigantna, njezina je realizacija slaba i neuvjerljiva. Uključivanje Hansenova napućena sina u Istočnoj Njemačkoj dodaje sasvim nepotrebnu dozu patetike u ovaj inače solidan izlet u špijunske vode. Neobavezna zabava kompromitirana melodramatičnim naricanjem.

Rumunjski *Bomba je ukradena* i mađarski *Foto Haber* predstavljaju vrhunac dometa istočnoeuropskog špijunskog filma. U *Bombi* (1961.) redatelja Iona Popescua Gopa nalazimo eklektični spoj tatijevskog *slapstick* trilera i znanstvenofantastičnih elemenata koji u potpunosti bez dijaloga – ali radnjom dovoljno sugestivno – dočarava ironičan odmak od tradicionalnog poimanja filma nastalog pod okriljem socijalizma. Kao što i naslov sugerira – atomska bomba je ukradena. Skupina zlikovaca u buñuelovskoj maniri besciljno tumara hodnicima, od straha ne znajući što učiniti sa stečenim plijenom. Tada, sasvim nenadano,

bomba silom nekoordiniranih kretnji dospijeva do našeg bezimenog junaka koji nije ni svjestan tereta koji nosi u torbi. Nekoliko desetljeća nakon Bustera Keatona imamo priliku ponovno vidjeti nedužnog protagonista kako u nizu kaotičnih događaja uspijeva izaći na kraj sa svime, a ponajprije sa svojom smušenošću. Izvrsna zabava od filma koji ne zadire u ideološke analize, već svoju radnju smješta u distopijsku sredinu u kojoj vojnici nose kante na glavama, a paranoja od atomske bombe glavna je tema razgovora, koje naravno ne čujemo.

UROTNIČKI TVIST Slijedi izvanredni mađarski špijunski triler *Foto Haber* (1963.) redatelja Zoltana Varkonyja. Bivši se svećenik nakon izlaska iz zatvora pridružuje špijunskoj organizaciji koja djeluje pod paravanom fotostudija. Studio Haber, dakako, važna je karika u mreži urotnika protiv države, s obzirom na to da se mikrofilmovi, kao i urote, razmjenjuju i razvijaju upravo ovdje. Naravno, urotnici žive neusporedivo zabavnijim životom od agenata vjernih državi. Na svojim razuzdanim zabavama piju, plešu tvist i svlače se u mraku, dok predani komesari danonoćno bdiju nad zadatkom. No, agent Csiky ima drugačiji plan. On je zapravo dvostruki agent poslan od države kako bi se infiltrirao u redove neprijatelja te omeo njihove planove. Sjajno razraden

scenarij, dojmljive glumačke performanse i dinamičan ritam radnje ukrašavaju ovaj iznimno uvjerljiv film.

Ciklus je zatvorio bugarski *Nema ničeg boljeg od lošeg vremena* (1971.) autora Metodija Antonova, snimljen prema seriji uspješnih špijunskih romana o agentu Emilu Boevu iz pera Bogomila Rajnova. U fokusu nalazimo agenta i njegovu ljupku prilježnicu kao zaposlenike američke kompanije za uvoz i izvoz, koja je, gle čuda, produžena ruka CIA-e. Uz čast, u ovome sumanutom ljubavnom odnosu na kušnju se stavlja i odanost partneru, ali i državi. Uz uvjerljivu izvedbu glumačkog para, ponajprije Georgiev-Getza u ulozi Boeva, filmu u konačnoj ocjeni svakako pomaže primamljivost vizualnog izričaja, vidno inspiriranog francuskim novim valom. I zaista, kada oduzmemo Godardovu formulaciju kako su za film potrebni žena i pištolj (uz poneki Citroën DS), od ovoga filma ostaju tek poza, drhturava kamera i karizmatični protagonist.

Suprotno očekivanju da ćemo gledati oštre kritike ideologija i političkih uređenja, ciklusom špijunskog filma dominiraju površnije teme, koje su u funkciji zabave gledatelja, dok političke komentare možemo pročitati tek u predvorjima hotela i negativima mikrofilmova. Ne očekujmo Deborda i Gavrasa; špijunski filmovi s one strane celuloidne zavjese nipošto ne djeluju subverzivno. Ali svakako jamče dobru zabavu. Otuda i njihova privlačnost pa i aktualnost, pedeset godina kasnije. **E**

TKO JE ZAPRAVO MARINA ABRAMOVIĆ?

POMALO JEDNODIMENZIONALAN DOKUMENTARAC O "BAKI PERFORMANSA"

VANJA KULAŠ

Matthew Akers, Jeff Dupre: *Marina Abramović: Umjetnica je prisutna*, 2012.

Dokumentarni film *Marina Abramović: Umjetnica je prisutna* (*Marina Abramović: The Artist is Present*, 2012.) prati retrospektivnu interaktivnu izložbu tridesetogodišnjeg umjetničkog djelovanja crnogorske performerice Marine Abramović održanu 2010. godine u newyorškom MoMA-i. Grandiozni izložbeni projekt fokusira se na dosad najzahtjevniji performans ove umjetnice, dok u popratnom programu pet njezinih odabranih ranijih radova izvode mladi umjetnici.

DOKUMENTARAC MATTHEWA AKERSA I JEFFA DUPREA IZNENADUJUĆE JE KONVENCIONALAN PRIKAZ NEKE NOVE, GLAMUROZNE MARINE S JAKOM LOGISTIKOM ČITAVOG TIMA SURADNIKA

MAINSTREAM MARINA Svjedočimo opsežnim organizacijskim i psihofizičkim pripremama za višemjesečni performans, Marinin *magnum opus* u kojemu će se ona 736 sati i 30 minuta izlagati pogledima gotovo milijun posjetitelja, ili konkretnije, doslovno se suočavati s 1500 onih koji će se osmjeliti sjesti sučelice njoj. Devedeset dana, šest dana u tjednu, sedam i pol sati dnevno ona će sjediti na jednostavnom drvenom stolcu bez pauza, hrane i vode te kanalizirati energiju komunicirajući isključivo pogledom sa svakim posjetiteljem koji joj poželi prići. Posjetitelji pristižu sa svih strana svijeta, danonoćno kampiraju pred muzejom kako bi joj bili blizu, religiozno je promatraju i fotografiraju, poneki plaču što nalikuju kakvoj masovnoj (bioenergetičarskoj) seansi. Sama kaže kako uzima energiju od gledatelja i vraća im je transformiranu što rezultira izljevim različitim emocija i u konačnici promjenom svih u prostori: publike, kao i nje same. Stamenina žena u crvenoj, plavoj ili bijeloj (boje jugoslavenke zastave u alternaciji?) haljini dominira bjelinom galerijskog prostora nepomična poput statue i posve nijema. *Performans postaje život ako ga izvodite puna tri mjeseca. Najteže je raditi nešto što je skoro ništa, jer to zahtijeva sve od vas. Nema priče ni predmeta iza kojih ćete se sakriti, nema ničega... samo vaša prisutnost i energija*, govori u kameru karizmatična umjetnica markantnog lica. Stotinjak minuta dinamičnog dokumentarnog materijala navodi gledatelja na uobičajeno razmišljanje o prirodi

performansa (umjetnost, provokacija, kvazi znanstveni eksperiment?), još i više o motivaciji publike (tko su svi ti ljudi – intelektualni snobovi, puki znatiželjnici, voajeri ili ipak istinski zaljubljenici u umjetnost?), a pitanje svih pitanja, "tko je Marina Abramović, zapravo?" postaviti će si tijekom filma ne samo (neinformirani) skeptici, već i dugogodišnji fanovi: genijalna umjetnica spremna na sve ne bi li prodrmlala i inspirirala publiku, pretenciozna egomanka gladna pažnje ili promišljena poslovna žena? Dokumentarac Matthewa Akersa i Jeffa Duprea iznenadujuće je konvencionalan prikaz neke nove, glamurozne Marine s jakom logistikom čitavog tima suradnika, koja se pojavljuje na naslovnica *glossy* časopisa i stanuje u dizajnerskom *loftu* u SoHo. U filmu ona kao da se opravdava riječima *Oprostite, šezdeset i tri su mi godine, ne želim više biti alternativna*. Još je prije desetak godina koketirala s *mainstream* kulturom kad se njezin performans *The House with the Ocean View* (2002.) našao u jednoj od epizoda serijala *Seks i grad*. Marina Abramović, danas svjetski etablirana umjetnica i pedagoginja, u ovom se hipnotičnom dokumentarcu introspektivno okreće svojoj privatnoj i umjetničkoj prošlosti. Ipak, šteta je što Akersov i Dupreov film panoramskim pregledom propušta dublji uvid u njezin rad kakav primjerice nudi kompleksan kazališni projekt *Biography* (1983.), sastavljen od performansa, glume, plesa, pjevanja, interakcije s publikom i video projekcija. Riječ je o *work in progress* retrospektivi koju režiraju razni kazališni redatelji, ponekad i Marina sama. Također intrigantan je autobiografski kazališni spektakl *Life and Death of Marina Abramović* (2012.), avangardnog redatelja Roberta Wilsona, o kojemu je Giada Colagrande snimila dokumentarac *Bob Wilson's Life and Death of Marina Abramović*.

PROLIJEVANJE KRVI Performans uvlači publiku u svoju izvedbu, njegov je smisao u zajedničkom iskustvu performerica i gledatelja, čime konzument umjetnosti postaje partner u njezinu stvaranju, dok je u kazalištu publika u pravilu odvojena od predstave. Performans je autentičan, ondje se proljeva prava krv, kazalište je *fejk*, kaže Marina Abramović. *Da bi bio umjetnik performans moraš mrziti kazalište*, direktan je, no kontroverzan Marinin citat, jer osim što devedesetih godina i sama počinje raditi u kazalištu, koristi kazališne konvencije te kazališni medij kako bi ispriopovijedala vlastitu životnu priču. Paradoksalno je također da je kraljica performansa gotovo ostvarila suradnju s madioničarem Davidom Blainem od čega je ipak, na sreću, odustala. Možda najozbiljnija zamjerka inače korektnom filmu je što se propustilo potpisati Marinine suradnike koji pred kamerom rekonstruiraju njezin umjetnički put, poput njezina galerista Seana Kellyja ili Klause Biesenbacha, glavnog kustosa MoMA-e, odgovornog za Marininu tamošnju izložbu. Abramović je eksperimentirala i s filmom – za svoju je filmsku autobiografiju *Balkan Baroque* u režiji Pierrea Coulibeufa iz 1999. godine preuzela naslov od performansa nagrađenog 1997. godine na Venecijanskom bijenalu.

Primarni interes Marine Abramović od najranijih performansa u Beogradu istraživanje je granica fizičke i mentalne izdržljivosti te borba s ljudskim strahom od boli i smrti. Desetke je godina Marina u ime umjetnosti svoje tijelo sustavno izlagala svakojakim torturama te nerijetko na rubu smrti završavala u bolnici. Igrala se noževima zabadajući ih između raširenih prstiju ruke (*Rhythm 10*, 1973.), gotovo se ugušila u zapaljenoj drvenoj zvijezdi petokraki (*Rhythm 5*, 1975.), eksperimentirala je s tabletama za katatoniju i psihozu što je dovelo do naizmjenične paralize uma i tijela (*Rhythm 2*, 1974.), iscrtala žiletom pentagram na trbuhu krvareći potom satima ispružena na križu od leda (*Lips of Thomas*, 1973.), nastupala s pitonima (serijal *Dragon Heads*, 1990.-1994.), svom se snagom gola zalijetala u zidove, bičevala se do krvi, iscrpljivala postom, a u eksperimentalnoj socijalnoj intervenciji *Rhythm 0*, (1974.) dozvolila je gledatelju da joj u glavu uperi napunjen revolver.

Iako puristi drže da performans smije izvoditi isključivo sam autor, Marina naprotiv upute performansa doživljava kao glazbenu partituru, iz čega proizlazi da performans može pripadati svakome tko ga je kadar izvesti. Jedna od najznačajnijih umjetnica druge polovice 20. stoljeća želi mladim generacijama ostaviti svoj rad u nasljeđe pa su tako u MoMA-i neki novi klinci reinterpretirali njezine čuvene performanse, kao što je ona sama to činila s radovima kolega u muzeju Guggenheim 2005. godine (*Seven easy Pieces*).

FATALNA UMJETNICA Ultimativna ljubavna priča s njemačkim performerom Ulayem (Frank Uwe Laysiepen) isprepliće se od 1975. godine s njihovom emocionalno i fizički zahtjevnom profesionalnom suradnjom. Ostvaruju niz zajedničkih projekata poput *Imponderabilia* (1977.) - jednog od upečatljivijih performansa ponovo oživljenih u MoMA-i – gdje se posjetitelji moraju provući kroz uzak prostor između golih tijela dvoje umjetnika, ili *Breathing in, Breathing out* (1977., 1978.) kad su Marina i Ulay jedno od drugog udicali zrak točno 19 minuta, nakon čega su se onesvijestili. Živjeli su u kombiju poput nomada uz krutu podjelu muško-ženskih poslova i odricanje od materijalnih dobara da bi svoju ljubavno-umjetničku vezu spektakularno okončali dvanaest godina kasnije. U njihovom posljednjem zajedničkom, epskom radu *The Lovers: The Great Wall Walk* 1988. godine tri su mjeseca, usamljeni i izgledniji, pješačili Kineskim zidom jedno prema drugome - on je krenuo sa zapada iz pustinje Gobi, ona s istoka od Žutog mora, a sve kako bi se sreli na pola puta i rastali. Zbog Ulayevog eksperimentiranja s drogom i alkoholom, nepouzdanosti u poslu i, ponajprije, nevjere, nisu se vidjeli 23 godine. Film koji je pred nama koncentriran se (minutažom pretjerano) na

evociranje njihova odnosa te Marininu (fizičko-modnu) metamorfozu nakon njihova razlaza. Marinin performans u MoMA-i svojevrsna je reciklaža njihova zajedničkog rada *Nightsea Crossing* (1981--1987.); ovaj put ona nastupa bez Ulaya, ali zato je na njegovu mjestu publika. Dirljiv je trenutak kada Marina nakon mentalne pripreme za novi naporan dan u galerijskom atriju otvara oči, a nasuprot njoj sjedi on.

Ovu strastvenu umjetnicu, intelektualnu i produhovljenu, nazivaju "bakom performansa" – gotovo je jedina od performerica prve generacije ustrajala nesmanjenim intenzitetom u radikalnom fizičkom performansu. Odakle ta vojnička disciplina i, čini se, još uvijek neiscrpnja energija za žestoke treninge?

Marina kao da je odrasla u kakvoj balkanskoj crnoj komediji s elementima magijskog realizma. Proživjela je traumatično djetinjstvo u posve disfunkcionalnoj, no društveno privilegiranoj obitelji: njezini roditelji, heroji NOB-a i partijski aktivisti jedva da su komunicirali, tukli su se, spalivali s pištoljima pod jastukom, i naposljetku se rastali zbog očevih ljubavnica. Mršavu djevojčicu s debelim staklima naočala, militantna majka, opsjednuta bakterijama, terorizirala je i izolirala od druge djece. Kao tinejdžerica igrala je ruski rulet s očevim pištoljem, a zidove svoje sobe obojila crnom kremom za cipele. Od majčinih disciplinskih mjera bježi kasnije u Amsterdam pa dalje u svijet, sve do Aboridžina.

Znate što je zanimljivo? Nakon što su me četrdeset godina smatrali ludakinjom koju treba strpati u ludnicu, napokon zaista dobivam priznanja. Treba toliko puno vremena da bi vas počeli shvaćati ozbiljno... riječi su Marine Abramović koja je uspjela ne samo u tome da performans postane predmetom znanstvenog interesa povijesti umjetnosti, nego i novi trend umjetničke elite; osim toga, na njezin se eklektičan rad referira modna i reklamna industrija, a obožava je i Lady Gaga. Beogradska cura koju je stroga majka htjela ubiti kristalnom pepeljarom nakon njezinih prvih performansa davnih sedamdesetih, sada je jedna od najmoćnijih svjetskih umjetnica koja je MoMA-i osigurala najposjećeniju izložbu svih vremena i koju se više nitko ne usuđuje pitati zašto je to što radi umjetnost. ■

ZAMKE DJEČJE PERSPEKTIVE

HIT-ROMAN IRSKE SPISATELJICE FUNKCIONIRA NA RAZINI OPISIVANJA SVIJETA, ALI NE NUDI NJEGOVO DUBLJE RAZUMIJEVANJE

VIŠNJA PENTIĆ

Pripovijedanje iz perspektive djeteta pisci najčešće koriste kako bi rekli nešto o odraslima. Glas objektivne nevinosti ili nevine objektivnosti pritom služi prokazivanju grijeha i mana onih koji su stariji i zato, valjda, pametniji. Suvremena irska spisateljica Emma Donoghue svoj je pozamašan hit-roman *Soba*, koji je 2010. godine bio u užem izboru za nagradu Booker, u cijelosti ispričavala iz perspektive petogodišnjeg dječaka. Maleni Jack je hiper-senzitivan, hiper-inteligentan i hipertraumiran. Neki su književni zakoni toliko sveti da je teško zamisliti djelo u kojem bi ih se autor usudio svojeglavo zanijekati. Čak i kada je dijete središnja svijest romana možemo pretpostaviti kako je riječ o neobičnom pojedincu koji je sve osim prosječan i čija je percepcija svijeta zbog toga drugačija od očekivane, one ustaljene i predvidljive, za koju u književnosti nikada nije bilo mjesta.

MAJKA I TELKA Kada je proto-modernizam otkrio mogućnosti što ih nudi struja svijesti i takozvani slobodni nepravni govor, romanopisci su se latili svijesti onih ličnosti čije je viđenje stvarnosti nužno bilo neočekivano i pomaknuto. Isprva je bilo najlogičnije posegnuti za hipersenzitivnim pojedincima čija svijest a priori funkcionira kao neka vrsta laboratorija duboko proživljenih podražaja. Lavina je krenula s Rousseauovim *Sanjarijama samotnog šetača*, a punu akceleraciju dobila Flaubertovim *Sentimentalnim odgojem* te je do početka dvadesetog stoljeća već poprimala i neke devijantne, često dekadentne oblike. Esteticistički roman doveo je pripovijedanje fokalizirano kroz ekscentričnog, umjetnošću inficiranog pojedinca do iverice destruktivne parodičnosti i gorke autoironije. S djelima Huysmansa, Wildea i Wyndhama Lewisa dosegnut je vrhunac uranjanja u unutarnja carstva pojedinaca žigosanih dubokom neusklađenošću s navadama dosadne većine. Paralelno su se pojavljivali pokušaji da se iznutra predstavi svijet takozvanog običnog čovjeka. *Gospoda Dalloway* i Joyceov *Ulick* najočiti su primjeri takve vrste umjetničkog polazišta. Proust je na osnovi jedne jedine bogato preparirane svijesti stvorio svoj magistralan romaneskni opus, a Virginia Woolf svojom slikaricom u *K svjetioniku* ideju bogate umjetničke svijesti konačno proširila na njezini spol. No, bila središnja svijest romana pripisana piscu ili kuharu, umjetnici ili kućanici, muškarcu ili ženi, njezina je konceptualizacija svijeta uvijek prozor u njegovo bolje razumijevanje. Njezina ključna funkcija nalazi se u jedinstvenoj sposobnosti da pred očima čitatelja neprestano izvodi trik preobražavanja stvarnosti u njezinu višu potenciju. Preciznije, njome je zamaskiran posao samog pisca.

U romanu *Soba* autorica se prihvatila ambicioznog pothvata opisivanja svijeta kroz svijest jednog po svemu neobičnog dječaka. Naime, Jack je rođen u zatočeništvu te je svih pet godina svog života proveo u jednoj jedinosti sobi pa odatle naziv romana. Društvo mu prave majka i Telka, kako Jack naziva televizor, u inspiriranom prijevodu Vlatke Valentić, te vjeruje kako izvan sobe ne postoji ništa. Mama mu je, naime, objasnila kako ni jedna od stvari koje vidi na ekranu zapravo ne postoji. Zašto su njih dvoje zatočeni u sobu, pitate se, i zašto je majka odlučila sinu lagati o svijetu izvan nje? Postoji još jedna osoba u Jackovom životu, netko koga dječak naziva Stari Krampus i tko ih posjećuje isključivo noću dok Jack kao spava u ormaru zapravo slušajući

zlokobno škripanje maminog kreveta. Čitatelj kasnije saznaje kako je taj čovjek prije sedam godina oteo i zatočio Jackovu mamu u sobu u kojoj se i dan danas nalaze i u kojoj je redovito seksualno zlostavlja, a mali petogodišnjak jest najvažniji plod te bizarne situacije. Prvi dio romana opisuje zatočenički život majke i Jacka u sobi, dok drugi dio donosi pripreme za bijeg koji će u trećem dijelu knjige njih dvoje uspješno realizirati. Posljednja dva dijela romana pak opisuju njihovo često traumatično prilagodavanje novom životu u stvarnom svijetu.

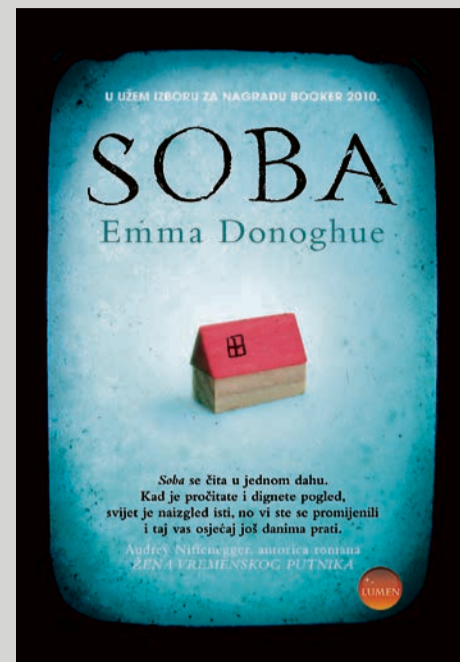
OČUDAVANJE SVIJETA Priča o zlostavljanju i izolaciji priziva tragediju austrijske obitelji Fritzl koja nam je dala za sada vjerojatno najpotresniji skandal 21. stoljeća te je izgledno da se autorica izravno inspirirala tom medijskom senzacijom. Činjenica kako je u središtu njezinog interesa maleni dječak i njegovo traumatično, zakašnjelo upoznavanje svijeta asociira pak na jedan od omiljenih misterija 19. stoljeća prema kojem je Werner Herzog snimio nezaboravni film *Svatko za sebe i Bog protiv svih*. Priča o Kasparu Hauseru, njemačkom dječaku koji je odrastao zatočen u mračnoj sobi s tek jednim drvenim konjićem, poslužila je redateljku za istraživanje implicitnih brutalnosti građanskog društva, a to je tema koje se, doduše manje suptilno, lomi i Emma Donnaghue. Kod nje se ova tematika otprilike svodi na satiru društva spektakla u kojem je maleni dječak od strane medija inventivno nazvan *bonsai dječakom* i opetovano korišten za proizvodnju senzacionalističkih vijesti. Snaga romana *Soba* ne proizlazi iz iznadenih refleksija na koje upućuje njegova tematika, ponudeni uvidi ostaju na razini poznatog, očekivanog i predvidljivog. Ono što je u romanu svježije i poticajno jest kontinuirano jezično oćudavanje svijeta koje smo skloni doživljavati kao privilegiju poezije. Pripovijedanje kroz slobodni nepravni govor pripisan maštovitom petogodišnjem dječaku omogućuje autorici da ispred nas neprestano izvodi stari književni trik neočekivanih, pomaknutih viđenja. Prvi dio romana najbolje funkcionira jer u njemu po prvi put ulazimo u čudesan svijet dječakove neobične svijesti te je promatranje svijeta iz njegove perspektive dojmljivo i dirljivo. Evo kako autorica kreira njegov glas: "U 8:30 pritisnem gumb na Telki i tražim od jedan do tri. Nadem Dora istražuje, jupi! Mama superpolagano miče zeku da ušima i glavom poboljša sliku. Kad sam imao četiri godine, jednog je dana Telka umrla pa sam plakao, ali onda je po noći Stari Krampus donesao čarobni prijemnik da se Telka opet oživi. Svi programi iz trice budu skroz snjegoviti pa ih ne gledamo da ne pokvarimo vid, nego samo ako ima glazbe pokrijemo Telku Dekom pa slušamo kroz Dekinu sivost i drmamo guzama." Kreativno je uzbudljivo i mogućnostima pregnantno književno uobličavati svijet kroz živahnu maštu petogodišnjeg dječaka, a alati kojim autorica to postiže imaju svrhu da nas zabave i razonode. Dodatni prostor za razigravanje Jackova pripovijedanja omogućuje njegovo nenadano otkriće da je svijet izvan sobe također stvaran: "Trava je Telka i vatra je Telka, ali može doći u Sobu ako zavrucim grah i crvenilo mi skoči na rukav i spali me. To bih rado vidio, ali ne da se dogodi. Zrak je pravi i voda je prava, samo u Kadi i Umivaoniku, rijeke i jezera su Telka, za more ne znam jer bi sve bilo mokro kad bi more brijalo po Vanjskome. Dođe mi da prodram Mamu i pitam je je li more pravo. Soba je za

pravo prava, ali možda je i Vanjsko za pravo pravi svijet, samo što ima nevidljivi plašt kao kraljević Tata-Mata Jack iz priče? Mali Isus je Telka, bar ja mislim, osim na slici sa svojom Mamom i bratićem i Bakom, ali Bog je pravi i gleda u Svjetlarnik sa svojim žutim licem – samo ga danas nema o samo je sve sivo."

KIŠOBRAN DJEČAKOVE SVIJESTI

Pripovjedna tehnika romana uistinu je impresivna, no dojam slabi kada iz sobe predemo u kompleksnu stvarnost vanjskog svijeta koju autorica i dalje opisuje isključivo glasom svog petogodišnjeg junaka. Korištenje pripovijedanja iz perspektive djeteta prvenstveno ima zadatak dati naoko nevin komentar kojim se satirizira navade odraslih, ali je ujedno lišeno višedimenzionalnosti. Sjetimo se samo glasa malog Perice, koji u Golikovom filmskom remek-djelu *Tko pjeva zlo ne misli* funkcionira puno bolje nego u Majdakovoj prozi. Tome je tako jer je dječakov glas u filmu tek jedna od interpretativnih instanci čijim se sukobljavanjem pred gledateljem bistre univerzalne životne zakonitosti. U drugom se dijelu *Sobe* autorica hvata nekih kompleksnih pitanja, no sama sabotira pokušaj da se njima ozbiljnije pozabavi odlukom da zadrži pripovijedanje iz dječakove perspektive. Izvanredan roman Edwarda St. Aubyna *Majčino mljeko*, koji se za Bookera borio dvije godine prije *Sobe*, također se otvara pripovijedanjem petogodišnjeg dječaka, no ostatak knjige donosi i slobodni nepravni govor pripisan ocu, majci, baki. Time je postignuta bogata i vjerodostojna slika odabrane teme odnosa sinova i majki kojom se autor u tom romanu ingeniozno bavi ne samo na stilskoj, već i na značenjskoj razini.

Emma Donnaghue pak zanima se odnosom sigurnosti i slobode, opisujući dječakov prijelaz iz sigurnog, no slobode lišenog svijeta sobe u realnost koja vrvi mogućnostima, ali i potencijalnim opasnostima. Kako smo i dalje pod šarenim, neprestano rotirajućim kišobranom dječakove svijesti, o ovoj kompleksnoj promjeni doznajemo na razini detalja koji funkcioniraju kao mikrometafore metafizičkih izazova odrastanja i zrelosti. Tako, kada Jacka ubode pčela ili kada ga odvedu u šoping centar, kroz niz za njega bolnih situacija iznova otkrivamo kakve sve žrtve iziskuje sudjelovanje u ljudskoj zajednici. U zaštićenoj sobi Jack je bio odgovoran samo sebi i majci, svijet je bio vrlo jednostavan jer nije zahtijevao nikakvu kontrolu, ali cijena takvog umjetnog raja bila je iluzija slobode. Biti dio svijeta zahtijeva odgovornost koja je u većini slučajeva izrazito bolna. Ovu kompleksnu temu autorica istražuje isključivo na razini podražaja jer je na to obvezuje odluka da Jack pripovijeda i ovaj, značenjski ambiciozniji dio romana. Prvi dio knjige u kojem dječak opisuje ono što je za njega čitav svemir, a zapravo je tek jedna izolirana prostorija, ima svoje logičko utemeljenje i opravdanost. No, kada se zajedno s njim nademo u širini svijeta želimo uputiti jedan razotkrivajući pogled odozgo na novootkriveni horizont. Želimo perspektivu širu od dječakove, želimo ga sagledati dublje nego što je on sam to u stanju napraviti kao akter i proizvođač vlastite sudbine. Za tim čeznemo jer je u prirodu čitanja upisana potreba da znamo više nego lik koji predstavlja marionetu univerzalnih izazova ljudskosti. Želimo da nas sudbina književnih junaka pouči i tako zaštititi, oplemeni i izliječi. Čitamo radi iznenađenja kroz užitak sagledavanja onih koji griješe umjesto nas.

Emma Donoghue, *Soba*, s engleskoga prevela Vlatka Valentić; Školska knjiga, Zagreb, 2011.

ODGONETANJE NERJEŠIVIH ZAGONETKI

Donoghue u *Sobi* često zaboravlja kako posao pisca nije tek razonoditi publiku trikom, već i podučiti iznenađenim zaključcima koje na ovaj ili onaj način valja podastrijeti pred čitatelja. Roman funkcionira na razini opisivanja svijeta, ali ne nudi njegovo dublje razumijevanje. Sve tu ostaje dopadljiva igra koju ćemo brzo zaboraviti i iz koje nećemo bog zna što naučiti. Postignuća ovog romana stoga su lepršave prirode te su svakako namijenjena jednokratnoj konzumaciji. Djela spomenuta na početku teksta nisu stala na iznalaženju nove perspektive, već su hrabro ponudila raznovrsna viđenja u vječnom sukobu čijim se sagledavanjem približavamo onome što se nadaje istinitim, ili barem vjerodostojnim. Veliki se romani od onih malih razlikuju isto onako kao što se djeca razlikuju od odraslih, po sposobnosti da svoje viđenje svijeta stave u kontekst širi od osobnog. Perspektiva koju nam u *Sobi* nudi mali Jack zaigrana je i maštovita, ali lišena nužno potrebne romaneskne slojevitosti. Svijet se sastoji od sukobljenih glasova, od nepojivih, zbunjujuće raznovrsnih senzibiliteta i svjetonazora koje težimo približiti. Modus je književnosti podučiti i razonoditi razotkrivanjem nevidljivih simetrija.

Sreća uvida tako se iznalazi u suživotu suprotnosti, a umjetnost romana to dokazuje pomirujući u višoj cjelini sukobljene perspektive koje je u stvarnosti nemoguće približiti. Svijest se romaneskni junaka, baš kao i naša vlastita, oblikuje sudarajući se s neprobojnošću stvarnosti, no ona, za razliku od naše, prebiva u inostruktivno osmišljenoj harmoniji fikcionalnog svemira, umjesto u čudljivoj kaosu realiteta.

Tko god da naš domaćin u romanu bio, očekujemo da nam ponudi neku vrstu spoznaje, istine o svijetu koji jest fikcionalan, ali koji oponaša uzorke stvarnosti te je stoga sposoban fiksirati neke od njezinih inače neuhvatljivih istina. U *Sobi* se družimo s djetetom koje tek upoznaje sve ono što mi već znamo pa užitak proizlazi iz nostalgičnog prisjećanja na prve susrete te literarne vještine kojom su za nas kreirani, ali ne nudi sreću otkrića, blagodat uvida, iskupljenje snagom razumijevanja. U *Sobi* ona gorko-slatka naslada rijetkih bljeskova spoznaje treperi negdje daleko ispred. Kao i u djetinjstvu slutimo prešućeno obećanje da ćemo na ovom putovanju odgonetati samo nerješive zagonetke. **E**

GUBITNICI U AUSTRALIJI

U USPOREDBI S NJEGOVIM KASNIJIM ROMANIMA, PRVENAC POZNATOG NORVEŠKOG PISCA KRIMIĆA NE PROLAZI NAJBOLJE

NADA KUJUNDŽIĆ

Ako je vjerovati izdavačkoj kući Znanje, norveški majstor krimića Jo Nesbø neprikosnoveni je ljubimac domaće publike. Što zbog dostupnosti i pristupačne cijene od dvadesetak kuna, što zbog literarnog umijeća samog autora, romani o istražitelju Harryju Holeu za naše se prilike odlično prodaju. Nakon što je Znanje na tržište izbacilo četiri naslova iz serije o Holeu (*Crvenač*, *Nemeza*, *Đavolja zvijezda* i *Spasitelj* u kojem, na opće oduševljenje domaćeg čitatelja, gospodin Hole dolazi u Hrvatsku), dobri ljudi iz Profila također su poželjeli komad tog kolača. Uspješna biblioteka inventivnog naziva Profil krimić do sada nam je uglavnom predstavljala djela angloameričkih autor/ica (P.D.James, John le Carré, Ian Rankin), uz tu i tamo pokojeg Rusa (Boris Akunin) ili Talijana (Andrea Camilleri), tako da inicijacija planetarno popularnog Norvežanina u ovu malu književnu obitelj označava i njihov prvi izlet na unosno polje skandinavskog krimića. Činjenica da je Znanje, kako se čini, već ponudilo (*Crvenač* je proglašen najboljim norveškim krimićem svih vremena) ili će u bliskoj budućnosti ponuditi najbolje od Nesbøa (za iduću je godinu najavljen *Snjegović*, po mnogima najbolji roman o Holeu) nije odveć zasmetala Profilovce. Vodeni principom "daj šta daš" (ili "bolje išta nego ništa"), svim Nesbøljupcima (i onima koji će to tek postati) servirali su prvi roman iz serije o Harryju Holeu – *Šišmiš*.

IAKO JE INTERTEKSTUALNA VEZA S MITOLOGIJOM ABORIDŽINA ITEKAKO ZANIMLJIVA, MOGLI SMO I BEZ EKSPPLICITNOG UPUĆIVANJA NA POVEZNICE IZMEĐU MITA I ROMANA

NOVI-STARI LARSSON Nesbø trenutno iza sebe ima devet romana o Harryju Holeu (posljednji, *Utvare*, objavljen je 2011). Prvi od njih, *Šišmiš* (iako bi *Čovjek šišmiš* bilo mnogo bliže norveškom izvorniku *Flaggermusmannen*... no možda takav naziv ipak previše asocira na poznatog stripovskog borca protiv zločina?) peti je preveden na hrvatski jezik. Prvi Nesbøov roman na hrvatskom, *Crvenač*, treći je u seriji o Holeu. Odluka da se priču započne pričati takoreći od sredine može se doimati pomalo nelogičnom, no valja reći da to nije ni prvi ni jedini primjer takve prakse u nas. Dovoljno je prisjetiti se u najmanju ruku zanimljive situacije s ciklusom o inspektoru Kurtu Wallanderu švedskog autora Henninga Mankella, iz koje su (iz nama nepoznatih razloga) na hrvatski prevedeni peti (*Na pogrešnom tragu*) i sedmi roman

(*Ubojstvo na Ivanjsku noć*). No, zagledamo li se pomnije u status i povijest recepcije Nesbøovih djela, odluka da se s brojanjem započne od tri, a ne od jedan, začudo počinje dobivati kakav-takav smisao. Kao što je već ranije spomenuto, upravo je *Crvenač* ovjenčan laskavom titulom norveškog najkrimića svih vremena. A kad publici predstavljate novog autora, nije li logično da im ponudite najbolje od najboljeg?

Nadalje, čitavoj je stvari kumovao sada već neizbježni Stieg Larsson. Naime, upravo je planetarni uspjeh njegovog *Millenniuma* ucrtao skandinavske zemlje na literarnu kartu svijeta (ili barem žanrovsku literarnu kartu) i svrnulo pažnju javnosti na brojne autore koji su u tom trenutku već bili etablirani i prepoznati u vlastitim sokacima, ali ne i izvan njih. Jedan od njih bio je i naš Jo. Iako je pisati počeo u vrijeme dok je Larsson bio poznat jedino u novinarskim i aktivističkim krugovima, u post-milenijskoj historiji za skandinavskim krimićem, Nesbø je lansiran u međunarodnu književnu orbitu kao "novi Stieg Larsson". A prvi njegov roman preveden na engleski bio je (pogadate) famozni *Crvenač*. Budući da su Nesbøovi romani objavljeni u Znanju prijevodi engleskih prijevoda (u nas valjda nitko ne govori norveški), za razumjeti je (valjda) da i kronologija slijedi onu američkog izdavača.

TVRDOKUHANI SOCIO-KRIMIĆ

Nakon svih ovih izvanknjiževnih i okoknjiževnih peripetija i začkoljica, vrijeme je da se napokon osvrnemo na nagradivanog *Šišmiša* (nagrada Riverton za najbolji norveški krimić, Stakleni ključ za nordijski krimić godine). Dakle, o komu ili čemu se radi? Norveški istražitelj Harry Hole stiže u Australiju ne bi li tamošnjim kolegama pomogao u istrazi ubojstva nekadašnje norveške TV voditeljice Inger Holter. Uz pomoć novog partnera, Aboridžina Andrewa Kensingtona, Hole (a s njime i mi) postupno otkriva svoju okolinu, njezine živopisne stanovnike (prostitutke, svodnike, boksače-amatere, klaunove, transvestite, homoseksualce, ekshibicioniste, dilere...), ali i samog sebe. U tome mu naročito pomaže veza sa Švedankom Birgittom, konobaricom u noćnom klubu u kojemu je radila i ubijena Holter. Svi tragovi upućuju na serijskog ubojicu koji već godinama siluje i ubija plavokose djevojke diljem Australije...

Utjecaj majstora tzv. hard-boiled krimića koje Nesbø navodi kao svoje književne uzore (Chandler, Hammett) možda je najzamjetniji u liku Harryja Holea, društveno neprilagođenog alkoholičara, sklonog fizičkim ozljedama i općenito upadanju u neprilike. Hole je vuk samotnjak čiju društvenu konstelaciju čine sestra, šefica, otac i nekoliko tipova koje još uvijek naziva prijateljima iako "između njihovih telefonskih poziva produ i godine". Veza s atraktivnom Švedankom funkcionira kao sredstvo kroz koje, skupa s dotičnom, postupno upoznajemo našeg (anti)junaka i njegovu mračnu prošlost koja, osim već spomenutog alkoholizma, uključuje i krivnju za smrt mladog kolege te samoubojstvo bivše djevojke.

Zanimljivo je da se za premijerni nastup svog istražitelja autor odlučuje smjestiti ga u strani mu okoliš. Našavši se u gradu "čiji je

broj stanovnika otprilike jednak ukupnome broju stanovnika Norveške", Hole osim samog slučaja istražuje i svoj novi (doduše privremeni) kulturno-geografski kontekst te u njemu (u najboljoj maniri tzv. socio-krimića) otkriva brojne probleme. Stvarnost raja za surfere prožeta je nimalo idiličnim problemima poput nezaposlenosti i rastuće stope kriminala. Australija je izrazito multikulturalna zajednica, u što se vrlo brzo uvjerava i naš istražitelj. Naime, većina likova s kojima se Hole susreće su Aboridžini ili imigranti – osim već spomenute populacije skandinavskog poluotoka, ima tu i Grka, Kineza, Nizozemaca, Novozelandana pa čak i jedan "čelav, uvijek dobro odjeven Jugoslaven crne šiljaste bradice zbog koje je izgledao kao Mefisto u odijelu". No iako se Australija diči "time da je mnogobrojne kulture uspješno sjedinila u funkcionalnu zajednicu", jedan od najvećih problema upravo je rasna i etnička netrpeljivost.

Jo Nesbø, *Šišmiš*, s njemačkoga preveo Dalibor Joler; Profil Knjiga, Zagreb, 2012.

NAJVEĆI AUSTRALSKI GUBITNICI

Holeov novopečeni partner Andrew je Aboridžin, što autoru omogućava da svako malo ubaci kakvu mini-digresiju o povijesti i društvenom ustroju Australije, naročito o samim Aboridžinima – njihovoj kulturi, jezicima, običajima, mitovima te problemima s kojima se suočavaju od trenutka kada je njihova domaja dobila nove stanovnike ("Europljani nikada nisu Aboridžinima podnijeli molbu za boravišnu dozvolu."). Iako je naglasak na integraciji (odnosno nedostatku iste) Aboridžina u suvremene društvene tokove, doznajemo ponešto i o šokantnim praksama prođenima prije i nakon Drogog svjetskog rata (prisilna urbanizacija, otimanje djece od aboridžinskih majki ako

je postojala sumnja da otac nije Aboridžin) za koje se tvrdilo da im je cilj očuvati Aboridžine i njihov način života, a čije su posljedice bile "katastrofalne. Tijekom vrlo kratka razdoblja potukli smo sve negativne statistike: alkoholizam, nezaposlenost, rastave braka, prostitucija, kriminal, nasilje, i droge. You name it. Aboridžini su bili i ostali najveći australski gubitnici".

Naslov romana sugerira da je za razumijevanje istoga najvažniji mit o čovjeku šišmišu (tzv. Narahdarn), inkarnaciji smrti u aboridžinskoj mitologiji. Mit o Narahdarnu, međutim, u drugi plan baca priču o Bubburu, golemoj zmiji koja ubija djevojku Mooru te pada kao žrtva Moorinog zaručnika, ratnika Walle. Iako Hole u trenutku epifanije izjavljuje kako je ubojica zapravo "čovjek šišmiš", na kraju romana samog sebe povezuje s Wallom, a zločinca s Bubburu. Osim toga, roman je podijeljen u tri dijela nazvana prema trima mitološkim likovima: Moora, Walla i Bubbur. Iako je intertekstualna veza s mitologijom Aboridžina itekako zanimljiva, mogli smo i bez eksplicitnog upućivanja na poveznice između mita i romana.

Kako to obično biva s ovakvim ciklusima romana, svako je djelo moguće čitati neovisno od ostatka serije. No to nije uvijek i poželjno – osobito kada ti romani prate razvoj središnjeg lika. Uživate li u intelektualnim pothvatima Poirota, gotovo je svejedno koji od brojnih romana Agathe Christie ćete odabrati – jajoglavi Belgijanac uvijek je jednako elegantan, pronicljiv i pedantan. Čitajući *Šišmiša* ipak je teško biti objektivan budući da um čitatelja kojemu je ovo četvrti ili peti susret s Holeom nipošto nije tabula rasa. Naprotiv, u roman ulazi "kontaminiran" brojnim spoznajama o glavnom (anti)junaku i njegovim budućim pustolovinama što uvelike kvari cjelokupni dojam (koji bi idealno trebao biti prvi). Nadalje, gotovo je nemoguće sudržati se od pravljenja usporedbi s kasnijim romanima, usporedbi koje (nažalost) *Šišmišu* baš i ne idu u prilog. Što reći osim da se itekako osjeti da je riječ o prvencu: dijalozi povremeno zapinju, a ubacivanje engleskih fraza i rečenica često se doima nepotrebnim i zamornim. Ipak, dobra je vijest da je Nesbø iz romana u roman sve bolji i bolji.

Kad ne piše sumorne i nasilne krimiće s usamljenim alkoholičarom u glavnoj ulozi, Nesbø (nekadašnji burzovni mešetar, novinar i nogometaš-amater) radi na romanima za djecu (poznata mu je serija o doktoru Proktoru) ili tekstovima pjesama za svoj bend Di Derre. **E**

OD GALICIJE DO LIPIKA I LOVRANA

MONOGRAFIJA NAPISANA U POVODU 155. OBLJETNICE ROĐENJA IVANA FRANKA OTKRIVA NJEGOVE VEZE S HRVATSKOM

JEVGENIJ PAŠČENKO I MATEJA HRGOVAN

U Lipiku je 10. ožujka 2011. godine, uz nazočnost visokih predstavnika sabora Hrvatske i Ukrajine, diplomata obiju zemalja te izaslanstva građana iz ukrajinskog grada Drogybyča, s kojim je Lipik u prijateljskim vezama, a također i studenata ukrajinstike Filozofskog fakulteta u Zagrebu kao i ukrajinske manjine svečano otvoren spomenik Ivanu Franku (1856.-1916.), istaknutom ukrajinskom piscu koji se liječio 1908. godine u Lipiku. Svečanost se završila, gosti su se razišli, a spomenik je ostao, uz pitanje ne samo građana mjesta već i šire – tko je taj Ukrajinac i čime je zaslužio spomenik. Misao o nužnosti pružanja odgovora pojavila se odmah prigodom otvaranja spomenika, i to izdanjem o Ivanu Franku koji je utjecao na razvoj ukrajinske nacionalne književnosti, a i svijesti u Ukrajini od 70-ih godina 19. stoljeća.

OD FRANKA DO ŠISTDESJATNYKA

Inicijativa podizanja spomen-obilježja njegovu boravku u Lipiku pripada piscima-diplomatima Dmytru Pavlyčku i Romanu Lubkiv'skom. Oba su iz generacije legendarnih *šistdesjatyka*, mladih intelektualaca poznatih pobunom protiv staljinističkoga dogmatizma, u kratkom razdoblju političkog zatopljenja početkom šezdesetih minuloga stoljeća po čemu su i dobili naziv. Oba pisca rodnom su iz Galicije – regije u zapadnoj Ukrajini sa središtem u Lavovu, ognjištu ukrajinskog nacionalnog otpora još od druge polovice 19. stoljeća sa središnjom figurom – Ivanom Frankom, revolucionarom, uzorom uzdizanja nacionalnoga rodoljublja, dramatične sudbine: bio je hapšen u Austro-Ugarskoj, a proganjale su ga i poljske vlasti. Inače, jedan je od osnivača socijalističkog pokreta zapadne Ukrajine. Poslije proglašenja 1917. Ukrajinske Narodne Republike te 1918. – Zapadnoukrajinske Narodne Republike i njihova ujedinjena uslijedile su vanjske intervencije s podjelom Ukrajine na podsovjetsku (podrusku) i podpoljsku vladavinu, što je praćeno novim valom antiukrajinske politike. Sovjetska je ideologija velike pisce nacionalnog

usmjerenja pretvarala u monumente socijalističkoga sadržaja što je otuđivalo mlade naraštaje od pisaca kakvima su bili Taras Ševčenko ili Ivan Franko, interpretiranih iz socrealističkih ideosfera. Zato djela Ivana Franka objavljena u 50 tomova (Франко І. Зібрання творів в 50 томах, 52 книги. Київ, Наукова думка, 1976-80r.) nisu potpuno izdanje, a novo tumačenje ukrajinske literature, oslobođene ideoloških kriterija, počinje s padom sovjetskoga režima pa tako i knjiga Volodymyra Galyka o Ivanu Franku predstavlja odraz tog novog pristupa.

Prigodom hrvatsko-ukrajinskog simpozija *Etnogeneza Hrvata*, održanom u Drogybyču 2011. godine, bilo je predloženo Volodymyru Galyku iz toga grada da napiše spomenutu monografiju. Volodymyr Galyk je docent katedre za svjetsku povijest Državnog pedagoškog sveučilišta "Ivan Franko" u Drogybyču, mjestu odakle je Ivan Franko, stekavši znanja u tamošnjoj gimnaziji, krenuo prema Lavovu.

FRANKO, ZAPADNOUKRAJINSKE KOLOMYJKE I EPSKI DESETERAC

Knjiga *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština* Volodymyra Galyka, deveta je u nakladničkom nizu Udruge hrvatskih ukrajinista, ediciji *Ucrainiana croatica*, napisana povodom 155. obljetnice rođenja Ivana Franka. U monografiji se na temelju različitih izvora otkrivaju njegove veze s Hrvatskom. Ovaj je pisac i znanstvenik odigrao važnu ulogu u oblikovanju ukrajinsko-hrvatskih kulturno-književnih veza druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, što možemo pratiti prvenstveno na temelju korespondencije i stvaralaštva koje je nastalo također tijekom njegova boravka u Lipiku i Lovranu. Ne manje zanimljiv je odnos I. Franka s Vatroslavom Jagićem. Njihova je komunikacija bila znanstvenog, ali i privatnog karaktera, o čemu svjedoči 37 pisama koja su međusobno razmijenili.

Uvodni dio knjige daje uvid u život i stvaralaštvo Ivana Franka, nazivanog *velikanom ukrajinske književnosti, prorokom u svojoj domovini* s posebnim osvrtom na osobitosti razvoja Galicije. Predočene su etape razvoja ukrajinske državnosti kroz povijest koja se uvelike podudara sa situacijom u Hrvatskoj i njezinom borbom za neovisnost. Ističu se paralele između ovih dviju slavenskih država koje su dugo težile svojoj samostalnosti i izražavanju vlastitog nacionalnog identiteta te se govori o odnosu između ukrajinskog nacionalizma i hrvatskog slavizma u 19. stoljeću. Uspoređuje se nadalje stvaralaštvo I. Franka s pjesništvom Vladimira Nazora. Oba su pjesnika izražavala radost u očekivanju novog i promjena u društvu. U vrijeme Prvog svjetskog rata hrvatski tisak prati događaje s galicijskog bojišta, a hrvatska sredina je upoznata s imenom Ivana Franka. Posebno je zanimljiva činjenica da Hrvati koriste nazive Ukrajina i Ukrajinci, odriču se od prethodnih nazivlja iz imperijskog leksikona kao *Malorusija, Galicija, Jugozapadni kraj, Rutenija* itd. U hrvatskim kulturnim krugovima znalo se za Ivana Franka, kao što je i on bio upoznat s kulturom Hrvatske. U predgovoru Leonyda Tymošenka ističe se kako su prijateljski odnosi Ukrajine i Hrvatske pogodno tlo za nova

Volodymyr Galyk, *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština*, s ukrajinskog preveo Domagoj Kliček; Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinista, Zagreb, 2012.

istraživanja ukrajinsko-hrvatskih kulturnih odnosa.

U prvom poglavlju *Hrvatska kultura u stvaralačkim interesima Ivana Franka* saznajemo među ostalim da se Ivan Franko zanimao za povijest prodiranja hrvatske poezije u Ukrajinu, a posebno mjesto u njegovim studijama pripada hrvatskom folkloru. Temeljito je poznao hrvatsku poeziju te hrvatski i srpski folklor koje je uspoređivao s ukrajinskim, posebice – zapadnoukrajinske pjesme *kolomyjke* i hrvatski epski deseterac. U *Studijama o ukrajinskim narodnim pjesmama* bavio se pitanjem veze ukrajinskih i južnoslavenskih usmenih pjesama, s naglaskom na analizi hrvatskih balada. Također se bavio prijevodima hrvatskog (južnoslavenskog) pjesništva, a posebno hajdučke epike. Prevodeći pojedina djela južnoslavenskih književnosti, trudio se popularizirati ih u svojoj sredini budući da je u tim prijevodima vidio temelje vlastite književnosti.

U narednom poglavlju *Hrvatska lječilišta Lipik i Lovran u životu Ivana Franka* rasvjetljavaju se nedovoljno istraživane epizode iz života pisca. Od druge polovice ožujka do početka travnja 1908. godine Ivan Franko se liječio u Lipiku. Boraveći tamo, aktivno se bavio znanstvenim radom, proučavao je tamošnju književnost, zanimao se za mjesni folklor, pisao, prevodio. Kroz pismene izvore u obliku korespondencije saznajemo o njegovoj bolesti i metodama liječenja. Naime, stanje pisca se pogoršavalo, posebice na psihičkoj razini te saznajemo o prividenjima i halucinacijama koje mu se počinju javljati, ali i o tadašnjim prilikama u Lipiku. Tamo I. Franko piše i članak *Povijest moje bolesti*, a za njegovo se liječenje u Galiciji počinju prikupljati prilozima zbog loše financijske situacije u kojoj se našao.

Od veljače do sredine travnja 1909. godine I. Franko se nalazi u još jednom lječilištu – Lovranu. Poznato nam je da je odsjeo u hotelu "Central" te da mu se zdravlje poboljšalo.

FRANKO I JAGIĆ Završno poglavlje *Suradnja Ivana Franka s hrvatskim slavistom Vatroslavom Jagićem* usmjerava na tu, jednu od najviše izraženih u ukrajinskoj filologiji, temu. Autor knjige razvija ideju da su Ivan Franko i Vatroslav Jagić međusobno utjecali jedan na drugoga i održavali dugogodišnje veze i kontakt. To nam potvrđuje njihova korespondencija koja se sastoji od 18 pisama koja je I. Franko uputio V. Jagiću i 19 pisama koja je V. Jagić uputio I. Franku te njihova suradnja u Jagićevu časopisu *Archiv für slavische Philologie*. Nadalje, I. Franko je na Bečkom sveučilištu pod mentorstvom V. Jagića pisao doktorsku disertaciju pod nazivom *Barlaam i Jozafat, starokršćanski duhovni roman i njegova književna povijest*. Njihovi odnosi bili su i znanstvenog i kolegijalnog karaktera, ali bilo je i nekih nesuglasica povezanih s različitim političkim stavovima. Naime, V. Jagić je podržavao nastojanja da se uspostavi samostalan ukrajinski jezik, ali nije podržavao ideju o nezavisnoj i samostalnoj Ukrajini. Unatoč tim neslaganjima, hrvatski je slavist iznimno cijenio znanstveni potencijal I. Franka. Međusobni odnosi ovih znanstvenika primjer su poštovanja, potpore i uspješne suradnje dvojice istaknutih slavista bez obzira na njihove osobne stavove i razilaženja u političkim pitanjima, konstatira istraživač. Na kraju monografije autor zaključuje da je Ivan Franko jedan od boljih i uspješnijih istraživača hrvatske kulture i njegovo stvaralaštvo i danas služi kao važan izvor za proučavanje ukrajinsko-hrvatskih veza druge polovice 19. i početka 20. st. Knjiga je bogato ilustrirana, posebice vizualnom informacijom s ukrajinskih izvora što povećava njezin informativni značaj.

BIBLIOTEKA UCRAINIANA CROATICA

Ovom knjigom biblioteka *Ucrainiana croatica* daje još jedan, značajan i nužan doprinos riznici ukrajinsko-hrvatskih znanstvenih komunikacija. Neophodno je istaći i prevodilačku sposobnost Domagoja Klička koji je uspješno prenio znanstvenu stilistiku rada, čuvajući njegovu pristupačnost širokim krugu čitatelja. Treba istaći svesrdni odaziv poglavarstva grada Lipika i gradonačelnika Antuna Haramije u pripremi za podizanje spomenika u gradu. Ostvarivanju projekta su doprinijeli veleposlanici Ukrajine, posebice Borys Zajčuk uz čije angažiranje je mladi akademski kipar Kostjantyn Dobrjans'kyj izradio spomenik. Njegovo je otvaranje simbolično ostvareno, kako smo naveli na početku prikaza, ožujka 2011. godine u sklopu potpisivanja dogovora o suradnji između Drogybyča i Lipika. U ostvarivanju znanstvenoga projekta sudjelovali su katedra ukrajinstike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Sveučilište u Lavovu i povjesničari sveučilišta u Drogybyču koji je dostojno predstavio Volodymyr Galyk. Knjiga je objavljena u već tradicionalnoj suradnji znanstvenih institucija – katedre ukrajinstike i Hrvatsko-ukrajinskoga društva. **E**

AUTOR ZAKLJUČUJE DA JE IVAN FRANKO JEDAN OD BOLJIH I USPJEŠNIJIH ISTRAŽIVAČA HRVATSKE KULTURE I DA NJEGOVO STVARALAŠTVO I DANAS SLUŽI KAO VAŽAN IZVOR ZA PROUČAVANJE UKRAJINSKO-HRVATSKIH VEZA DRUGE POLOVICE 19. I POČETKA 20. STOLJEĆA

BOJAN MUCKO

ISPRAŽNJENO U POVRATU

U SKLOPU OVOGODIŠNJEG URBAN FESTIVALA ODRŽANA JE PROMOCIJA PUBLIKACIJE "ISPRAŽNJENO U POVRATU (PRILOG ETNOGRAFIJI PRAZNINE)" U POVODU ČEGA SMO RAZGOVARALI S NJEZINIM AUTOROM BOJANOM MUCKOM

DARKO ŠEPAROVIĆ

Publikacija "Ispražnjeno u povratu (prilog etnografiji praznine)" nastala je kao rezultat tvojeg istraživanja napuštenih izloga u širem centru Zagreba. Možeš li nam kratko reći kako je započelo to istraživanje?

— Istraživanje koje je rezultiralo publikacijom započeo sam krajem 2009. godine u kontekstu projekta *Res Urbanae* Udruge za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja (UIII). Jedina propozicija s kojom sam u pripremnim fazama multimedijske izložbe *Glasovi gradske zimmnice* (Galerija VN, prosinac 2009.) ušao u tematski i metodološki otvoreno istraživanje bila je intencija tematiziranja kvarta, odnosno črnometrečkog dijela Illice u kojem se nalazi galerija. Vanjske stijenke praznih izloga zatvorenih, uličnih poslovnih lokala zaokupile su me istovremeno i kao mjesta optičke refleksije, odnosno perceptivne distorzije ulice, ali i kao prazni znakovi bez označitelja. Interesiralo me do koje ih mjere mogu tretirati kao simptome širih društvenih fenomena, a konstrukciju istraživačkog terena u sferi javnog prostora ulice, shvatio sam kao pitanje o mogućnosti metodološke hibridizacije vlastite autorske pozicije – ujedno kulturno-antropološke i umjetničke. Tijekom ljeta 2012. godine, istraživanje sam proširio i na Tratinsku ulicu, također u kontekstu projekta UIII, ali ovog puta usmjeren na tekstualni medij.

Čitajući publikaciju primjećuje se kako većinu teksta čine razgovori s korisnicima, kao da si namjerno odlučio ne nametati svoj zaključak. Je li to bila početna odluka ili se to tijekom istraživanja samo nametnulo kao jedino moguće?

— Terenski znakovi – reference u praznim izlozima – usmjerili su me na nadležni gradski ured, ali reduktivnoj priči o socijalističkim procesima nacionalizacije i tranzicijskoj

NARATIVNOM "MONTAŽOM" HETEROGENIH GLASOVA POKUŠAO SAM ETNOGRAFSKI OCRTATI POMALO NADREALNU ZAKUPNIČKU SVAKODNEVNICU RAZLIČITIH SUBJEKATA ZAROBLJENIH VLASTITIM PERPETUIRANJEM ISTIH ONIH KORUPCIJSKIH MOMENATA KOJIMA SU DIREKTNO UGROŽENI

denacionalizaciji odlučio sam suprotstaviti glasove krajnjih korisnika – zakupnika državnih i gradskih poslovnih lokala, kao i privatnih vlasnika. Narativnom "montažom" heterogenih glasova pokušao sam zastupiti presjek različitih interesnih i vlasničkih situacija i etnografski ocrtati pomalo nadrealnu zakupničku svakodnevicu različitih subjekata zarobljenih vlastitim perpetuiranjem istih onih korupcijskih momenata kojima su direktno ugroženi. Tekst sam konceptualizirao kao bilješke s terena u kojima ne iznosim rezultate istraživanja, nego vodim čitatelje kroz vlastita lutanja i dijaloške situacije, iznosim citatne dijelove iz transkripata razgovora. Svoje sugovornike pokušavam ne tretirati kao "kazivače" čije izjave postaju smislene tek u kontekstu moje naknadne analitičke legitimacije, nego kao "suverene" likove priče. Pokušao sam ne nametnuti vlastiti zaključak, ne dovršiti priču, nego rastvoriti višeslojnost problema i ostaviti tekst interpretativno otvorenim. Pod tim mislim prvenstveno na disciplinarnu otvorenost tumačenja, jer za holistički pristup problemu potrebno je oformiti interdisciplinarni tim u kojem bi se susreli znanstvenici humanističke provenijencije s urbanistima, pravnicima, ekonomistima... Publikacijom sam želio naprosto izložiti višeslojnost samog problema i adresirati je publici široj od antropološke, onoj koja uključuje i male obrtnike kojima u publikaciji prepuštam riječ.

UČINCI GLOBALNE RECESIJE

Na jednom mjestu u knjizi spominješ trojstvo Grad / Vlasnici / Zakupci, kao čimbenike između kojih postoji konstantno nerazumijevanje i nedostatak komunikacije. Ako se nekim čudom ti odnosi riješe, misliš li da je opstanak tih prostora moguć s obzirom na veliku koncentraciju trgovačkih centara na periferiji grada, tj. kako taj fenomen napuštenih izloga u pojedinim ulicama tumačiš u kontekstu većeg, gradskog mjerila?

— Problem nije samo pravno-imovinske, odnosno vlasničke prirode; lokalni procesi dugotrajnog, tranzicijskog pravno-ekonomsko restrukturiranja isprepleteni su s globalnim ekonomskim fluktuacijama – učinci globalne recesije čitljivi su, na primjer, u trešnjevačkim izlozima. Petstotinjak praznih poslovnih lokala šireg zagrebačkog centra lokalni su fenomen. U narativima s terena, Črnometec ili Trešnjevka, podjednako kao i Maksimir, opisani su kao mrtve zone i u pravilu pozicionirani na suprotan kraj opreke sa živim trgovačkim centrima. S obzirom na spregu nacionalne i lokalne politike i krupnog kapitala, uvjeti proizvodnje grada

ATRIBUIRANJE NOSTALGIČNOSTI DIO JE STRATEGIJE DISKURZIVNOG DEPLASIRANJA I POLITIČKOG OGRAĐIVANJA: OBRNTIČKE ZAHTJEVE ZA "POVLAŠTENIM" OTKUPOM ZAKUPLJENIH GRADSKIH LOKALA GRADSKI ADMINISTRACIJSKI APARAT OCIJENIT ĆE KAO "ŽIVOT U NEKIM PROŠLIM VREMENIMA"

pogoduju funkcionalnom i značenjskom odumiranju nekad bitnih komercijalnih osi koje su, ili strogo centralnom ili perifernom izgradnjom trgovačkih centara, svedene na besadržajne koridore. Hoće li ulični lokali potpuno nestati kao urbanističko-arhitektonski i ekonomski koncept (sa svim posljedicama po javni prostor ulice i trga), čini mi se potpuno legitimnim pitanjem.

Arhitekti i urbanisti često koriste sintagme "memorija prostora" ili "duh mjesta", sintagme koje su danas gotovo potpuno ispražnjene od značenja. Vezano za neke tvoje prijašnje tekstove, možemo li na te pojmove danas gledati bez one nostalgije za prošlim "boljim vremenima"?

— Ako pitanje konotira jugonostalgiju, a uže je vezano uz tranzicijske promjene prostora obrtničke proizvodnje i potrošnje, atribuiranje nostalgije dio je strategije diskurzivnog deplasiranja i političkog ograđivanja: obrtničke zahtjeve za "povlaštenim" otkupom zakupljenih gradskih lokala, u koje obrtnici mahom deficitarnih zanimanja ulažu bez naknade već desetljećima, gradski administracijski aparat ocijenit će kao "život u nekim prošlim vremenima" i blagonaklono se okrenuti prema tržišnim konkurentima. Vezano uz arhitektonske (slažem se) floskule, bitno je sjetiti se da ne

pamti prostor, nego ljudi, a svaka figura sjećanja neraskidivo je vezana s historijskim i političkim trenutkom svoje konstrukcije. Ako iz perspektive neoliberalnog kapitalizma, u potrazi za funkcionalnijim i humanijim modelima proizvodnje, iskopavamo socijalističke slojeve "prostorne memorije", ipak je bitno oduprijeti se šumovima nostalgije: određene strukturalne, upravljačke navike poput korupcije ili klijentelizma nisu tranzicijski novum. ■

BOJAN MUCKO je student diplomskog studija Filozofije, Etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu te Novih medija na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Dio je organizacijskog tima ETNOFILM festivala, član uredništva arhitektonskog časopisa ČIP, djeluje u sklopu Udruge za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja (UIII), dio je Bacača sjenki, a surađuje i s Lokalnom bazom za osvježenje kulture (BLOK).

Nada Crnogorac, *Semiotika mora*

Moj tata više ne ide u šetnju

Moj tata više ne ide u šetnju ponekad tek sjedi pred kućom pod zapadnim zidom pokušavajući ugrijati bolne noge na popodnevnim zrakama kolovoškog sunca. On i sunce dodiruju se ispitivački kao da se pipaju u mraku. Teško je gotovo nemoguće osloniti se na nestalno sunce u nesigurnom hodu prema kraju dana. Moj tata više ne ide u šetnju tek s nepomične točke promatra svoje voćke čekajući da opet izraste trava izbije živica i on krene u pohod košnje i rezanja dok mu podrhtavaju škaru u kvrgavim šakama a kosilica zastaje poput tvrdoglavog tovara. Sve postaje sjena u malom dvorištu otvorenom svakom prolazniku ali mladi odlaze a stari se ne mogu vratiti.

Noćas je umrla komšinica Hana sjećam je se u dimijama svi smo je se bojali i nismo se igrali pod njenim prozorima. Sada su to tuđi prozori i isto se nitko ne igra ovo su dvorišta bez djece i bez Između dvije vatre ili Došli smo iz Amerike. Ne pamtim ništa osim tih naslova daleko je Amerika daleko je Hana.

Moj tata više ne ide u šetnju sa mnom kaže da će se malo provozati biciklom. To mu je lakše sjedi i dok sporo okreće pedale još jednom obilazi svoj mali svijet istkan kratkim ulicama ispunjen mrežom oronulih kuća lica koja susreće slabo poznaje nema više onih s kojima se nekada šetao. Ne razmišlja više o suncu jer zna da će ono sigurno zaći.

Skakavac

U moj prostor uselio ga je ljetni dan. Nisam primijetila da me promatra i prati čak pet sitnih smeđih očiju sakrivenih među ticalima samo sam se čudila ritmičnom škriputanju koje je ispunjavalo sobu. Nova melodija novo glazbalo stajalo je na prozoru u obliku zelenog skakavca.

Zapravo mi se učinio ogroman kada sam ga otkrila i dok smo se pozdravljali i upoznavali nije se micao činilo se da me pažljivo sluša oslanjajući se na šiljate noge zalijepljene za trup poput dva transparentna oštra trokuta. Susretali smo se iz dana u dan. Večeri je uglavnom provodio na ogradi gledajući našu predstavu slušao sve što pričamo i uključivao svoje škripanje kao zvučnu kulisu. Ponekad se šetao među listovima oleandra i dok sam ga sa strahom pratila bojeći se da će ga obrstiti on je bio potpuno pasivan i nezainteresiran moglo bi se reći dobroćudan. Tek mu je valjda trebao hlad. Nisam vidjela kako skače.

Semiotika mora

Trebaš samo dugo i pažljivo gledati pučinu možda satima da bi odjednom izronila obično tri glatka i svjetlucava prijatelja šireći oko sebe neponovljivu fontanu kao da se k tebi valjaju tri velika vala meškoļjeći se i prevrćući kako to već čine delfini. Ispuštaju kratke i visoke vriskove pune radosti kao da se nevidljivim ljestvama penju u samo nebo zvukove igre ili tajnog razgovora nama nepoznati sustav znakova koji ni de Sausseure ne bi mogao protumačiti neka neotkrivena semiotika juri morem brzinom glisera ostavljajući samo bijelu pjenu neuhvatljivosti.

Tjeraju ispred sebe energiju mora i prirode preskačući je ili bježeći od nje da bi joj se opet vratili zaogrnuti mirisom algi tek malo posoljeni srećom kao razigrana djeca. Puni su kretnji i nestalnosti i teško ih je pratiti čak i pogledom hodati s njima plivati s njima uranjati i izranjati gubim korak u pogledima a željela bih ih zadržati.

Tko može zadržati delfine ili tko ih može spasiti nedodirnutu ljepotu koja stanuje u tim vodama kažu prijateljski svijet koji se opire našim spoznajama

koga ili što pamte delfini noseći na glatkim mišićavim leđima vodene tone sav mrak i nesagledivost dubina gustoću prometa bez signalizacije pamte li i davne civilizacije vrše li smjele komparacije?

O čemu razgovaraju dok slijede brodove poput svećane pratnje dižući živu branu svojim uspravljenim tijelima? Sanjaju li noću ili se samo budni valjuškaju brojeći zvijezde raspoznaju li Velikog i Malog medvjeda i imaju li tajne želje?

Ili su sve njihove zvijezde okupljene oko njih.

Rastemo pod umjetnim svjetlima

Rastemo pod umjetnim svjetlima šoping-centara kao pilići u inkubatoru ali ne znamo baš sigurno što su to pilići ne poznajemo ritam njihovog nesigurnog hoda niti jezik kojim komuniciraju ili nas dozivaju. Priča se o nama kako mislimo da su krave ljubičaste kao na omotu Milka čokolade guraju nas satima u kolicima između šarenih polica i gigantskih hladnjaka želeći nam pružiti svu toplinu obiteljskog života nesvjesni kako su nam zakrili sunce oduzeli onu prodornu iskonsku i tako običnu danju svjetlost.

I tako rastemo ohladeni i na rubu smrzavanja dok nam zvukovi klima-uređaja određuju ritam disanja i otkućaja srca počinjemo sličiti dobro dizajniranim šarenim paketima duboko smrznute hrane mi smo tek porcija Ledo sladoleda Grandissimo koja se konzumira za jedan obiteljski ručak.

Rastemo između izloga poznatih svjetskih modnih imena našopani tonama brze hrane okrugli i slatki poput najuspješnijih buhtli. Dok klizimo sjajnim mramornim hodnicima detektivski uporno prati nas kiklopsko oko velikog čuvara. Za nas bi sve učinili naši roditelji odvezli nas u najbolji šoping kupili nam najbolji šoping sve bi nam dali naj

a tamo nema krava pilića ni magaraca ili možda šarenih kreja s plavim perjem tamo nema zora ni sumraka izlazaka i zalazaka sunca tamo nema kiše i snijega ili proljetne oluje sve je tako mirno i sigurno e, samo to oni žele za nas sigurno.

Ovo je moja kuća

Ovo je moja kuća otvoren pogled na stvari čije korijenje poput divovskog bajkovitog stabla uranja u mene s očima šarenim i živahnim poput špekula - kotrljajuća prisnost i sreća.

Da li je ovo samo moja bajka obična banalna priča unaprijed izgubljena osuđena na razotkrivajući pogled u zrcalu ili tek svakodnevnog pogled kroz prozor. Ali kamo gledati? Kroz prozor van ili kroz prozor unutra? Gdje je istina? Vani se pospano razvlači stvarnost skupa s ljudima prljavim pločnicima tužna i bez iluzija unutra sve izgleda puno ljepše toplije i sretnije i slike bez naslova koje su se redale poput filmskih isječaka bile su slike njihova privlačnost je rasla jer su pružale sigurnost.

Zvukovi me dočekuju u ushitu okružuju i daju ritam mome koraku. I oni su moja kuća dok odzvanjamo zajedno ovo sam konačno ja u svojoj kući vraćena početku.

Macaklin

Gledali smo se nepomični i ne trepući tj. meni je to bilo nemoguće pa se tako samo činilo a za njega sam sigurna iako ne znam razlog svi razlozi leže u prirodi rekao bi možda netko.

On poput minijaturne kamene skulpture izrasle iz suhozida malo stopljen sa starom mahovinom koju mu je netko prosuo dužinom leđa kao dva uska šumska puteljka koja traže jedan drugoga pri dnu njegova repa.

Po sredini se presijavala čista livadna ljetna zelena zeleno zeleno volim te zeleno šaptala sam mu tiho još je trajalo to vrijeme gledanja dok smo šutjeli oboje kao dvoje zaljubljenih. Kako si lijep prijatelju moj govorila sam u sebi kako si lijep ti koji imaš sposobnost pretvoriti se u stijenu tren nakon što si bio brza strelica mali neuhvatljivi svijetlozeleni kursor što leti ekranom ovoga kamena.

Sada mi glumiš grančicu, sjenku zida razmišljam zašto se ne mičeš i kako me zapravo vidiš na svojoj slici (snimci) kao neku od poznatih ili nepoznatih opasnosti? Možda misliš da te nisam primijetila pa toneš u pukotinu ali ja pratim tvoj pogled načinjen od dva sunčana zrna.

Gledali smo se dok su se obnavljali šumovi podneva gledali smo se kao što se gleda neuhvatljiva vječnost kao da nismo postojali dok smo se prepoznavali. Razmišljala sam o tvojim nogama nevidljivim pod ovim kutom željela sam ih ugledati ali tada bi zbrisao zbrisao s ekrana ljetnoga dana iz nepodnošljive svjetlosti.

Držao si glavu uspravno i gledao ravno u mene kako si lijep prijatelju moj kao da te isklesao sam Michelangelo.

NADA CRNOGORAC rođena je 1952. u Županji, a radi kao profesorica hrvatskog jezika na Medicinskoj školi u Bjelovaru. Priče i pjesme objavljene su joj na 1. i 3. programu Hrvatskog radija, u *Večernjem listu*, *Zarezu*, časopisima *Poezija* i *Quorum*, *Balkanski književni glasnik* i *Knjigomat*. Objavila je zbirku pjesama *Otvorena vrata* i sudjelovala na 44. Goranovom proljeću.

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj **ALGORITMA** i **ZAREZA** za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Marina Kuveždić, Čaša

Ja vas lijepo prosim da mi date pravu čašu za vino – držala je običnu čašu punu vina konobarici pred nosom i čekala.

Konobarica je zbunjeno uzela čašu, pretočila vino u vinsku čašu i vratila joj ga, na što je ova podigla obrve u zrak, kiselu se nasmiješila i progurala natrag do svog stola.

– Ma zamisli kog sve zapošljavaju! A moje dijete ne može naći posao – frknula je, popravila naočale s crvenim okvirima i otpila gutljaj vina iz podobne čaše.

– Pa možda da kažeš gazdi da bi ona radila tu jer ova mala ne zna razlikovati čaše? – pripitao ju je supijani prijatelj.

Uzdigla se iznad njega poput nakostriješene rode i prostrijelila ga pogledom.

– Pa nije mi se dijete valjda školovalo da bi konobarilo?!

– Pa vidiš da je to zahtjevan posao... – promumljao je ispod glasa, ali dovoljno tiho da njezino izoštrano uho čuje primjedbu, ignorira je i primi muža za rukav.

– Jura, Jura, jel vidiš tko je došao?

Šiljatim nosom pokazivala je prema vratima na kojima se upravo pojavio čovjek od pedesetak godina sa šeširom na glavi.

– On je novinar, ne? Išao je s nama u školu, znamo se odavno!

Svi su se okrenuli prema njemu, a zatim opet prema njoj uz upitne poglede.

– No, pa to je Robert Ilić!

Gledali su je kao djeca s poteškoćama u razredu kojem je stigla nova učiteljica.

Odmahnula je rukom i odvušla muža u smjeru gospodina u šeširu.

Klubom su se proširili glasni uzvici oduševljenja i svi su postali svjedoci njezinog susreta sa školskim kolegom.

– Baš dobro da si došao dragi, skoro počinju svirati. Daj, Jurice, ljubavi, upoznaj Robija s ostatkom benda. Pa nekaj budeš valjda napisal ak ti se svide, zar ne?

Gospodin sa šeširom odveden je u mračni kut kluba, a ona je docupkala natrag do svog stola.

– Nekaj bude napisal o svirci. On je izvrstan, iz-vr-stan! – rekla je pogleda uprtog u neodređenu točku i otpila gutljaj vina.

– Bok dušo, nisam te ni vidjela – izljubila se s djevojkom koja je tek došla za stol.

– Zamisli ti, konobarica mi je dala vino u čaši za kinder-ladu! Pa valjda se zna iz kakve se čaše pije vino! – potužila joj se.

– Ali ovo je čaša za bijelo vino – uzvratila joj je djevojka pokazujući prstom na nju.

– Neeee dušice draga, to je čaša za crno vino.

– Ma za bijelo je, za crno je šira čaša.

– Joj zlato, pa di si ti bila kad sam ja vino pila – potapšala ju je po ramenu kroz smijeh i otišla do susjednog stola.

– Heeeeeej draga, pa jeste došli? – izljubila se srdačno s još pet, šest ljudi kad se njezin suprug popeo na stage. Stala je u prvi red i dostojanstveno odslušala prvu pjesmu sa zadovoljnim smiješkom na licu, a onda se čaša ispraznila i morala je po još vina.

Došla je do šanka, odmaknula dvojicu pijanaca i stala pred konobaricu.

– Isto? – upitala je konobarica, na što je ova kimnula glavom.

– Ali... gdje vam je čaša?

– A što će vam moja čaša?

– Pa... da vam natočim vino.

Glasno se nasmijala i naslonila jednu ruku na prsa.

– Zar ste mi mislili natočiti vino u čašu iz koje sam već pila?

– Pa... da – zbunjeno je uzvratila konobarica. – Nemamo drugih čaša. Mislim, za vino.

Bijesno se okrenula i vratila za stol.

– Zamisli, molim te, nemaju više čaša za vino!

– Ni za crno? – upitala je djevojka za stolom.

– Ne draga, ni za crno! – povikala je.

Tek što je to izgovorila, tri stola dalje ugledala je vinsku čašu, odlučno se probila do tamo i ugurala se u nepoznato društvo.

– Ja se ispričavam, ali možete li mi reći od kud vam ta čaša?

Medusobno su se pogledavali dok je ona nestrpljivo lupkala prstima po stolu.

– Naime, ja sam čula da nema više čaša pa se pitam od kud vama jedna?

– To je bila vaša čaša, gospodo. Pokupila sam je, oprala i onda su je oni dobili – umiješala se konobarica dok je prolazila kraj njih.

– Je li? Pa zašto je onda ja nisam dobila?

– Pa vi je niste htjeli.

– Slušaj me ti, bezobrazna balavice, što ti misliš s kim razgovaraš... – zvuk lomljenja stakla prekinuo ju je. Rukom je porušila čašu i ona se razbila na komade.

– Eto vidite! Te čaše se lako lome, zato ih i nemamo!

Shvatila je da je ljudi streljaju pogledima, a takvu pozornost nije htjela. U sekundi su joj počela klecati koljena, no pribrala se, prebacila šal preko ramena i vratila do svog stola. Ostatak večeri pokušavala se skoncentrirati na svog muža koji je muku mučio ne bi li uspio pročitati tekst pjesme na stalku.

Kasnije te večeri, bračni par iskrcan je ispred svoje zgrade. Slala je leteće puse članovima muževog benda i njihovim suprugama i glasno se pozdravljala.

Onda je sve utihnulo. Ušli su u mračni hautor i krenuli niz stubu. Zatim je otključala vrata njihovog podrumskog stana, nabacala stvari na stolac, natočila si vino u čašu od kinder-lade i smjestila se na kauč, a njezin je suprug izvadio iz džepa dvjesto kuna koje je zaradio te večeri i počeo prebirati po neplaćenim računima. ■

MARINA KUVEŽDIĆ (1985., Vukovar) od 1991. godine živi u Zagrebu, gdje završava osnovnu školu i gimnaziju te diplomira anglistiku i pedagogiju na Filozofskom fakultetu. Do sada nije objavljivala.

Bojan Krivokapić, Gde lilit rađa demone

***

tražim lilit

iza ohlađenog asfalta
crvenu i crnu
cesta je prestala
da se puši
mali demoni pretrčavaju
preko izbledelih prelaza
stara palma nagnuta je -
tik uz
more
mrtva pena
mrtvo more
mrtvozornik
-gde lilit rađa demone?

pikapolonica

čujem
znoje se ljudi
plaču

njihova deca
kmeče
cvile
kleče
njihova su deca musava
lica im se sijaju
kao posle dobrog obroka

iz njihove ruke
ne jedu
golubovi

oni prodaju vlažne maramice
po kaficima u centru beograda
ispod njihovih se noktiju
legu sitne bube
ne i
bubamare

pikapolonica
tako vele slovinci
pika
kao kartica
u merkatoru

trideset osmog dana

u inat idiličnom
snegu
osvrnuo sam se
mrtvi žohar se
sušio
u ostatku sinoćnje
bale

opet sam je sanjao
njene tanke prste
i tanak vrat
i one kosti
između vrata i dekoltea

na koje se palim
pališ se na kosti?
jasenovac, aušvic, srebrenica
dok ceo svet čezne za
sisama
želja za napajanjem

tanki prsti i siguran glas
zvuči kao početak
loše pesme

na slovenačkom se čežnja kaže
hrepenenje
ne znam da li je to
prava reč
raspalila ti je čežnju

za stolom
oko stola
ispod stola
valjda je tako bilo

sanjao sam je
nekoliko puta
uvek nežno
probudila me je jedno jutro
poljubila me je
tek kad sam otvorio oči
shvatio sam
da je ona

i kako to uvek biva
u lošim pričama
desilo nam se
pitanje

i mali dodiri, tako mali
da stanu u šaku

klatno

vidim klatno
novi ljudi
dišu meko
kolevke nema
magija stola
lažu leptiri
rimuju se čaše
šetamo po kiši
širimo joj ruke

u suton umiru duše
šetaju se
sede za stolovima
malim kao prst
stiskaju se tiho
hodaju u krug
ugodne i same
mirišu na jutro

na dnu prazne čaše
šepuriš se
sebe vodiš šumom
omamljena morem
remetiš mi misli
slivaš se sa penom
nomadi nam daju
jutarnju svežinu

nudimo im suton
tonemo u mrak

onda težak rez
ljušte nam se nokti
trčimo u ormar
guramo se glasno
ispadaju stvari
složene i same
mirišu marame
pokrivamo lica
istresamo moljce
ljušte nam se lica
sustiže nas buka
neki tromi mrak
zatvaramo vrata
vazduh nije bitan
hrlimo u more
reku
penu
vir

BOJAN KRIVOKAPIĆ pisac je i aktivist. Završio je komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Prozu i poeziju objavljivao je u časopisima i zbornicima u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji te ih izvodio na književnim festivalima.

NOGA FILOLOGA

APARAT

AKO DANAS FILOLOZI NE ČITAJU KRITIČKE APARATE, POSTUPAJU TAKO JER TIM APARATIMA NE VIDE SVRHU. AKO JE MI NE VIDIMO – KOJU SU SVRHU VIDJELI NEKADAŠNJI FILOLOZI? KAKO TO DA JE NJIMA BILO IZNIMNO VAŽNO NEŠTO NA ŠTO SE DANAS I NE OSVRĆEMO? JESU LI APARATI ISPUNILI SVOJU MISIJU, TE IH MOŽEMO ISPORUČITI NA SMETLIŠTE POVIJESTI?

NEVEN JOVANOVIĆ

Ta je knjiga neobična. Na stranici, osim samoga teksta, ispod njega, postoji još nešto: čitavo jedno gnijezdo fusnota, sitno tiskano, puno kratica, s vrlo malo cjelovitih iskaza – najčešće se čitaju telegrafске šifre ovoga tipa: “134 nunc P unus Beh. – idę Bf”. Ali vrlo, vrlo gusto i uposlano. Kao kod Toma Waitsa: *There's a world going on / Underground*. Ta je knjiga kritičko izdanje.

MEHANIČKI UMNOŽENA GREŠKA

Ubrzo nakon informatičke revolucije, pošto je stari način prenošenja informacija kroz prostor i vrijeme – pisanje – ozbiljno uzdrman suludom tehnološkom novotarijom Gutenbergove tiskarske preše, civilizacija se našla pred neočekivanim izazovom. Do negdje 1450. svakom je obrazovanom čitaocu bilo posve normalno imati u rukama i na stolu *netočan* tekst; svaki je tekst, naime, bio prepisan ljudskom rukom, rukom nekoga konkretnog čovjeka-prepisivača, a svaki je čovjek-prepisivač bio uobičajena zbirka raznovrsnih ljudskih slabosti: katkad nepažljiv ili pospan, katkad nezainteresiran ili neodgovoran. No zato su čitaoci bili opremljeni znanjima (i alatima) potrebnim za ispravljanje teksta, i nije im bilo teško na marginu ili iznad riječi napisati varijantu koja bi im se učinila boljom.

No, ona kasnija generacija, za koju tiskane knjige (odnosno: predložak mehanički umnožen u stotine i tisuće *identičnih* primjeraka) više nisu bile tehnološki eksperiment i prodor u neslućene mogućnosti, već im je tisak bio jednostavno nezaobilazna komotnost modernoga doba – ta je kasnija generacija, za razliku od svojih očeva, postala mekana i mekušasta. Ta generacija nije više htjela u svojim blistavim, mirisnim, trendovski tiskanim knjigama čitati netočan tekst. Civilizacija nije više vidjela opravdanja da se u stotinama i tisućama identičnih primjeraka mehanički umnožavaju i *pogreške*. Zašto i bi, kad se može *ispraviti* jednom zauvijek.

ŠTO TOČNO PIŠE Paralelno s tim, i posve očekivano, prve su tiskane knjige dobivali baš oni tekstovi koji su bili *najvažniji* (pa time i najkomercijalniji): Biblija, na primjer. Tako da su odmah iza Biblije slijedili tekstovi najvišeg civilizacijskog dosega koji je svijet tada poznao. Suprotno onome što bismo *mi* pomislili, to savršenstvo nije utjelovilo njihovo doba, njihova sadašnjica – nego antika.

I onda, sudar. Kako u slučaju Biblije, tako i u slučaju klasičnih antičkih autora (poput Platona i Cicerona), priređivači tiskanih izdanja zapeli su na identičnom problemu. Nisu više htjeli, nije više bilo prihvatljivo trpjeti greške – ali nije bilo jasno što u Bibliji točno piše. Deseci stoljeća rukopisnog umnožavanja, godine i godine kvarenja i popravljavanja, kvarenja popravljenog i popravljavanja kvarenog – a, bome, i kvarenja kvarenog i popravljavanja popravljenog – urodili su rojem sitnih ili manje sitnih situacija u kojima se isti tekst u različitim rukopisima *razlikovao*. I sad, ako čitaoci traže, ako čitaocima želimo dati točan tekst, kako ćemo do njega doći?

MORALNI IMPERATIV Od izuma tiska, dakle, razvoj se onoga što zovemo filologijom (ili, šminkerski, tekstologijom ili kritikom teksta)

grozničavo usko povezuje s dužnošću – u filološkoj struci ta dužnost ima snagu moralnog imperativa – priređivača da čitaocima tiskanog izdanja predstavi *točan* tekst.

A tada se moramo pitati što točan tekst zapravo jest.

U slučaju iskvarenih čitanja, onih koja jednostavno nemaju smisla ni sama po sebi ni u kontekstu na stranici, odgovor je jasan. Točan je tekst čitanje koje *ima* smisla. Treba ga naći. Treba pregledati različite rukopise istoga teksta, sve one “svjedoke predaje” koji su do nas donijeli informaciju, pronoseći je nekako kroz desetke stoljeća nekontroliranog ručnog umnožavanja. Treba popisati razlike tih rukopisa i s popisa razlika odabrati najuvjerljiviju. (Ponekad se čak treba najuvjerljivije razlike naprosto *dosjetiti*, izvući je iz pete. To je onda *emendacija*, zvjezdani vrhunac filološkog truda.)

LANAC Ali što kad se nađu varijante koje su *podjednako* uvjerljive, koje su takve da bi svaka od njih mogla na tom mjestu smisljeno stajati?

Pred tim su pitanjem filolozi shvatili da ni svi rukopisi nisu stvoreni kao jednaki, kao i da vrijednost tih rukopisa ne ovisi uvijek o njihovoj starosti. I “mladi” rukopis nužno je prijepis nekog starijeg predloška; taj predložak možda se kasnije izgubio ili je propao, ali je možda bio bolji, tj. *točniji*, od svoga sačuvanog kolege – mada je taj sačuvani kolega “stariji” u odnosu na onog prvospomenutog mladega. Stotinu stvari, dakle, utječe na vrijednost rukopisa, i svih tih stotinu treba odvagati. Ali jednom, kad smo sve točno izvagali i o svemu dobro promislili, možemo – nademo li se pred dvije jednako smislene varijante – dati prednost onoj koju čitamo u *boljem* rukopisu. U onome koji je, po našoj ocjeni i uvidu, vjernija karika lanca što se od nas pruža prema idealu skrivenom u tami – prema onome što su sam Ciceron ili sam Platon stavili na papir (u njihovu slučaju, papirus).

KOMARAC U ovoj proceduri samo nešto malo fali. Nažalost, ono što malo fali, to, kako zna poslovice, devojci sreću kviri. Filolozi – premda vole u društvu nastupati kao apsolutno i nepokolebljivo sigurni u svoje znanje i odluke, kao da je svaka njihova spremna da bude istog časa u mramor uklesana – filolozi vrlo često *ne mogu biti sigurni* da je “najbolji” rukopis zaista najbolji. Sjetite se početka *Brazila* Terryja Gilliam; posve je lako zamisliti da je, recimo, baš u tom času, baš na tom retku baš te stranice, savjesnog prepisivača izvrsnog predloška, recimo, ugrizao komarac (ili su ga pozvali na ručak), te je, iznerviran ili dekoncentriran, prepisivač iz izvrsnog predloška prepisao krivo – dok je tisuću kilometara i par stotina godina dalje njegov neuki, gladan, smrznuti sudrug, općenito nepouzdan, potpuno neočekivano i neosnovano *baš to* mjesto prepisao točno.

Zato filologija, svojim moralnim imperativima i svojim društvenim maskama usprkos, nije egzaktna znanost. Ili: ona je egzaktna znanost osuđena na neegzaktnost, poput fizike koja bi željela odrediti i brzinu i položaj elektrona.

PA ONDA ON PROBURAZI NAS Iz sukoba neegzaktnosti s moralističkom potrebom

za poštenjem (ili: iz ziheraške potrebe da se osiguramo od prigovora) nastalo je kritičko izdanje. To je informacijsko pomagalo koje u glavnom tekstu donosi sve ono što je po mišljenju priređivača najuvjerljivije i najvjerojatnije – ali u onom Waitsovu podzemlju, kao figa u džepu, i dalje stoje sažete i šifrirane (jer prostor treba štediti) vijesti o kompliciranoj stvarnosti koja u rukopisima (i starijim izdanjima) zaista *jest*. To se podzemlje zove “kritički aparat”. Ono kolegama filozima – kolegama koji možda nemaju dovoljno novaca i vremena da bi, poput nas, putovali od knjižnice do knjižnice i proučavali relevantne rukopise; koji možda više naprosto nemaju nešto što smo mi imali (npr. rukopise izgorjele u bombardiranjima Drugog svjetskog rata...); koji, naposljetku, možda znaju nešto što mi nismo znali – takvim kolegama, dakle, aparat omogućava da izaberu *svoje* bolje čitanje. Viteška gesta: umjesto da razoružanog protivnika lijepo ljudski proburazimo, pričekaemo da podigne mač koji smo mu izbili iz ruke. Pa onda on proburazi nas.

99 VON 100 PHILOLOGEN Knjiga s početka ovog teksta tiskana je 1870. u Leipzigu, “Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri”. To je jedan “Teubner”. *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* jedna je od triju najslavnijih i najuglednijih serija u kojima se objavljuju kritička izdanja antičkih autora (ostale su dvije Oxford Classical Texts i Collection Budé). Te knjige narančastih (za grčke) i plavih korica (za rimske autore) obilježile su moje obrazovanje, baš kao i obrazovanje generacija filologa od 1849. nadalje; svi smo ih gledali sa strahopoštovanjem, njihov je ugled bio upravo natprirodan (to će reći: nikome od nas nije ni na pamet padalo da bi jednog dana mogao biti priređivač teksta za Teubnerovo izdanje; bijaše to zadaća za junake i polubogove).

Teubnerova je biblioteka pokrenuta da bi čitateljstvu – ne zaboravimo, druga polovica 19. st. vrijeme je kad klasična filologija uživa izniman ugled i popularnost, kad su latinski i grčki važni školski i sveučilišni predmeti, te će iznervirani Nietzsche, i sam filolog, odrezati (1874): “99 von 100 Philologen sollten keine sein” – da bi čitateljstvu osigurala relativno jeftin pristup *kvalitetnim* izdanjima antičkih autora. U 19. je stoljeću, naime, postojao jaz između skupih znanstvenih izdanja (koja su mogla nabavljati samo knjižnice i dobrostojeći učenjaci, te jednostavnih), te jeftinih (i često šlampavih) izdanja za učenike i studente. Teubner je postavio most između kvalitete i jeftinoće. A inzistiranje na kvaliteti (koje je bilo začetak Teubnerove slave) značilo je ujedno i da uz svaki tekst *mora* biti donesen kritički aparat. To se samo po sebi razumijevalo: bez toga nema filologa.

APARATE NE ČITAMO Ovo je malo predavanje ustvari tek preambula priznanju. Ja zapravo ne čitam kritičke aparate. Niti ih itko od mojih kolega filologa čita. I to već duže vrijeme. Impresionirali su nas kao studente, čak smo, kasnije u životu i karijeri, nekoliko aparata i sami sastavili (ne za Teubnera) – ali aparate ne čitamo.

Intenzivno razmišljamo o antičkom svijetu i svim onim svjetovima koji su iz njega proizašli; istražujemo taj svijet i te svjetove književno-znanstveno i lingvistički, povjesničarski i sociološki, filozofski i filozofijski, arheološki i kunsthistoričarski. Ali ne putem kritičkih aparata.

I tu se pojavljuje krupno pitanje. Ako danas filolozi ne čitaju kritičke aparate, postupaju tako jer tim aparatima ne vide svrhu. Ako je mi ne vidimo – koju su svrhu vidjeli *nekadašnji* filolozi? Kako to da je njima bilo iznimno važno nešto na što se danas i ne osvrćemo? Jesu li aparati ispunili svoju misiju, te ih možemo isporučiti na smetlišta povijesti? Jesu li oni sami već potencijalan predmet povijesnog istraživanja? Jesu li oni zapravo bili golem, izludujuće zahtjevan način da se kaže “meni morate vjerovati da sam u pravu jer sam napravio sve ovo”, ili čak “mene morate zaposliti (ne smijete otpustiti) jer sam u stanju napraviti sve ovo”?

KRINOLINE I VCR Potonje je cinično viđenje koje ne podržavam čak ni u slučaju da je istinito – ono jednostavno nije zdravo, nije dobro za ten, raspoloženje i unutarnje organe.

Znatno je privlačnija i zanimljivija ovakva ideja: recimo da jesmo otpisali *staru* svrhu kritičkih aparata, recimo da je njihova izvorna funkcija danas neprivaćna i nezanimljiva poput izvorne funkcije krinoline ili VCR kazeta. Ali možda znanje i trud pohranjeni u tim aparatima mogu naći *novu* primjenu. Jednako kao što smo novu primjenu našli stotinama milijuna godina starim ostacima biljaka i životinja, smislivši kako ćemo ugljen i naftu preoblikovati u novu energiju i nove materijale.

NAFTA Recimo. Možemo podatke iz aparata povezati s tekstom, istražujući tako koja su mjesta tog teksta “bolnija” – oko kojih se koncentriraju priređivački prijepori (i, s druge strane, ima li tekstualno *neupitnih* mjesta koja su stjecište *interpretativnih* prijepora). Možemo pokušati *izvući* iz aparata ono filološko znanje koje je u njemu okamenjeno (svaka je telegrafski šifrirana napomena rezultat zahtjevnog intelektualnog i kritičkog procesa), možemo pokušati to znanje formalizirati – jer što možemo formalizirati, možemo razumjeti, a što možemo razumjeti, možemo i replicirati – i eto nam Faustova homunkulusa! Napokon, možemo se kritičkim aparatom koristiti ne kao putem do izvornoga autora – do onoga *was der Autor eigentlich geschrieben* – nego kao putem do povijesti čitanja, doživljavajući greške ne kao korov koji treba počupati, nego kao fenomen sam po sebi interesantan, kao trag života jednog teksta kroz stoljeća *pošto* je prvi put izašao na svjetlo dana.

Primijetit ćete da je svim ovim upotrebama (ili recikliranjima) zajedničko to da aparat ne ignoriramo, niti se protiv njega borimo, niti iz njega izbjijamo tuđu ciglicu kako bismo umetnuli svoju (bolju). Te desetke tisuća zaboravljenih aparata u zaboravljenim izdanjima (danas, međutim, dostupnih i podatnih u digitalnim reinkarnacijama) tretiramo kao naftu. Kao rizinu pohranjene energije koja, prerađena na neočekivan način, uzvraća otvaranjem neočekivanih mogućnosti. **E**

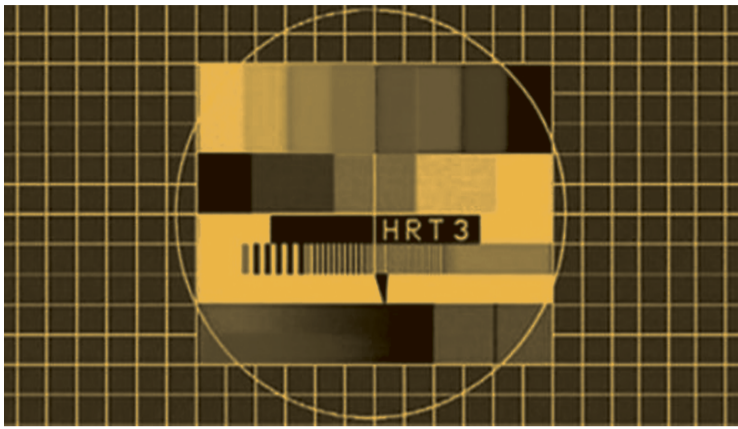
O PRISTUPU EUROPSKOJ UNIJI

Javna rasprava o pristupu Hrvatske Europskoj uniji pod nazivom Vrijeme za promjenu? održat će se u petak, 26. listopada, u Novinarskom domu (Perkovčeva 2, Zagreb) s početkom u 13 sati. Na raspravi će sudjelovati Srećko Horvat (Subversive Forum, Zagreb), Žarko Puhovski (Filozofski fakultet, Zagreb), Juan Behrend (GEF član odbora), Bruno Rossmann (zastupnik Zelenih u austrijskom parlamentu), Gabor Scheiring (zastupnik LMP-a u mađarskom parlamentu), Ana-Maria Boromosa (Institut za međunarodne odnose, Zagreb) te Paul Stubbs (Institut za ekonomiju, Zagreb). Raspravu organizira Heinrich Böll Stiftung, a vodit će se na engleskom jeziku uz simultani prijevod na hrvatski.

JAVNO O JAVNOJ TELEVIZIJI

“Dolaskom nove uprave na čelo HTV-a, uvođenjem nove programske sheme i pokretanjem Trećeg programa u cijelosti posvećenog kulturnim sadržajima, došlo je do drastičnog reza dotadašnje strukture državne televizije. Nakon dugogodišnjih programskih promašaja, skandala i afera sa zaposlenicima HRT-a i netransparentnog trošenja novca poreznih obveznika, odnosno pretplatnika, spomenuti zaokret donio je nadu da se HRT, umjesto nekadašnje državotvorne ‘katedrale duha’ ili televizije koja je više pažnje posvećivala komercijalnim sapunicama nego emisijama od javnog interesa, pretvara u ozbiljan nacionalni televizijski pogon s naglaskom na kvalitetan obrazovni, kulturni i informativni program”, stoji u najavi tribine u sklopu Književnoga petka. Tribina će se održati 26. listopada, u Gradskoj knjižnici na trećem katu, s početkom u 20 sati, a u raspravi

će sudjelovati Snježana Samac, Dean Šoša te Živorad Tomić, a urednik i voditelj Književnog petka je Tonči Valentić. Kroz razgovor s navedenim gostima tribine povest će se razgovor o trenutno jednom od najaktualnijih pitanja kulturne politike u Hrvatskoj: Kako je uz minimalna sredstva i promišljenu politiku kulturne revolucije u kojoj se HTV napokon počeo profilirati kao javna televizija?

GRANICE AUTENTIČNOSTI I - EKOLOGIJA

Festival Perforacije - tjeđan izvedbenih umjetnosti, započeo je 24. listopada u Rijeci premijernom izvedbom nove predstave kolektiva BADco, *Ima li života na sceni: Vježbe iz oblikovanja Zemlje*, a koja na najbolji način spaja dvije značajne tematske poveznice ovogodišnjeg izdanja: granice autentičnosti u izvedbenim umjetnostima i - ekologiju. Perforacije traju do 31. listopada, a vrhunac ekološkog dijela programa bit će pak jedinstvena izvedba predstave *Vodni*

rat Damira Bartola Indoša na samom izvoru rijeke Ombles, mjestu na kojem bi u skoroj budućnosti trebala niknuti kontroverzna hidroelektrana. Ekologija i održivi razvoj bit će tema i radionica u organizaciji Sindikata Biciklista. Druga festivalska premijera bit će ujedno i novo izdanje Noći performansa, a u kojoj će pod naslovom *Labrović (na kvadrat)*, po prvi put surađivati dva prezimenjaka – Jakov i Siniša Labrović, propitujući u Domu HDLU značaj – nepotizma. Iz Slovenije na festival stižu etablirane zvijezde poput Janeza Janše i Matjaža Pograjca, odnosno njegova Betontaca, dok će drugačiji pogled na svijet izvedbenih umjetnosti, onaj kroz objektiv proslavljene njujorške fotografkinje Peggy Jarrell Kaplan, ponuditi izložba *Balkan Dreaming*. Osim pobrojanog, Perforacije će i ove godine nuditi program raznolikih umjetničkih formi, od performansa preko plesnih predstava do instalacija, a u izvedbi umjetnika svih generacija. “Festival je još jednom posvećen jačanju nezavisne scene, ne samo kroz nove produkcije i koprodukcije, već i kroz snažan impuls međunarodnoj suradnji i predstavljanju umjetnika iz regije u svijetu čime se festival bavi i tijekom godine. Sam festivalski program će progovoriti i o poziciji pojedinca u vremenu krize, odnosno koja je odgovornost pojedinca i kada se stvari moraju uzeti u svoje ruke – te koje su granice do kojih se u tom slučaju može ići. Poseban naglasak festival će staviti na otvaranje pitanja i pozicije umjetnika u čitavom procesu nastanka i evaluacije umjetničkih djela, odnosa moći unutar tog procesa i eventualnih posljedica koje bi donijela potpuna promjena tih odnosa”, izjavio je Zvonimir Dobrović, umjetnički ravnatelj Perforacija.

UTOPIJSKI PRIJEDLOZI ZA ORGANIZACIJU ALTERNATIVNOG SVIJETA

Moje tvoje naše projekt je riječke udruge Drugo more kojim se kroz predavanja, umjetničke instalacije i nastupe umjetnika propituje pojam vlasništva i mogućnosti razmjene dobara i znanja u suvremenom svijetu. Ovogodišnje izdanje *Moje tvoje naše - Praktične utopije* počelo je 24. listopada, a trajat će do 27. listopada u HKD na Sušaku, galeriji Kortil i Molekuli. “U ovom izdanju *Moje tvoje naše* nastojat će se stvoriti atmosfera u kojoj se može razmišljati o alternativama, o drukčijoj organizaciji društva i drugom tipu društvenih odnosa. U ovom programu pristupa se utopijama ne kao ne-mjestu na kojem je moguća idila, nego kao mjestu u kojem se sada događa promjena. Iako zvuči poput priručnika za samopomoć, promjenu je potrebno započeti od dna, iz vlastitog susjedstva i zbog toga se program fokusira na alternative koje izmiču determinizmu i koje pokazuju da je moguća društvena inovacija. I minimalan pomak pridonosi razgradnji strukture koja je zadana vlasništvom, patrijarhalnom kulturom, komodifikacijom odnosa...” stoji u najavi događaja. “Utopiju koristimo u značenju koje se odnosi na optiku kroz koju promatramo društveni sistem i njegovu strukturnu transformaciju te kroz koju analiziramo i zamišljamo nove oblike zajednice. Dakle utopija se odnosi, prije svega, na društvenu organizaciju i moguću transformaciju. U središtu našeg istraživanja nije ono što utopije negiraju nego su to utopijski prijedlozi za organizaciju alternativnog svijeta.” Tema sedmoga izdanja *Moje tvoje naše* provlačit će se kroz različite umjetničke forme pa će tako publika imati priliku sudjelovati u Ykon igri koja je u Rijeci već igrana 2009. godine, a u međuvremenu je ušla u finale za Nagradu DMY na Biennalu dizajna u Berlinu. E

NA NASLOVNOJ STRANICI: TEA STRAŽIČIĆ, OPASNA OPATICA I INDIFERENTNA OPATICA

“Svaki dan gledam kako se po internetu provlače rasprave ateista i vjernika. Članci crne kronike o podivljanim fratrima koje vjerno prate diletantske filozofije forumaša uvjerenih da je sve što kažu mediji istina. Fotomontaža na temu religija ima jednako kao i slika mačaka diljem internetskih portala. Samo su časne sestre van svega toga. Njih nitko ništa ne pita.”

TEA STRAŽIČIĆ
Rođena 4.3.1990. u Zadru, maturira slikarski dizajn u Dubrovniku nakon kojeg upisuje studij Animacije pri likovnoj akademiji u Zagrebu. Trenutno je zadnja godina diplomskog studija i u slobodno vrijeme se bavi ilustracijom te crta stripove. Suradivala je s Animafestom, radila za Hartera festival (nagrada HDD-a u kategoriji “dizajn elektronskih / interaktivnih medija”) i ponekad surađuje s Kino Klubom Zagreb. tea.strazacic@gmail.com http://crnorisachrabar.tumblr.com/.

EUROZINE

Zarež je član mreže Eurozine, koja povezuje preko 80 europskih kulturnih časopisa. www.eurozine.com

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb, tel: +385 1 4855 449, 4855 451 fax: +385 1 4813 572 e-mail: zarež@zg.htnet.hr web: www.zarež.hr

uredništvo prima **pon-pet 10-14h**

nakladnik **Druga strana d.o.o.**

za nakladnika **Zoran Roško**

glavni urednik **Boris Postnikov**

zamjenici glavnog urednika **Nataša Govedić, Srećko Horvat, Trpimir Matasović i Marko Pogačar**

izvršni urednik **Nenad Perković**

poslovna tajnica **Dijana Čepić**

uredništvo **Dario Grgić, Hana Jušić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Jelena Ostojić, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich**

dizajn **Ira Payer, Tina Ivezić**

lektura **Darko Milošić**

prijelom i priprema za tisak **Davor Milašinčić**

tisak **Tiskara Zagreb d.o.o.**

Tiskanje ovog broja omogućili su: **Ministarstvo kulture Republike Hrvatske**

Ured za kulturu Grada Zagreba

OPASNA OPATICA I INDIFERENTNA OPATICA